

VIGILIA

1 9 7 2
j ú l i u s

7

KODÁLY ZOLTÁN
(1882—1967)

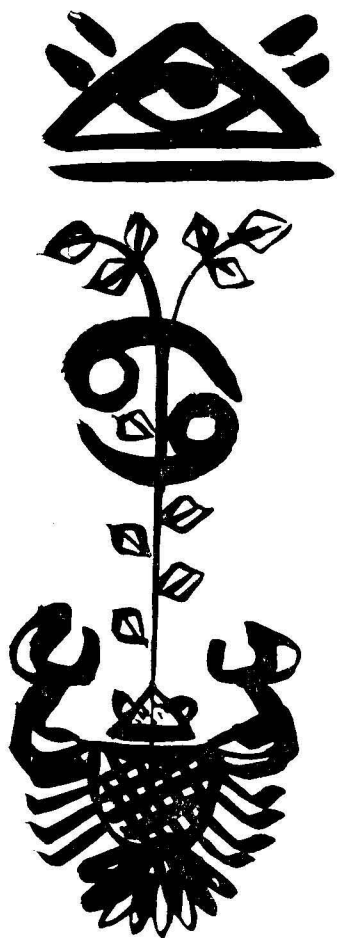
Dobszay László: **Kodály nemzetnevelő terve** — Eöszé László: **A kodályi életmű egysége** — Gárdonyi Zoltán: **Palestrina szakrális zenéje Kodály tanításában** — Nádasi Alfonz: **Kodály magyarsága, Az ember és a barát** — Rajeczky Benjamin: **Kodály és a magyar népzene-tudomány**

Domokos Pál Péter
Lakatos Demeter és a csángó magyarok

Latinovits Zoltán
Drámát rendezni

PÁRBESZÉD
Félegyházy József és Pákozdy László Márton a hazai uniós törekvésekről

SZÉPIRODALOM
Bozóky Mária és Lakatos Demeter versei, Simon Emil novellája

EÖSZÉ LÁSZLÓ	A kodályi életmű egysége — — — — —	433
DOBSZAY LÁSZLÓ	Kodály nemzetnevelő terve — — — — —	441
RAJECZKY BENJAMIN	Kodály és a magyar népzene-tudomány — — — — —	448
NÁDASI ALFONZ	Kodály magyarsága — — — — —	453
GÁRDONYI ZOLTÁN	Palestrina szakrális zenéje Kodály tanításában — — — — —	457
NÁDASI ALFONZ	Az ember és a barát — — — — —	460
VALKÓ LÁSZLÓ	Vízre hajló fa (tusrajz) — — — — —	463
PAKOZDY L. MÁRTON	Unió és reünio törekvések Magyarországon — — — — —	464
FÉLEGYHÁZY JÓZSEF	A hazai egységmozgalom a XIX. század első felében — — — — —	468
DOMOKOS PÁL PÉTER	Lakatos Demeter és a csángó magyarok — — — — —	474
LAKATOS DEMETER	Ez a világ állapotja, Ének, Gyere lovam, Vártalak (versek) — — — — —	480
SZABÓ J. GYÖRGY	Koldus, 1939 (linóleummetszet) — — — — —	480
LATINOVITS ZOLTÁN	Dramát rendezni — — — — —	481
TÓTFALUSY ISTVÁN	Hogy ember maradhass — — — — —	487
BOZÓKY MÁRIA	Mariánská muzika (Prágai versek) — — — — —	488
SIMON EMIL	Nézd meg a menetrendet! (elbeszélés) — — — — —	490

DOKUMENTUM

A liturgikus megújulás helyzete (<i>Sólymos Szilveszter</i>) — — — — —	493
Camilo Torres édesanyjánál (<i>Major Balázs</i>) — — — — —	494

NAPLÓ

Vigh Béla: Színházi krónika (Létay Klára és Bánffy György előadóestje) — 496;
D. I.: Képzőművészet (Budapesti kiállítások) — 497; *Rónay László*: Zenei jegyzetek (Ferencsik János hangversenye; Lemezfizyelő) — 498; *Ungváry Rudolf*: Filmek világából (Holt vidék) — 500.

Idegen nyelvű kivonatok — — — — — 502

A címlapon Szántó Piroska rajza

Felölös szerkesztő: RÓNAY GYÖRGY

Felölös kiadó: VÁRKONYI IMRE

Laptulajdonos: *Actio Catholica*

Szerkesztőség és kiadóhivatali ügyintézés: Budapest, V., Kossuth Lajos u. 1. Tel.: 188-098, 188-068. Postacím: 4. Postafiók 111. Terjeszt, előfizetés és templomi árusítás: Vigilia kiadóhivatala, árusítja a Magyar Posta is. A Vigilia csekk száma száma: OTP 37.343-VII. Hazai előfizetések külföldre: Posta Központi Hírlapiroda, Budapest, V., József nádor tér 1. Külföldön előfizethető a Kultúra Könyv és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat, vagy bizományosai útján. Nyugati országokban az évi előfizetési ár: 5,00 USA dollár, vagy ennek megfelelő összegű más pénznem. Atutalható a Magyar Nemzeti Bankhoz (Budapest 54.) a Kultúra 024 2. számú számlájára, feltüntetve, hogy az előfizetés a Vigilia című lapra vonatkozik. Egyes szám ára: 9,— Ft. Előfizetés: egy évre: 100,— Ft, félévre: 50,— Ft, negyedévre: 25,— Ft. Megjelenik minden hónap elején. Index-szám: 26.921.

KODÁLY ZOLTÁN

(1882—1967)

EÖSZE LÁSZLÓ

A kodályi életmű egysége

Kölcsönhatások a komponista és a zenetudós munkásságában

„Poeta non fit, sed nascitur” — tartja a régi mondás, s ezt kiegészíthetjük még azzal, ami kimondatlanul bár, de benne rejlik, hogy tudniillik „vir doctus non nascitur, sed fit”.

Mint minden tétel alól, így nyilván ez alól is van kivétel, Kodály Zoltán azonban semmiképp sem az: ő zeneszerzőnek született, tudóssá pedig hosszú és alapos tanulmányok árán vált. Mindkét állítás az adatok egész sorával bizonyítható. Ismerjük egyrészt nyilatkozatait („Négyéves koromban komponáltam először” — jelentette ki több ízben), 13—14 éves korából kéziratban fennmaradt műveit és a tizenötéves korában komponált d-moll nyitány nyilvános bemutatójáról nyomtatásban megjelent kritikát (Westungarischer Grenzbote, 1898. február 25). Nyomon követhetjük másrészt tudományos gondolkodásának kialakulását, az egyetemen, valamint az Eötvös kollégiumban folytatott irodalomtörténeti és nyelvészeti tanulmányait.

Az a kérdés most már, hogyan került kapcsolatba kompozíciós és tudományos tevékenysége, továbbá milyen volt ez a kapcsolat, támogatta-e egyik a másikat, vagy épp ellenkezőleg, akadályozta-e kibontakozását.

Ha erre a kérdésre keressük a választ, tudnunk kell, hogy Kodály, a született zeneszerző, kezdettől fogva *magyar* zeneszerző akart lenni. Talán mert a népdal-

termő magyar vidéken nevelkedett, talán mert a századforduló körül uralkodó kései romantika terjedőssége inkább taszította, mint vonzotta, talán egyszerűen, mert a maga útját akarta járni, a saját hangját kereste, s ehhez a mintát a népében találta meg; de egész bizonyosan azért, mert korán ébredt hivatástudata erre ösztönözte. Hivatásérzetének kialakulásában pedig nyilván szerepe volt annak a nemzeti töltésű „új hullámnak”, amely a század elején valamennyi művészeti ágban jelentkezett.

Tudnunk kell továbbá, hogy zenetudományi tanszak akkor még nem volt Magyarországon. Kodály a Zeneakadémián, 1904-ben zeneszerzői, az egyetemen 1905-ben magyar–német tanári oklevelet szerzett. Ez a két képesítése még nem írta volna elő szükségyszerűen kétirányú tevékenységének összekapcsolódását. A harmadik, a bölcsészdoktori diploma azonban már igen. Disszertációja — *A magyar népdal strofa-szerkezete* — világosan mutatja a zeneszerzői és a tudományos munka egybefonódását. Kutatásait nem az egyetemen tanult szakágakban kezdi meg, onnan csak a módszerességet hozza magával. A komponistaként maga elé tűzött cél szabott irányt tudományos pályájának. Előző kérdéseinkre egyelőre érjünk be ezzel a válasszal. A zeneszerzés prioritása egyértelműen megállapítható: kutatásainak az adott tartalmat kezdettől fogva.

Vizsgáljuk most közelebbről, hogy ezeknek a kutatásoknak a hatása mikor és hogyan válik érezhetővé a kompozíciókon. Az akadémiai dolgozatok még a klaszszikus és romantikus mesterek — főként Brahms — kézjegyet viselik magukon. Az első mű, amely figyelmet érdemel ebből a szempontból, az 1905-ös *Adagio*, jóllehet Kodály egy alkalommal úgy nyilatkozott róla, hogy „abból az időből származik, amikor a népdalról semmit sem tudtam, nem többet, mint ami a levegőben volt és felszínre került” (Vallomás. Előadás a Nyugat-Barátok Körében, 1932). Nem kívánok ugyan strukturális elemzésbe bocsátkozni, két mozzanatra mégis hadd hívjam fel a figyelmet. A mű első témájának dallamszerkezete a négysoros népdalok egy típusával egyezik (A A B A), codája pedig határozottan pentaton fordulatokkal él.

A szerző nyilatkozata tehát némileg kiegészítésre szorul. Az *Adagio* komponálásakor első találkozása az élő népdallal, első tallóztatása a nyomtatott népdalkiadványokban, sőt a Vikár-féle fonogram-gyűjtemény beható tanulmányozása a Nemzeti Múzeum néprajzi osztályán — már mögötte volt. Csupán saját gyűjtéséhez nem fogott még hozzá, bár az első, 1905 augusztusi mátyusföldi út terve nyilván készen állott már.

Ha azonban egyetlen pillantást vetünk az 1906-ban írt művekre, rögtön meggyőződhetünk arról, hogy éppen a faluról falura járva, személyesen végzett népdalgyűjtő munka hozott gyökeres fordulatot kompozíciós tevékenységében. Az esztendő termése mindössze két mű. Az egyik a Bartókkal közösen kiadott *Magyar népdalok* című füzet, amely kettőjük tíz-tíz népdalfeldolgozását tartalmazza, előszavában pedig programot ad; a másik a *Nyári este* című eredeti kompozíció, melyet ugyan csak 1929-es átdolgozott formájában ismerünk, azt azonban tudjuk róla, hogy zenei anyaga változatlan maradt. Márpedig ez a döntő: a többarcú témák egyik változatában mindig a népdalos elemeké, a pentaton fordulatoké a vezető szerep.

Ha most kronologikus sorrendben, műről műre végighaladnánk első alkotó korszakán, legalábbis két dolgot állapíthatnánk meg. Egyrészt, hogy a népzene-gyűjtő-rendszerhez munka hatása mind erőteljesebben s ugyanakkor mind áttételesebben érvényesül dalaiban s főként kamaraműveiben; másrészt, hogy a szigorú elkötelezettség nem gátolja, hanem inkább segíti egyéniségének szabad kibontakozását. Csak néhány példára utalnék itt. Az *I. vonósnégyes*ben a mottóként élre helyezett népdaltémával, vagy a gordonka-zongora *Szonátá*ban az indító pentaton szimbólummal szinte programszerűen is hitet tesz a népzene mellett. De ahol nem így jár el, mint például a *Duóban* vagy a szőlőgordonka *Szonátá*ban, inspirációs forrása ott is félreismerhetetlen.

Ha még arra gondolunk, hogy e korszak betetőzése és egyben a következő megnyitása a *Psalmus Hungaricus*, akkor szinte úgy érezzük — megtaláltuk azt a

gyakorlatot, amelynek megfigyelése indította Bartók Bélát ismert tételének megfogalmazására: „...miként nyilvánulhat meg a parasztlzene hatása a magasabb műzenében? Először is úgy, hogy a parasztdallamot minden változtatás nélkül, vagy csak alig variálva, kísérettel látjuk el, esetleg még elő- és utójáték közé foglaljuk... A parasztlzene hatásának másfajta megnyilvánulási módja ez: a zeneszerző nem használ fel valódi parasztdallamot, hanem ehelyett maga eszel ki valamilyen parasztdallam-imitációt... Végezetül még egy harmadik módon mutatható a parasztlzene hatása a zeneszerző műveiben. Ha tudniillik sem parasztdallamokat, sem parasztdallam-imitációkat nem dolgoz föl zenéjében, de zenéjéből mégis ugyanaz a levegő árad, mint a parasztlzenéből. Azt lehet mondani ilyenkor: a zeneszerző megtanulta a parasztlz zenei nyelvét és rendelkezik vele oly tökéletes mértékben, amilyen tökéletes mértékben egy költő rendelkezik anyanyelvével. Vagyis: zenei anyanyelvévé lett ez a parasztlz zenei kifejezési mód: oly szabadon használhatja és használja is, akárcsak a költő anyanyelvét.” Bartók még megjegyzi ebben az 1931-es budapesti előadásában: „A magyar zeneművek közül Kodály műveiben találjuk erre a legszebb példákat.” (l. Szöllősy András: Bartók Béla összegyűjtött írásai I. 676—679. lap, Bp. 1967.)

Az oeuvre ezek szerint két részre oszlik: az egyikbe tartoznak azok a művek, amelyekben Kodály eredeti népdalokat használ fel, a másikba azok, amelyekben népdal ugyan nincs, mégis a népzene nyelvén szólnak.

Az elsőhöz tartozó művek közt, a feldolgozás módja szerint, három csoportot különböztethetünk meg. Vannak egyszerű letétek éneke-re-zongorára, mint a *Magyar Népzene* tizenegy füzetének 62 darabja, vagy csak zongorára, mint a *Székely kéréses* az Op. 11-es *Hét zongoradarabból*, vagy kórusra, mint *A juhász*, az *Esti dal* és annyi társuk. Vannak azután népdalszvittek, főként a kórusok közt — *Karádi nóták*, *Mátrai képek* stb. —, de ide sorolhatjuk a *Marosszéki táncokat*, sőt ennek a típusnak betetőzéseként a *Székely fonót* is. És végül vannak variációs művek, itt elég, ha a *Felszállott a páva* nagyzenekari variációkra utalunk.

Mindhárom csoportra jellemző, hogy a művek harmónia-, valamint formavilága a feldolgozott népdalból fakad, tehát a dallam és a kíséret „egynyelvű”, s a megformálás nem hígítja-lazítja az eredeti népdalt, hanem megőrzi és kiemeli. A szvittek mintái a „népdalcsokok”, a variációs mű alapja a népi variánsképzés. Kodály maga jelentette ki 1950-ben, a *Páva*-variációkkal kapcsolatban, hogy „a népzene sem egyéb, mint egymásból fejlődő, egymásba észrevétlenül átmenő dallamok végtelen sorozata”. Ezért érezzük a népdal apoteózisának, s egyben a népi és műzene közti szintézis jelképes meghirdetésének, amikor a *Páva* fináléjában felhangzik a rubato dallam eredeti, giusto népi variánsa, „Az ürögi ucca”.

Az oeuvre másik része, melyhez az eredeti kompozíciók tartoznak, az előbbivel egyanyagú, mert a népzene nyelvét, frazeológiáját használja. Annak formáit azonban nem veszi, mert nem veheti át. A népdal ugyanis nem téma, amely kidolgozásra, továbbfejlesztésre alkalmas, hanem kész mű, amely önálló, zárt egész.

Említettük az első népdalgyűjtő út elhatározó jelentőségét Kodály zeneszerzői pályájára. Az eredeti kompozíciókat vizsgálva azonban arra a meggyőződésre jutunk, hogy még tovább kell lépünk, megállapításunk kiegészítésre szorul. A gyűjtőmunka egymagában még aligha tette volna őt képessé arra, hogy anyanyelvi fokon éljen az általa feltárt parasztlzenével. Szüksége volt ehhez arra a tudományos elemzésre, amelynek kitűnő példáját adta többek közt az *Ötfokú hangsor a magyar népzeneben* című 1917-es tanulmányában. Itt behatóan vizsgálja a magyar pentatónia jellegét, szerkezetét, ritmusát, ornamentikáját, dallamvilágát. Elhárítja azt a gondolatot, hogy az ötfokúság kizárólag magyar különlegesség lenne, sőt arra figyelmeztet, hogy „annyi régi nép, talán minden népek zenéjének kezdete”. A szomszéd népek zenéjétől azonban ez különbözteti meg, a távoli rokonnépek zenéjével pedig ez köti össze a magyar népdalt. Felhárva a „pentaton frazeológiát”, tanulmányában külön táblázatokba foglalja a kisterccel vagy kvarttal párosult nagyszekund lépéseket. Ezek azok a „pentatonizmusok”, amelyek Kodály eredeti alkotásait is jellemzik. Az ő dallamképzése — gyakori kvartugrásaiival — és a régi népi stílus dallamvilága egy tőről fakad.

A kodályi melosz nem éri be a dūr-mollal; hangsorkészlete bővebb kortársaiénál. A bővülés iránya ismét jellemző: nem a kromatikán túl kecsegtető tizenkét-fokúság felé terjeszkedik, hanem a diatónián inneni ötfokúságban keres új színeket. Ezenkívül bevonja körébe az ugyancsak régi modális hangnemeket. A pentaton — és a dór, frig, lid, mixolid — melodika népdalrokonsága pedig nyilvánvaló.

A dūr-moll uralkodó szerepével együtt a tonika-domináns kölcsönhatása, a vezetőhang szuverenitása is elhalványodik Kodály műveiben. A tonalitás érzése azonban megmarad, bár tágabb értelmezésben. Mint ahogy atonális népzene sem képzelhető el.

Ha most Kodály harmóniavilágát tesszük vizsgálat tárgyává, arról is kimutatható, hogy a népzeneben gyökerezik. Ez először talán meglepően hangzik: hogyan hathat az egyszólamú parasztdal egy műzenei alkotás harmonizálására? Egyszerűen úgy, hogy a szerző az egymásutániságból teremt egyidejűséget, vagyis a dallamlépéseket szervezi akkordokká. Ennek egyik következménye, hogy a tercépítkezés helyébe a kvartépítkezés lép (gondoljunk csak a *Budavári Te Deum* „Pleni sunt” és „Non confundar” fugató-szakaszainak nagy „kvart-tornyaira”); a másik következménye pedig az, hogy a konzonancia fogalma kibővül, és példának okáért a kisseptim nem szorul előkészítésre és nem igényel feloldást.

A népdal hatása a ritmika terén is érvényesül: nagyobb szabadságra ösztönözte a vele azonosulni tudó szerzőt. Még a giusto táncdalok is új kombinációkat hoznak, a recitáló, parlando-rubato dallamok pedig minden kötöttségtől felszabadítják a komponistát. Kodály élt is ezzel a lehetőséggel kamaraműveiben, szülő darabjaiban. Ezzel a kötetlen, rögtönzésszerű dolgozásmóddal találkozunk többek közt a hegedű-gordonka *Duó* harmadik tételének kezdő ütemeiben: a motívum hosszan tartott hanggal indul, az értékek aprózásával felgyorsul, és nem dallamszerűen, hanem ornamensként fejlődik tovább. Utalhatunk még a *Hét zongoradarab* „Rubató”-jának népi ízű furulyadallamára és sok más mű egyes részleteire.

Mondottuk: a népdal zárt kisforma — így nem kezelhető például szonáta-, vagy fúgatémaként. Ennek ellenére a népzene hatása Kodály eredeti kompozícióinak formaépítkezésén is érezhető. Dalaiban csakúgy, mint nagy szimfonikus alkotásaiban az alapelem, amelyből a nagyforma épül, a félperiódus, tulajdonképpen egy népdal-sornak felel meg. A dalok természetesen egyszerűbb módon, többnyire variáltna strofikus szerkezetben öltenek szigorú művészi formát. A nagyobb művek váza általában egy-egy eredeti formaötvözet. (Hogy csak egy példát hozzunk: a *Te Deum* kisebb, önmagukban is lekerékített szakaszai — ha mind nagyobb egységbe foglaljuk őket — triós-, szonáta-, illetve rondóformává ötvöződnek. Kodály ezek egybefűzésével modern hídformát teremt.) A mag tehát itt is, ott is a sor; a formaépítkezés alapja a népdalból merített szerkesztési elv.

És végül, főként kórusaiban, Kodály megvalósította a népi dallam — kontra-punktikus szerkesztés vélt ellentétének egységét is. Néhol a reneszánsz és barokk mesterekhez hasonlóan: imitációs technika, kánon, vagy fugató alkalmazásával. Másutt meg a XVI—XVII. századi quodlibet mintájára: két népdal egyidejű megszólaltatásával. Ez a „magyar ellenpont”, melyre többek közt a *Lengyel László* című gyermekkar és a *Székelly fonó* nagyjelenete szolgál példával, az általában homofon jellegű művekbe ékelt polifon szakaszként, a lírai-epikus karakterű zenéből drámai feszültségével válik ki.

Miután sorra vettük Kodály zenéjének összetevőit, megpróbálván kimutatni az egyes stílusjegyek népzenei fogantatását, nem szükséges talán hosszabban taglalnunk, hogy e zene általános jellemvonásainak kialakulására is ez a forrás hatott döntően.

Tömör, szűkszavú művészet a Kodályé, kerüli a terjengős fogalmazást. Inkább tárgyilagos, mint álmodozó, és sohasem érzélgős. E két vonás is jellemző a népdalokra, különösen azok régi rétegére.

Áttekintettük főbb vonásaiban a népzene kutató hatását a zeneszerzőre. A tudós Kodály munkássága azonban kiterjedt a zenetörténet, zeneesztétika és kritika,

az irodalomtörténet, a nyelvészet és nyelvművelés területére is. Most legalább vázlatosan utalni szeretnénk még arra, miben hatott ez a sokrétű tudományos tevékenység a komponista munkájára.

Ha a másik oldalról, tehát a zene felől közelítjük meg a kérdést, akkor is feltűnik, hogy 1925 körül az uralkodó népzenei inspiráció mellett érezhetővé válik művészetében egy másik hatás is, a verbunkos zenéé. Legismertebb példái: a *Háry Közjátéka* és *Toborzója* (az előbbi dallama Gáti István 1802-es zongoraiskolájából, az utóbbié Amade Lászlótól való) és a *Galántai táncok* (ennek hét dallama az 1800-as évek elején Bécsben kiadott táncfüzetekből származik, melyeket Major Ervin talált meg Mátray Róthkrepf Gábor hagyatékában). A kórusokban ez a hang ritkább, de ott is van rá példa, *A székelkekhez* című vegyeskar.

Miben rejlik e jelenség magyarázata? Kézenfekvő lenne a zeneszerzői szándékban keresni a választ: a Psalmus meg nem ismételhető teljesítménye után a komponista másfelé fordult, hogy megújítsa stílusát. Ha a Háryt tekintjük, hozzátehetjük még ehhez, hogy színpadi műnek a kor hű ábrázolására kell törekednie, és Kodály a napóleoni „daliás idők” magyar világának jellemzésére aligha találhatott volna megfelelőbb nyersanyagot, mint a korai verbunkos emlékeket.

A *Galántai táncok* esetében inkább arra gondolhatunk, hogy benne a régi népzeneik ihletette *Marosszéki táncoknak* újabb kori műzenékből táplálkozó párját akarta megteremteni Kodály. Nyilván tisztában volt azzal, hogy a *Galántait* — mivel anyagát közelebb érzí magához — könnyebben befogadja majd a közönség, s ez iránt nem lehetett közömbös, hiszen egész népéhez kívánt szólni. A verbunkoshoz fordulás nála — bár egyéb okai is voltak, mint látni fogjuk — a nevelői szándék erősödését jelzi, nem pedig valamilyen politikai vagy társadalmi divat hatását.

Nem mintha elzárkózott volna a politikai illúzióktól — épp *A székelkekhez* című vegyeskar a példa erre —, csakhogy épp ellenkező értelemben. Petőfi 1848-as versének megzenésítése 1943-ban ellenzéki tett volt. Elgondolkoztató, hogy a szöveg és a zene teljes összhangja csak a mozgósító erejű fugató-szakaszban („Föl, székel, föl!”) van meg, az azt körülölelő részekben ez az összhang megbomlik. A koriambikus, bokázó dallam itt nem a daliás időket idézi, mintha inkább az illúziók világába utalná e szavakat: „Mert végtére szabadokká kell lennünk, / Hadd legyen az egész világ ellenünk!”

Mindez azonban együtt sem ad kielégítő választ arra a kérdésre: mivel magyarázható a verbunkos zene hatásának jelentkezése Kodály művészetében. A magyarázat, nézetem szerint, zenetörténeti munkásságában keresendő. Szemre ez a munkásság nem mondható terjedelmesnek: a Bónis Ferenc által kiadott összegyűjtött írások (Visszatekintés I–II. Bpest, 1964) mindössze hét tanulmányt tartalmaznak ebből a tárgykörből. Igaz, az *Arany János népdalgyűjteménye*, mely külön kötetben jelent meg, bővíti még a sort, és igaz, hogy valamennyi dolgozat nagy jelentőségű, irányt kijelölő munka. Fontosabb azonban számunkra, hogy Kodály egész tudományos tevékenységét — így népdalgyűjtő-elemző munkáját is — történeti szemlélet hatja át. Ez a szemlélet, s a történész bűvár-hajlama indította őt arra, hogy a Magyar Népzene Tára sajtó alá rendezése során — a fonogramok lejegyzését végző Bartók mellett — ő vállalja a múzeumok kéziratos anyagának átvizsgálását, ezért terjedt ki érdeklődése minden felbukkant zenetörténeti emlékre, és ezért vallotta, hogy „a magyar zenetudomány két pillére: a történeti anyag és a néphagyomány kutatása kell, hogy együtt fejlődjék.” (*Magyar táncok 1729-ből* című tanulmányában, 1951-ben, de már korábban, az 1933-as *Néprajz és zenetörténetben* is.)

A képzett irodalomtörténész széles körű tájékozottsága, biztos ítélőképessége hatott Kodály énekes oeuvre-jének alakulására. Még az egyetemen, a régi magyar irodalom tanulmányozása során került kezébe Dávid ötvenötödik zsoltárának XVI. századi magyar fordítása. Kecskeméti Vég Mihály költeményét akkor még csak a szaktudósok szűk köre ismerte. A tanulmányozás mélysége és élményszerűsége lemérhető a két évtizeddel később komponált *Psalmus Hungaricuson*.

Itt kell említenünk még a régi magyar líra már-már feledett s a legújabb magyar költészet még alig ismert, vagy el nem ismert értékeinek felfedezését. Előbbire a *Megkésett melódiák* Berzsenyi, Csokonai, Kölcey verseinek, vagy egy XVII. századi ismeretlen szerző *Mulató gajdjának*, utóbbira az Ady és Balázs dalokon kívül Weöres Sándor *Öreges* című szabad versének megzenésítése lehet példa.

De a nyelvész Kodály is hatott a komponistára, ez vokális művein érezhető. Dalainak és kórusainak közmondásosan kitűnő prozódija aligha magyarázható mással, mint az egyetemen s az Eötvös kollégiumban folytatott nyelvészeti tanulmányaival. Ő maga Gombocz Zoltánnak, a korán elhunyt kiváló nyelvtudósnak az érdeméül tudta be, aki magyar szakvezetője volt, hogy tudatos nyelvművelővé vált. Eless szemmel, muzsikussal füllel figyelte az élő beszéd törvényeit, s így vette észre például, hogy a magyar hangsúly az erősítésen kívül rövidülésben és emelkedésben nyilvánul meg — a zenében ennek megfelelően ritmikai és melodikai kiemelés is kíván —, a mondathangsúly pedig még a dallam megformálására is kihat. Ezért tekintette a versekben rejlő melódia zenében való kifejtését a kísérleti fonetika egy nemének.

Az, aminek vokális kompozícióiban tanúi vagyunk, László Zsigmond találó kifejezésével élve, „a prozódia születése a költészet szelleméből”. (Ritmus és dallam, Budapest, 1961) A dallam lejtését, megformálását, dinamikáját, ritmusát, sőt még kíséretét is a szöveg szabja meg. Ez főként a metrikus versek megzenésítését teszi bonyolulttá, mert a magyar melódika és ritmika ereszkedő jellege nehezen egyeztethető össze a jambikus lejtésű, tehát emelkedő ritmusú sorokkal. Bárdos Lajos egyik tanulmányában (A Kodály-kanon prozódija, Új Zenei Szemle, 1952—53) épp ilyen példát választott — az alkaioszi strófát — annak bemutatására, hogyan oldja meg Kodály a felmerülő problémákat. A *magyarokhoz* című Berzsenyi versre írt négyzólamú kánon prozódiját elemelve, arra a következtetésre jut, hogy „szó, szólam, mondat, strófa és teljes vers szempontjából egyaránt mintát ad Kodály Zoltán a magyar szerzőknek arra, miként lehet egy velejében idegen versformát gyökeréig magyar, művészi dallamba önteni”.

Ez a képessége tette lehetővé, hogy kialakítsa, és a művészi kifejezés tökéletes eszközévé tegye a magyar zenei anyanyelvet. És mivel elsősorban vokális ihletű és lírai alkatú komponista volt — így válhatott az új magyar műdal megteremtőjévé.

Most járjuk be visszafelé is ezi az utat, és tekintsük át röviden: hogyan, mi-ben hatott a zeneszerző a tudós munkájára. Azt már megállapítottuk, hogy kutatásainak irányát a komponista szabta meg. De a hatás — bár áttételesebben — a feladatok kijelölésén túl is érvényesül a munka különböző szakaszaiban.

Tudományos felfedezéseit nem egy esetben az alkotó fantázia, a művészi intuíció segítette. Természetesen nem úgy, hogy bizonyos kutatásokat mellőzött volna, hanem úgy, hogy kutatásait egy meghatározott irányban folytatta. Így sejtette meg — néhány példa alapján — a cseremiszt kvintváltó dallamszerkezet és a régi magyar népdal egy típusa közti rokonságot. Felfedezését azonban csak akkor hozta nyilvánosságra, amikor az utóbb előkerült példák sora igazolta feltevését. Ugyanígy fedezte fel a középkori dallamvilág, a gregorián A B C A forma hatását a népdal új típusára, az A⁵ B A és A B B A formák kialakulására. Csak utalt a valószínűleg közös gyökerekre, keleti eredetükre. Később a szaporodó adatok, mások kutatásai igazolták feltevését.

A zeneszerző és a kutató tevékenységének kölcsönhatását vizsgálva, Vargyas Lajos — *Kodály és a magyar zenetudomány* című tanulmányában (Bpest, 1953) — egy mélyebb kapcsolatra is figyelmeztet: a tudóst és a komponistát egyaránt a teljes magyar zenei hagyomány érdekelte. Egy-egy új lelettel aszerint foglalkozott, hogy értéke történeti volt-e — akkor tudományosan összefüggéseibe helyezte —, vagy művészi — akkor viszont műalkotássá formálta. „A magyar múlt rekonstrukciójának szenvedélye ez, kétféle képességgel, alkotói és tudományos képességgel egyszerre.” Ha a tudós csak töredéket talált, a zeneszerző összerakta, kiegészítette — mint például a *Lengyel László* vagy a *Pünkösddőlő* című gyermekkaraiban. Ha

a tudós hézagra lelt, a zeneszerző kitöltötte. Nem ez ihlette-e vajon a *Galántai* és a *Marosszéki táncok* megírására? Szokatlanul hangzik, de végül is ez történt: miután Bartókkal megteremtette az új magyar műzenét, múltat is álmodott hozzá a jövő közönségének.

Igy fonódott egybe a múlt feltárása-rekonstruálása a jövő építésével, mert a komponista állandó kölcsönhatásban, tökéletes összhangban dolgozott a tudóssal és a nevelővel. Életműve munkásságának ezzel a harmadik, egyre terebélyesedő ágával vált teljessé.

Nem „poeta doctus” ő, hanem poeta, vir doctus et paedagogus egy személyben, s mint ilyen: egyedi jelenség. Századunk elején, amikor munkássága kibontakozott, az effajta sokoldalúság már eltűnőben volt, a specializálódás követelménye pedig nem jelentkezett még oly erőteljesen mint napjainkban. Ha csak mint zeneszerző, mint tudós, vagy mint nevelő működött volna, neve akkor is fennmaradna, mert mindhárom téren maradandót alkotott. De Kodály szintézist teremtő egyéniség volt, aki egységbe tudta vonni munkásságának mindhárom ágát. Ezáltal vált életművének hatása oly messze sugárzóvá.

Számára ez az egység magától értetődött. „Nemcsak a tudomány különféle ágai tartoznak össze — mondotta a Tudományos Akadémia 1948. évi ünnepélyes közgyűlésén tartott elnöki megnyitójában —, és mindegyik megcsinálja, ha túlságosan bezárkózik szakmája szűk körébe, hanem a tudomány és művészet sem lehet el egymás nélkül. A tudós annál különb, minél több van benne a művészből és viszont. Intuíció, fantázia nélkül a tudós legfeljebb téglahordója lehet tudományának. Művész pedig, szoros belső rend, szerkesztő logika nélkül, megreked a művészet peremén.” (I. Visszatekintés II. 321. lap)

A *folklorista Bartók* című tanulmányában (Új Zenei Szemle, 1950. 4. sz.) pedig kijelentette: „...tudomány, művészet gyökere egy. Mindegyik a világot tükrözi a maga módján. Alapfeltétele: éles megfigyelő képesség, pontos visszaadása és magasabb szintézisbe emelése a megfigyelt életnek.” És ugyanitt áll a következő mondat is: „...az igazság útja a kétségtelen realitásokon át vezethet csak, s aki azt elhagyja, menthetetlenül illúziók kódéba vész.”

Ezek a nyilatkozatok saját szavaival erősítik meg azt a nézetet, amelyet az esztétika zenéjének, tudományos és nevelő munkájának beható vizsgálata alapján így fogalmazhat meg: Kodály művészete, egész munkássága a realiztikus idealizmus körébe tartozik. Ezt a fogalmat tudtommal Lunacsarszkij vezette be 1904-ben megjelent *A pozitív esztétika alapjai* című munkájában. Több fajtáját különbözteti meg, ezek közös vonásait így jellemzi: „...mind az eszmény, az ideál felé vezetnek... de ez az eszmény földi, minden vonásában reális, s a hozzá vivő utak sem lépik túl a reálisnak a kereteit.” (I. Lunacsarszkij: Válogatott esztétikai munkák. Bp., 1968. 110. lap)

Ugyanitt a továbbiakban az új művészet általános feladatait így határozza meg: „Erősíteni a népben az erejébe, a jobb jövőbe vetett hitet, megtalálni a járható utakat e felé a jövő felé — ez az ember feladata: amennyire lehet, megszépíteni a nép életét, megrajzolni a jövő boldogságtól és tökélytől sugárzó képeit, s emellett a mában fellelhető minden visszataszító rosszat, kifejleszteni a tragikum érzését, a harc és a győzelem, a prométheuszi törekvések, a szívós büszkeség, a rendíthetetlen bátorság örömét, egyesíteni a szíveket a tökéletes ember kialakítására irányuló közös vágyban — ez a művész feladata.”

Ez a meghatározás Bartók Béla szavait juttatja eszünkbe, aki 1928-ban, *Magyar népzene és új magyar zene* című előadásában Kodály művészetéről szólva, így jellemezte az embert és az alkotót: „Ezek a művek: hitvallomás a magyar lélek mellett. Külső magyarázata ennek az, hogy Kodály zeneszerzői tevékenysége kizárólag a magyar népzene talajában gyökerezik. Belső oka pedig Kodály rendíthetetlen hite és bizalma népének építő erejében és jövőjében.” (I. Szöllősy i. m., 757. lap)

Erdemes még kissé elidőznünk Lunacsarszkijnál. Ezúttal művelődéspolitikai koncepciójának néhány alapvonására szeretném felhívni a figyelmet. „A tömegek művészeti nevelését lényegesen szélesebb alapokra kell helyezni — jelenti ki A

szovjethatalom művészeti feladatai című tanulmányában. — Rengeteg pedagógust kell képezni a művészet minden ágában... szabályozni kell az oktatás rendszerét és a tantervet egyaránt." Mindezt pedig azért, mert „A múlt egész művészete a munkásoké és a parasztoké kell, hogy legyen”. (i. m., 142—150. lap)

Ezek a tézisek, melyeket a győztes forradalom első közoktatásügyi népbiztosa fogalmazott meg 1919-ben, meglepő rokonvonásokat mutatnak Kodálynak, a Tanácsköztársaság bukása után meghurcolt zeneakadémiai tanárnak a húszas-harmincas évek úri Magyarországon meghirdetett törekvéseivel: az ő hosszú éveken-évtizedeken át folytatott munkája — a zenei írás-olvasás általánossá tételéért, az énekoktatás tantervének, tananyagának, a tanárképzésnek a reformjáért — is azt a célt szolgálta, hogy a múlt értékes hagyományai, a magyar népzene és a világirodalom remekei, az egész nép kincsévé váljanak.

Tudjuk — bár olykor feledjük —, hogy egy kor művészeti törekvései nem értékelhetők helyesen, ha nem vesszük figyelembe azokat a politikai-társadalmi viszonyokat, amelyekről függenek, s amelyeket tükröznek. Kodály tevékenységére vonatkozó minden megállapításunknak is abból kell kiindulnia, hogy munkássága hat évtizedet, s ezen belül három történelmi korszakot ível át. Az első világháború előtti, a két világháború közti és a felszabadulás utáni korszak merőben más, egymástól különböző, sőt egymással ellentétes társadalmi töltésű.

Amikor Kodály a századfordulón, Bartókkal együtt, parasztdalokat kezdett gyűjteni és feldolgozni — ez forradalmi tett volt, mely az úgynevezett „második reformnemzedék” legjobbjaihoz kapcsolta őket. Munkájuk a hivatalos körök közömbösségével, a művelt rétegek értetlenségével találkozott.

Amikor Kodály a két háború közt a népzene nyelvében új, európai rangú, nemzeti zeneművészetet teremtett, ezt ellenzéki pozícióból tette. A kor „hivatalos” művészei Dohnányi és Hubay voltak, nem pedig Bartók és Kodály. Az ő népi gyökerű művészetüket nem átalították a szellemi élet vezetői „destruktív”-nak bélyegezni, mert az elnyomott és lenézett osztály hangját szóltattatta meg.

A felszabadulás ezeket az osztályokat végre jogaikba helyezte, és megteremtette a kodályi eszmék megvalósításának reális alapjait. A történelem folyamán először esett egybe a hivatalos művelődéspolitikai program az ő tudományosan megalapozott művészi-nevelői koncepciójával. Csak 1950 körül került a „narodnyik elhajlás” gyanújába, s hoztak törekvéseivel ellentétes intézkedéseket. Ezek voltak azok az esztendőik, amikor a Szovjetúnióban feledték Lunacsarszkij esztétikáját, vulgarizálták tételeit. Némely határozat már-már azt a látszatot keltette, mintha ez a művelődéspolitikai nagyobb gondot fordítana a művészek központi irányítására, mint a tömegek nevelésére. A nép műveltségi színvonalát adottnak véve, a közérthetőség követelményét ezen a szinten abszolutizálta. Ennek következtében állt elő az a paradox helyzet, hogy a napi feladatok teljesítése inkább gátolta, mint segítette a jövő formálását, hiszen az alkotóknak a megváltoztatni kívánt jelen egyoldalúan optimista tükrözését írták elő.

Majd egy évtizedbe telt, amíg bebizonyosodott: jövőt építeni így nem lehet. Elkülönült ismét a publicisztika és a művészet feladata, újra érvényesült a művésznevelés-irányítás és a közönségnevelés egymást támogató-előbbre vivő egészséges kölcsönhatása. Kodály — akárcsak Bartók — a maga útját járva, sosem tévesztette szem elől a jövőt. Meg akarta változtatni maga körül a világot, szebbé-jobbá akarta tenni az ifjúság, az egész nép életét. Célja, hivatástudatának ébredésétől haláláig, ugyanaz maradt: a népzene alapuló egységes és általános nemzeti zenekultúra megteremtése. Eléréséhez az anyagot, a módszereket, az eszközöket a komponista, a tudós és a nevelő felváltva szolgáltatta.

Munkásságának három ága tehát sosem állt egymással cél és eszköz viszonyában: mindhárom együtt szolgált egy közös célt. Összefüggésüket talán Járdányi Pál szavai világítják meg a legjobban — méghozzá épp azok, amelyekkel tulajdonképp csak a zeneszerzés-tanárt kívánta jellemezni. A *Kodály. A tanítvány szemével* című írásából idézem: „A művész lenyűgöző ereje és a tudós rideg objektivitása: a kettő együtt tette páratlanná az ő pedagógiai munkásságát.” (Forrás, I. évf. 1. sz.)

Nem jellemző-e vajon, hogy tevékenységének egyik ágát a másik kettő ismeretető jegyeivel tudja érzékletesen bemutatni.

Nekünk, akik Kodálynak még kortársai voltunk, s halálával hálás vagy hálátlan utókorra váltunk, tudnunk kell, hogy nincs fontosabb teendőnk, mint a teljes életmű ápolása a maga megbonthatatlan egységében. A kodályi koncepció ereje és nagysága épp ebben rejlik.

DOBSZAY LÁSZLÓ

Kodály nemzetnevelő terve

Amikor Kodályt „nemzetnevelőnek” hívjuk, nem csupán tiszteletadásunkat akarjuk kifejezni a nagy ember iránt, s nem is csak arra a szerepre hivatkozunk, amit történetünknek egy adott időszakában betöltött. (E megjelölés: nemzetnevelő — akár még pejoratív értelmet is kaphatna, ha nagy terveket kergető, a valóságtól elszakadt prédikátor-figurát jelölne vele valaki.) A „nemzetnevelő” a magyar történelmi hagyománynak ismét és ismét fölbukkanó sajátos típusa, e történelemnek alakítója s ugyanakkor bizonyos értelemben produktuma. Mi jellemzi e típust? Tapasztalataik és cselekvési indítékaik az általános emberi-kulturális-erkölcsi szféra iránti érzéknek és ugyanakkor sajátos hivatásuk beható, gyakorlatias, alkotó ismeretének kettős ihletéből származnak. Ennélfogva „szakmaiságukat” mindenkor erős érzelmi-erkölcsi érdekelttség fűti, a magyarság sorsa iránti aggodásuk és segítő akarásuk viszont az életnek feléjük eső részterületén felismert gyakorlati jobbtételekben realizálódik. Ezek az apró, sőt sokszor jelentéktelennek látszó vívmányok (pl. Széchenyinél a löverseny, Kodálynál a szolmizáció) egy általános nemzetnevelő tervnek, eszménynek alkotórészei, s egyben szimbólumai. A legpartikularisabb alkotás is magában hordhatja azt a messzeható következmény-sort, amely erre a kettős, építő-szimbolizáló szerepre alkalmassá teszi. Innen a férfi aránytalannak látszó személyes érdekelttsége egy-egy részletmozzanatban. Jól szemlélteti ezt a Lánchíd mondanivalója: az építmény jelentősége messze túlmutat közvetlen, praktikus hasznán (bár azt is hibátlanul betölti): a polgári főváros megteremtése (Pest-Buda összekötése), a nemzeti összefogás kényszere, a nemesi előjogok falán ütött rés (hídvám), s több más implikáció a reform-Magyarország szellemi impulzusává tette, a következő korszak számára pedig a Duna két partján elterülő ország találkozáspontjává, bizonyos értelemben szívévé és szimbólumává emelte a hidat. Hasonló szerepet tölt be a XX. századi magyarság számára az, amivel Kodály a magyar iskolát akarta — legalábbis zenei téren — magasabb szintre emelni.

(TAPASZTALATOK) Milyen tapasztalat indítja el e hosszú úton a fiatal Kodályt, ki addig úgy élt „a magas zene régióiban, mint minden más zenész: azzal a gondolattal, ami ezen kívül vagy alul van”, ahhoz semmi köze (II. 494*). Alapos zenei iskolázásából nyert tudását, zenei műveltségét, magasrendű zenei élményeit összeméri azzal, amit e zenei iskola falain kívül talál, s mint később mondja: „Néhány évtizede gondolkodón figyelem a magyar zeneéletet. Láttam a bajokat, kerestem az okokat. Ha egy épület recseg-ropog, repedeznek falai, ferdén áll a teteje, azt nem lehet egy-két támasztórúddal tartósan megjavítani” (uo.). Ösztönös jóízűségének és magyarságának fájdalommal kellett tapasztalnia „a magyar levegő zenekulturális mocsárlázat” (I. 42), azt, hogy a városlakó magyarság nagy része silány zenén tengődik, míg a magasrendű zene művelése a magyarság egészétől

*Részletező címjegyzék helyett idézeteinkben a Visszatekintés c. gyűjteményes kötet (szerk. Bónis F. Budapest, 1964) kötet- és lapszámaira utalunk.

idegen szigeten folyik. „Akkortájt kezdte a zenei dilettantizmus kisajátítani a nemzeti köntöst. Szakadás támadt: a magyar zenét szembeállították a klasszikussal, az idegennel. A műveltek nem akartak tudni magyar zenéről. A többiek meg minden magasabb zenét kiátkoztak azon a címen, hogy idegen” (I. 77). „Magyarság és zenei műveltség mintha nem férne meg együtt... *magyar zenei műveltség*, sok évtizedre, talán évszázadra szóló programot jelent” (I. 175). „E szakadást kellett és kell áthidalni: a zeneileg művelteket magyarabbá, a magyarságot zeneileg műveltebbé tenni” (I. 77).

(A *NÉPDAL ÉRTÉKE*) Így jelentkezik rögtön a pályakezdeten a műveltség, demokratizmus, zenei ízlés, magyarság együttes vonzóköre. De egyesíthető-e egymással az egyszerű, mindenki számára felfogható zenei kifejezés és a magasrendű művészi érték? Az első népdalgyűjtő utak nyilván azért jelentettek Kodály számára olyan sorsfordító élményt, mert erre a kérdésre adtak igenlő feleletet. Kétségtelen, hogy a dalok magyarsága („a tudat alatti magyarságnak” a nyelven kívül másik alapköve — I. 95) döntő eleméntuma a kodályi népdal-programnak: „Magyar víz az is, ami egy magyar ökör lába nyomában meggyülemlik. De csak a verébnek elég jó. Magyar víz a békátó is, amelyben magyar béka kuruttyol. De talán magyarabb tó a Balaton, mely ezer éve tükrözi, itatja, nyeli a körötte lakó magyar népet — s magyarabb víz az ártézi forrás, amely a magyar talaj mélységéből tör elő” (I. 53—4). Kodály írásait olvasva azonban az a benyomásunk, hogy a dalok fundamentális magyarság-tartalmával legalábbis egyenrangú szempont: íme, megtaláltuk azt, ami mindenkié lehet, s mégis a bachi, mozarti értékskálán mérhető. Így a magyartalan zenei kultúra és kulturálatlan zenei magyarság hamis alternatívájával szembeszegezhető a magyar zenei kultúra bizonyossága és mintája gyanánt a népi zene. „A század végén szemlélet dolgában három teljesen elkülönült rétegre szakadt az ország. A zeneileg műveltek szerfölött vékony rétege teljesen az idegen eredetű... remekművek kultuszában élt... A cigányzenében előadásra kerülő népies műzeneirodalmat ez a réteg nem tekintette művészi zenének, viszont ez volt egész középosztályunk zenei bibliája. ...A harmadik réteg: a falu rejtélyes, ismeretlen népe. Senki sem tudta, de egynéhány felbukkant példából sejthető volt, hogy közte ismeretlen, csodálatos dalok élnek...” (II. 262)

(A *NÉPDAL KLASSZICIZMUSA*) Ebben a népzeneben olyan értékeket ismert fel Kodálynak a legnagyobb mesterműveken kiművelt zenei ízlése, hogy azok alapján a népzenei kultúrát kellett „par excellence magyar klasszikus zenének” deklarálni (I. 35). Itt nyomatékosan hangsúlyoznunk kell, hogy Kodályt népdal-kultuszában nem vallami ideológiai jellegű, mesterséges elmélet vezette, hanem személyes zenei *érték-élménye*, a népdalok megtapasztalt művészi tökéletessége váltotta ki a felismerést: klasszikus kultúrának csak klasszikus hagyomány lehet az alapja. „A magyar népzene nem osztályművészet. Ma ugyan már csak a földművesnép közt él, de köze van hozzá az egész magyarságnak... az egész magyarság lelkének tükrére” (I. 20). A parasztság „a magyarság egészéből egyedül őrizte meg azt a szikrát, amelyből, ha van mivel táplálni, felgyúlhat a nemzeti művészet tüze” (I. 31). „Az utcán állítanám meg vele az embereket, mikor dúlt arccal lóholnak a haszon, vagy a falat kenyér után, hogy vigasztalást merítsenek a csodakútból” (I. 30). A népdalok „ha nem oly tarkák és tagozottak is, mint az újabbkori dalok, monumentálisabbak, stílusban tisztábbak...” (II. 100)

(A *NÉPDAL HIVATÁSA*) A népzene funkciója tehát az, hogy a magyarságban a) lelki közösséget hozzon létre; b) egy hagyománynak részesévé tegye az egyént; c) olyan ízlés-mércét plántáljon belé, mely mohón kap majd a zeneirodalom klasszikusai után, de elutasítja a zenei ponyvát; d) mindezzel alapozást ad egy korszerű magyar zenei kultúra, zeneirodalom kifejlődéséhez. „A falu most búcsúzik a régi hagyománytól. A fiatalsága már nem veszi át. Rajtunk a sor. A tűznek nem szabad kialudni” (I. 23). „A népzene levegőjének köztudatba vitele elősegíti egy művészien és sajátosan magyar dalstílus kialakulását, amint hogy minden más nemzet magasabb zenei törekvéseinek kiindulópontja csak a maga ösztönös zenei kifejezőmódja lehetett” (II. 135). „Ha vállalni akarjuk a sorsközösséget a

néppel... ismernünk és énekelnünk kell a ma élő falusi dalkincset egészében... Nem áldozat ez, csak nyereség, mert gyönyörűek vannak közte. A régi most van tűnőben. De ha megragadjuk, még itt maraszthalhatjuk" (I. 54).

(EUROPA) Világos az elmondottakból, hogy a magyar népzenehez való ragaszkodás nem a zeneirodalom nagyjai, nem az európai kulturális kincs ellen, hanem végső soron éppen annak befogadásaért való. A magyar népdal ellensége nem a gregorián, nem Palestrina, Bach, Mozart, hanem a zenei ponyva. Kodály sokszor hangsúlyozott gondolata éppen az, hogy Európába való beilleszkedésünk, Európához való felnövekvésünk érdekében egyrészt el kell mélyednünk saját zenénk kultúrát-alapozó világába, másrészt a legfogékonyabban kell magunkba olvasztanunk az európai múlt nagyjainak ajándékait. „Magyarország Európának is szerves része: annak hagyományaiban is benne kell élnie... értéktelen az a magyarság, amely nem európai, és számunkra értéktelen az európaiság, ha nem magyar is egyszersmind" (I. 78.) „Nem Bachtól és Palestrinától kell őrizkednünk, az idegen nagyok csak segítik a magunk szelleme kibontakozását" (I. 53). „Mi köthet egyedül minket Európához? A kultúra közössége, mely minden nemzet nagy alkotóinak, a nagy alkotók nemcsak anyagból, időálló formába öntött műveinek nálunk is állandó otthont ad" (I. 57). „Mint nép később születünk és később kerültünk a népek európai iskolájába: A fiatalság mindig előny, s nekünk talán lesz még mondani-valónk, mikor ők már kifogytak belőle" (II. 228). „Csak az európai és magyar hagyomány egybeolvasztása hozhat létre olyan eredményt, amely a magyarság számára is jelent valamit" (II. 389).

Érdemes lesz itt külön felemlíteni Kodály viszonyát az európai zene szinte népzenei alapját képező gregorián zenéhez. „A római kereszténység kultúráját a magyarság csakhamar magáénak érezte" (I. 122). „... A Szent István korabeli magyar fülének nem lehetett olyan vadidegen a római egyház liturgikus éneke, mint azt eddig általában gondolták." Érdekes, hogy azok, akik ősi népzeneinket nem tudják magukévá tenni, azok ugyanúgy nem tudnak mit kezdeni a gregoriánnal sem (I. 133). Viszont „akiben jókori szoktatás kifejleszti a magyar zene megérzését, az érzi a gregoriánt is, legalább alapelemeiben. Az egyszerű zsoltár- és antifonadallamok rokonsága egy bizonyos fajta magyar daltípussal nyilvánvaló... Ha fejlettebb alakzatokban, ritmusban elválik is idővel a két stílus, nem tudni ma még, nincs-e valami rejtett kapcsolat gazdagon díszített fajtái között is" (I. 133). Ezért ajánlja Kodály, hogy az iskola párhuzamosan induljon a magyar népzene és a gregorián zene megismerésének útján (I. 133).

(HAGYOMÁNY) Láttuk, hogy a népdal végül is nemcsak az „ismerd meg magad" zenei eszköze, nemcsak önmagunk lényegének és értékeinek őszinte vállalása, hanem a hagyományhoz való hűségnek, a hagyomány tökéletesítő erejében való növekedésnek is biztosítéka. A *hagyományba való belénövekvés* Kodály egész koncepciójának szíve, s ezt éppen ma kell hangsúlyoznunk (és kifejtenuünk). Hogyan lehet, hogy a század legnagyobb magyar nevelési forradalmát éppen a „konzervatív" hajlamú Kodály hozta létre? Úgy hisszük, minden igaz forradalom így jön létre: a nagy ember azzal válik korszerűvé, hogy a ma számára újra éli, időszzerűvé és izgatóvá teszi a korok fölött álló alapvető értékeket. Benne a hagyomány teljesebb megértése, tartalmi mélysége szegeződik szembe a hagyomány kiüresedésével. „Némelyekben az új magyar zene bizonyos művei a forradalom benyomását keltették... inkább lehetne hagyomány-megőrző munkáról beszélni. Nem szakítani a múlttal, hanem megújítani a vele való kapcsolatot és intenzívebbé alakítani..." (I. 27) „Az önök konzervativizmusával, amely a korlátolt német kisvárosé vagy a nemzetközi banalitásé, egy világkultúrán nőtt magyar konzervativizmust szegezek szembe!" (II. 393) „Az elődök kultúrája egy-kettőre elpárolog, ha minden nemzedék újra meg újra meg nem szerzi magának" (I. 156). „Minden nagy művészetnek kettős arca van: mennél régebb századokba nyúlnak vissza gyökerei, annál messzibb jövőbe sugárzik ki. A fa koronája oly magasra nő, amilyen mélyen fúródik gyökere a talajba" (I. 55). „A hagyomány... nem a falut jelenti és nem is a múltat, hanem jelenti a magyar folytonosságot..." (I. 123). Minden szerves fej-

lődés szünet nélküli, ha valami gátolja, elakad... hogy találna kertjét egy kertész, ha két-három hónapra sorsára hagyná? (I. 271). Így jobban értjük egy előbbi idézetünk rejtett utalását: „...magyarabb tó a Balaton, mely ezer éve tükrözi, itatja, nyeli a körötte lakó magyar népet...”

E folyamatosság ellentéte egyrészt a hagyománytalan, kapkodó újításvágy („Ha egyszer a tudományos élet folyamatossága megszakad, mindent előről kell kezdeni, akkora szellemi és anyagi erőpazarlással, amekkorát kis ország nem bír el” — II. 318. Összedugják a fejüket, minduntalan kieszelnek valami újítást...” — I. 305. „Sok zavart okoztak az egymást kergető reformok, tankönyvcserék...” — I. 250.), másrészt a hagyománynak lélektelen, személytelen, rutinszerű továbbvitele; hoiott az „másképp nem adható át, mint élő lényről élő lényre, szemtől szembe való találkozással” (II. 232). „Kultúrát nem lehet átvenni, mint egy lakást, bútort, ruhát. Azt tanulni kell, minden nemzedéknek, újra” (I. 269). Úgy hisszük, legjobb példa a hagyománynak e személyes újraélésére éppen Kodály: ha írásait olvassuk, újra s újra fel kell fedoznunk, hogy minden döntő impulzusát a magyar múlt értékeiből meríti.

(KIINDULÓPONT: OBJEKTÍV ÉRTÉKEK) Minek köszönhetjük tehát a népdal „tökéletességét”? A hagyomány kicsiszoló erejének. Kodály a népdalból merített élő tapasztalatából tanulta meg becsülni a hagyományt. Nemzetnevelő tevékenységének gyökere nem egy pedagógiai inger, hanem saját értékélményei. Nem az aktivitási ösztön mozgatta (mely annyi pedagógus munkáját aláássa), hanem a megtapasztalt tökéletesség. Nem önközlésre, hanem értékközvetítésre törekedett. A pedagógia értékét az dönti el, hogy milyen magas színvonalú tartalmat közvetít, s ezáltal milyen izlés-normát állít föl a gyermekben. Vagy más fogalmazásban: milyen védelmet tud biztosítani az értéktelenség ellen. „A mai zenetermés tengernyi káoszában ember legyen, aki eligazodik. Az izlés biztonságát ma százszor nehezebb megszerezni, mint száz éve” (I. 284). „Maxima debetur puero reverentia. Szentnek kell tartanunk a gyermek érintetlen lelkét; amit abba ültetünk, minden próbát kiálljon” (I. 105). „A művészet legmagasabb csúcsait mindig is kevesen érhetik csak el, miként a Himaláját sem mászhatja meg az átlagos turista. Schumann szerint a zsenit csak a zseni értheti meg teljesen. De mit jelent a megértés? Nem elég-e annyi, ha az átlagembert, amikor messzről a Himalájára tekint, a tisztelet és áhítat homályos érzése fogja el?” (I. 199) „A mai bomlott kultúrájú és művészietlen élet semmi jóval nem járul az izlésbeli neveléshez. A görög ember, ha kilépett otthonából, kultúrát lélegzett be a piacon is. Nekünk ma védekeznünk kell a nyilvánosság, a levegő művészetpusztító bacilusai ellen” (I. 39). „A rossz izlés rohamosan terjed. Ez a művészetben nem olyan ártatlan dolog, mint tisztem az öltözködésben... a rossz izlés valóságos lelki betegség, amely kiéget a lélekből minden fogékonyságot...” (I. 39). „... ahol ezer apró rágcsláló szorgalmasan őrli a magyar dal megmaradt roncsait. Az úgynevezett könnyű zenére gondolok, amelynek minden sorában legalább egy vétség van a magyar hangsúly ellen. Sokan ezt humorosnak találják... én azt tartom, hogy vigyáznunk kell ezzel a nevetéssel, nehogy végképp megássuk vele a nyelv sírját” (II. 492). „Többsége annak, amit naponta szerte a világban hallunk: a mindennapok, hétköznapiak, emberi gyarlóságok zenéje — nem is érdemli a zene nevet” (I. 157). „A jó zenének van általános embernevelő hatása, mert sugárzik belőle a felelősségérzet, az erkölcsi komolyság. A rossz zenéből mindez hiányzik, romboló hatása odáig terjedhet, hogy megintgatja az erkölcsi törvényben való hitet” (I. 306).

(TANANYAG) Mekkora tehát az iskola felelőssége, hogy milyen anyagot ad a gyermek kezébe, eszébe: „A hároméves ember is ember. Mennél inkább bezárjuk egy képzelt világba, annál nehezebben igazodik el később az igaziban. Vegyük komolyan a gyermeket!” (I. 111). „Az iskola dolga lenne megadni a védőoltást a metély ellen. A mai iskola nemhogy ezt tenné, de még maga is segít terjeszteni a metélyt...” (I. 39) „Mit énekeljen? Van olyan nézet, hogy csak magarögtönözze dalokat... Olyan ez, mintha nyelvre se tanítanánk a gyermeket, hanem engednénk, hogy maga teremtsen meg... nem lehet magára hagyni zenei világképe kialakításában” (I. 95).

„Vessünk véget annak a pedagógus-babonának, hogy tananyagnak csak valami hígított művészetpótlék való... Meg kell fordítani a tételt: csakis művészi érték való a gyermeknek. Minden más árt neki” (I. 41). „Némely tankönyvíró valósággal hülyének nézi a magyar gyermeket” (I. 44). „A régi pedagógiának az a balhite, hogy az ifjúság a nagy emberek gondolatait csak silány felhígításban érti meg, ma már múlóban van” (I. 47). „A hagyomány annyit nyújt, hogy egyelőre másra alig van szükség; három év alatt sem lehet megtanítani. Ha mégis szükség volna új anyagra, írják azt a hivatott és tehetséges szerzők. Cipőt sem varrunk magunk gyermekeinknek, vannak ahhoz értő mesteremberek” (I. 110). Ha gyermeket „olyan élelemmel tartanók, amilyen dalt adunk neki, már elpusztult volna” (I. 111). „A katolikus gimnáziumok világító tornyai lehetnének a megújuló zenekultúrának, ha istentiszteleti használatra elővennék a latin nyelvű egyházi zene remekeit” (I. 41).

(*IRÁS—OLVASÁS*) Mivel ma sokféle értékű zene közt kell az ízlésnek különbséget tennie, s mivel a zeneirodalom zömmel egy rövid dal méreteit meghaladó darabokat foglal magába, a zenei műveltség feltételei ma már nem egyeznek az írás nélküli zenekultúra korával. Éppen ezért a zenéhez való tudatos viszonyt, kiművelt ízlést (mintegy objektív zenei lelkiismeretet) nem nélkülözhetjük. „Ha már elhagyjuk az írástalan kultúrát, sürgősen át kell térnünk az írásosra, különben betelepszik... a kiirthatatlan analfabétizmus” (II. 259). Mivel pedig a zene „annyira sui generis megnyilatkozása az emberi léleknek, hogy azt más nyelven tolmácsolni nem lehet” (I. 299), a zene zenei megragadására, zenei tényezőinek megismerésére kell törekedni. Ezért tér vissza Kodály megnyilatkozásaiban oly gyakran a zenei írás-olvasás, hallásképzés, szolfézs (majd eszközként a 30-as évek végétől a szolmizáció) szorgalmazása.

(*EGYSÉGES KULTÚRA*) Mindeddig a zenei nevelés perspektíváiról volt szó. De mindnyájan érezhettük a mondatok stílusából, hangsúlyából, amit Kodály műsutt ki is mond: a zenei kultúrának a kultúra egészével való elszakíthatatlan összefüggését. A századforduló zenei kulturátlanságának bírálata egyben egy réteg életének kulturátlanságát is kifejezi. „Az a muzsika, amely nem tűri a pohárcsengést, vajmi keveseknek kellett. Pedig ez a Rubicon, ezen kell átkelnie annak, aki a magasabb zene birodalmába akar hatolni” (II. 467). „A magyar ifjúság legműveltebb kontingense végigéli életét kuplék és nóták árnyékában” — idézi Kodály Kacsóh Pongrácot, majd hozzáteszi: „ma táncdalokat mondanánk, egyébként nem sok változott félszázad alatt” (I. 333). „Hazánk máig a dilettantizmus Eldorádója... erőt vett rajta a hivatalnok-gondolkodás, a középszer kultusza...” (II. 311). „A magyar közéletnek kevés az esztétikai tartalma... hiányzik a bensőség melege” — idézi Prohászka (II. 258).

Más oldalon viszont a paraszti zene magas művészi értéke egy egyszerűségében is magasrendű „egységes, homogén kultúrát” tükröz, „amelynek a dal elválaszthatatlan része, mintegy tetőpontja, de mindenestre szerves kivirágzása” (II. 488—9). A falu búcsúzása a népdaltól kultúrájának felbomlását is jelenti. Itt is, ott is rábukkan Kodály egy-egy zenei probléma mögött meghúzódó egyetemesebb nemzeti problémára. „A magyar húzódozása a társas munkától, régi nemzeti hibánk, ami ellen küzdeni nemzeti önnevelésünk egyik főfeladata” (II. 214). „Van... a magyar életben valami nehézkesség, tunyaság, szellemi téren különösen” (II. 467). „Mikor kerül sor a legértékesebb nyersanyag és energiaforrás: a szellemi képesség megbecsülésére, gazdaságos, ésszerű felhasználására?” (II. 313). Az első világháborús nemzedékről így ír: „olyan ifjúság nőtt fel az abnormis korban, amely nem tanult meg dolgozni, és amelynek erkölcsi felelősségérzete nagyon meggyöngyült” (I. 28). Innen „az általános színvonal katasztrofális süllyedése. A leromlott középiskolából leromlott egyetemre került rajok az egész magyar közélet szellemét le-süllyesztették” (II. 249—50). „Civilizátoraink kultúrájának tekintik, ha a főváros nemzetközi slágerektől hangos, és lehetőleg semmiben sem különbözik más európai nagyvárosoktól” (I. 24).

(*A ZENE HATÁSA A SZELLEMI KÉPESSÉGEKRE*). De az összefüggés fennáll a pozitív oldalon is. A zenei műveltség legcsekélyebb emelkedése az egyénben is,

nemzetben is olyan erőket mozdíthat meg, olyan régiókat érinthet, hogy kihatását egész szellemi habitusunkban éreztetni fogja. „Fejlett karéneklés csak nagy mértékben fejlett szolidáris társadalomban lehetséges... másrészt a karéneklés fejlesztí a társadalmi szolidaritást” (I. 52). „Több pedagógus észrevette, hogy a helyesírás és énektudás közt szoros összefüggés van” (I. 139). „A szöveges dal nemcsak zenéjével hat. Szövege rendkívüli hatással van a nyelvi tudatosság megalapozására... jobb védelem a nyelvtromlás ellen, mint az úgynevezett nyelvvédő könyvek vaskos kötetei...” (I. 134). „A zene nemcsak zenére tanít. Ezek a gyermekek jobban számolnak, mert a szám nem elvont fogalom nekik, testükben érzik a ritmussal. Hamarabb olvasnak folyékonyan, mert a mondatban érzik, éreztetik az összefüggő zenei formát. Szebben, pontosabban írnak, mert a kottairás nagyobb vigyázatra szoktat... Végül: nő a gyermek önérzete...” (I. 305). Érthetően emeli ki Palestrina jelentőségét (Bartókra gyakorolt mély hatásával kapcsolatban), kinek zenéjében „a felelősségnek másutt nem tapasztalható legfelső fokát csodálhatjuk” (II. 454). A zenének az erkölcsi szférával való kapcsolatára utal ezzel is: „Csak az a mienk igazán, amiért megdolgoztunk, esetleg megszenvedtünk. A zene is csak úgy száll belénk, úgy él meg bennünk, ha munkával... szántjuk fel lelkünkét alája” (I. 156).

(A NYELV) Különösen két területen tapasztalhatjuk az összefüggést a zene és a belső kultúra alaptényezői között: egyik a nyelv („a tudat alatti magyarság első talpköve” — I. 95), másik a formaérzék. Innen Kodály rendkívüli mértékű buzgóssága a nyelvi kultúra (elsősorban annak legzeneibb eleme, a kiejtés és beszéddallam) ügyében. Panaszolja, hogy „a fórumot ellepik a rosszul beszélők. Tehetik, mert elhalványult az érzék, nincs kritika, nincs kötelező irodalmi kiejtés” (II. 292) meg, hogy „egy világáramlat... az ember minden hallható megnyilatkozását az éles és orrhangú színezet irányában tolta el. Ennek tünetei: a kuplénekesekek orrhangja, a jazz, az egyre rikítóbb hangszerelés... Nálunk eddig még kevés kárt tett: a lágy és mélycsengésű magyar beszédben olyan feltűnő, hogy azonnal nyegleségnek érezzük” (II. 295—96). A beszéd maga is szinte erkölcsi jelleg kifejezője (mintha a régi szofisták legnemesebb hangjait hallanánk): Az „íz a tunya gondolkodás jele, s mind írásban, mind művelt beszédben kerülendő” — idézi (II. 330); a nyelvben „mintegy hű és pontos tükörben nyomon követhetjük a közszellem ijesztő hanyatlását, a társadalmi fegyelem felbomlását” (II. 324). Ezért akarja javaslatával a kiejtés érdekében mozgósítani az Akadémiát, honvédségeket, egyetemet, kollégiumokat, papnevelőket, rádiót, iskolákat és szülőket (II. 298—99); mert „a beszédkultúra a létfenntartás egyik eszköze” (II. 301), s „a nyelv nem erdő, hanem kert, és akkor kertészekre is van szükség” (II. 325). „A beszéd szinte a nemzetért való testi kiállás egy formája” (II. 297). Háttérben ismét egy értékelmény áll, mely Kodály zenéjére sem volt hatástalan: „akinek lelkén legalább egyszer átment az a harangzúgás, amely a magyar nyelvben a Halotti beszédől Adyig folytonos. Ebből a harangzúgásból szerettem volna valamit megrögzíteni” (II. 492).

(FORMAKULTÚRA) A szép szó, a rendezett beszéd közeli rokona a tiszta kifejezés, a forma iránti érzék. „Józanág a művészetben? Éppen a legnagyobbak közt találjuk a legjózanabbakat. Csak más a neve: forma, szerves egység, cél és eszközök egyensúlya, a rendező értelem uralma a forrongó anyag fölött... Józan Arany, s ennyiben tán egy fokkal magyarabb Petőfinél” (II. 250). Szép feladat lenne végigkövetni mind zenében, mind cikkekben Kodály vonzódását a latin szellemhez, s rajta keresztül a humanista ihletéshez. „Azoktól, akik a német „mélységet” latin formakultúra nélkül inkább vélik megtalálni, a magyar ízlés józan-sága visszarad” (II. 249). „A magyar nem szereti a ceremóniát, az üres formaságokat, de azért megadja a formáját, a módját mindennek” (II. 249). Szerinte Bartókot is „a régi magyar népzene és a latin szellem szabadította fel kezdeteinek egyoldalú német tájékozódásából” (II. 445).

(MOUSIKE) Hogy a zenei és általános emberi kultúra között mély összefüggés van, s így a zenei műveltség tükrözi az általános kultúrát, de vissza is hat rá, azt Kodály ismételtelen s hitvallásszerűen leszögezte. „Vannak a léleknek régiói, me-

lyekbe csak a zene világít be" (I. 156). „A zene lelki táplálék és semmi mással nem pótolható... Teljes lelki élet zene nélkül nincs" (I. 156). „Eddig a görög nevelés érte el legjobban a test és lélek harmonikus kiművelését. Benne a zene központi helyet foglalt el. Mostanában nagy sikerrel próbálják világszerte utánozni a görög nevelés testi részét. De ha teljes embert akarunk, a lelki rész sem maradhat el..." (I. 306) „Az iskolának ma holnap úgyis szembe kell szállnia azzal a sportörülettel, amely világeseménynek nézi az egytized másodperces rekordjavítást és az emberiség tetejének a boxbajnokot" (I. 40). „A komoly zenét veszély fenyegeti... a zene iránti érdeklődést világszerte háttérbe szorítja a sport és a technika. Szeretnők hinni, hogy ez a kultúra fejlődésének gyermekbetegsége. Ha visszagondolunk a görög kultúrára, el tudjuk képzelni, hogy lesz még olyan kor, melyben a test és lélek kultúrája újra szerves, harmonikus egységbe olvad" (II. 471). „Tam turpe est nescire Musicam quam Literas... A régi görögöktől Comeniusig élt az a felfogás, hogy a zene föltétlen szükséges az ember fejlődéséhez, a nevelés lényeges része, nem pedig valami nélkülözhető élvezeti cikk, pusztá szórakozás" (I. 334).

(ZENEI ÁLTALÁNOS ISKOLA) Így jelenik meg egy olyan nevelés képe, mely nem a zenész Kodály önkényes iskolaeszménye, hanem az európai kultúrát megalapozó és naggyá tevő nevelési koncepció jogutódja. Ennek lényege: a nevelés nívója nem az átadott mennyiséggel arányos, hanem azon múlik, mennyire képes az emberi lélek alapvető mozgató erőit megeleveníteni és jó irányba terelni. Ebben pedig csíraszerű, később több irányba bővíthető alaptárgyak játsszák a főszerepet: a klasszikus európai alapfokú iskolában ilyen volt a grammatika, a matematika és a zene. A kodályi zenei általános iskola tehát, melyben a Mousiké központi tantárgy (I. 316) egy mély tradíció folytatása, szinte segélykiáltás az igazi humanisztikus szellemű iskolázás, a teljes emberség jogaiért. Mert „a lelki gazdagodás hatalmas forrásai erednek a zenéből" (I. 39), s másutt a múlt századi írók idézi: „A műveltség fogalmában szív és ész egymástul el nem válhatnak, hanem egyaránt kell ki műveltetniök", míg ma „a szegény mezeinép a szívről semmit sem tud, az észről pedig csak annyit, mennyi elégséges a gonoszság különféle nemreire. Illyen a mi boldogtalan elhagyatott mezeinépünk, s ami még nem ilyen, az is készen van már a vallást levetkezőve illyenné lenni" (II. 177–78).

(QUOD NOVA TESTA CAPIT, INVETERATA SAPIT) Így jutunk el tehát az iskoláig: „Mindinkább úgy látom, hogy a felnőtteken alig lehet segíteni. Ezért kerültem mindig lejjebb. Az óvodánál kell megfogni a dolgot" (I. 172). „Az általános iskolák felé fordult a figyelmem. A húszas években világossá vált előttem, hogy zenei tömegnevelés csak onnan indulhat ki" (I. 254). Ahhoz, hogy az eszméből valóság legyen, az iskolán keresztül kell munkához látni. Csak az iskola biztosíthat intézményes, formát öltött, ugyanakkor idejekorán jött nevelést, ráhatást a nemzet egészére, „jó és magyar gyermekszobát nyújtani az egész nemzetnek" (I. 94). „Az általános iskola akkor éri el célját, ha nemcsak olvasni tanít, hanem a jó és rossz zene közti különbséget is megéreztetni. Röviden úgy is mondhatjuk, hogy az általános iskola akkor végzi jól dolgát, ha beoltja növényékeit a kláger ellen, mert ez a rákfenéje a jó zenének és a jó zene megértésének" (I. 286). „A felnőttek rossz ízlését aligha lehet megjavítani. A korán kifejtett jó ízlés viszont nehezen rontható el később" (I. 198).

Így egyesülnek az eddig kifejtett eszmék az azokat megvalósítani képes iskola-ideál programjában, s ez voltaképpen a középkori magyar iskolának föltámasztása, melyben (hogy Békefi, Mezey kutatásaira utaljunk) *schola* és *chorus* elválaszthatatlan kulturális egységet alkotnak.

Kodály egész tevékenysége egy értékes, a maga nemében tökéletességet sugárzó hagyomány anyagával (népdal, zeneirodalom, nyelv stb.) való elmélyült foglalkozásban gyökerezik. Megismerte s elkötelezően megszerette azt, amit a magyar és európai múlt mint maradandó értéket közölt vele. Ehhez járult népének, s főleg a gyermekeknek szeretete, kiket részeltetni akart a megismert kincsekben, s gazdagabbá tenni annak áldásaival. „A sivatagon át is vezet út. De mi... azt

akarjuk, hogy ne úgy járja végig élete útját, mintha sivatagon menne át, hanem virágos kerteken" (II. 468). Egy pillanatra sem gondolt kompromisszumra, arra, hogy a népre való ráhatás kedvéért bármit is fölálldozzon a felismert értékekből. Nem a kultúrát akarta a néphez közel vinni, hanem a népet a kultúrához. Mind-ehhez hozzáadta szakmai tudásának bőségét, s ez tette lehetővé, hogy a legelvon-tabb, legigényesebb eszmények felé is utat tudjon kövezni a legkisebbek számára. Csak közvetíteni akart, azzal a szerénységgel, mely a legnagyobbaké:

„Egy kiránduláson Dömösön, amikor a dobogókői hegyipatak úgy megdagadt, hogy elsodorta a hidat, az átkelni akarók egy öreg parasztot kértek meg arra, hogy egy deszkát tartson a vízben a vállán addig, amíg átmennek rajta. Így ér-zem én is, hogy belementem a patakba deszkát tartani, miután a híd leszakadt, és rám bízta, hogy tartsam. Kicsit soká tart, amíg mind átmennek rajta, — de hát éppen én álltam ottan" (II. 496).

RAJECZKY BENJAMIN

Kodály és a magyar népzene-tudomány

Sokan mondták rá: népdalt gyűjt, mert nincs mondanivalója. Egy idős jóaka-rója azon zsörtölődött: aki maga is tud komponálni, minek járkal falun olyan da-lok után, amiket minden cseléd tud. A nem jóakarók közül többen úgy tudták, hogy román és szlovák dallamokat csempész a magyar zenébe. Igen sokan pedig egyszerűen haragudtak rá, mert nem állhatták a népdalt.

Húsz esztendei gyűjtőmunka után, még a *Psalmus* diadali éveiben is, szinte könyörögve kellett ismételgetnie az értetlen értelmiségnek: higgyék el, hogy a ma-gyar népdal klasszikus zene. A legrosszabbkor, mert maga a parasztság is épp ak-kor fordított hátat első nagy hullámban önmaga művészetének. Az értelmiségnek pedig egy vesztett háború és sok mindenről való kényszerű lemondás után nyil-ván nehezebb esett otthagyni azt a népies műdalt, mely akkor, mint a szabadság-harc utáni időben is, a búfelejtő kétes szerepét játszotta cigányostól.

Az említett ellenfeleknek volt valami igazuk: Kodály dallamokat keresett, szüksége volt rájuk, de nem azért, mert nem volt mondanivalója. Idegennek érez-te a tanult nyelvet, olyat keresett, amin megszólalhat. Később is többször emle-gette Schubert bámulatos dallambőségét; egy-egy dalából futotta két-három vál-tozatra is, mert mögötte és benne volt a romantikával találkozó német népdal ára-dása; gátlástalanul szólhatott óvéihez közös nyelvükön. De mihez kezdhetett a szá-zadfordulón egy fiatal magyar muzsikos akár a német fogantatású késő-romanti-kával, akár a zsákutcába futott verbunkoszenével? Az elsőből világosan mutatta a kiutat nyugaton Debussy, keleten Muszorgszkij; ám mind a kettő bátran használ-hatta saját zenei anyanyelvét, ami ismert volt és gazdag. Nyomukban a spanyol De Falla éppen a század elején meg is szólaltatta a népdalra alapozott modern nem-zeti zenét: tehette, mert mestere volt a nagy népdaltudós és modern népi zene-művészetet tervező *Pedrell*. De nálunk a verbunkossal összeházasodott ál-népdal egyenesen népnyelvi igénnyel lépett fel, és már azon volt, hogy többszáz éves családfát rajzoltat magának. A millenniumi polgárság társadalma büszkén vallot-ta magáénak ezt a nyelvet, nem feledkezve meg a haladó demokratizmusról sem: kevert hozzá liedertafelt, szomszédi idiómát és nemzetközi operettet. Mint a szá-raz szájjal anyatej után tátozó csecsemő, úgy kereshette az újdonsült zeneszerző önnön anyanyelvét ebben a hangzavarban.

Kodályt kézenfogva vezette a Gondviselés zenei anyanyelvéhez. A galántai is-kolásgyerekek, a *Bicinia Hungarica* előszavában oly melegen emlegetett „mezít-lábas pajtásai” adták a falusi népdalt a szülői ház klasszikus zenéjéhez; gimnazista korának iskolai és székesegyházi zeneéletét a fiúk délutáni dalolási egészítették ki a felvidéki nóták hangjával. Tizenhárom éves korában két hetet töltött Pesten a millenniumi kiállítás alkalmával. Ezt írja: „Legnagyobb benyomásom a kiállítási falu volt. Egy sor ház, különböző vidékek népviseletébe öltözött alakokkal, teljes felszereléssel. Jártam én azelőtt is falun, de a mi vidékünkön olyan gyönyör-

rú népviselet, hímzés, fazekasáru nem volt látható... Egyik házban egy falitábla vonta magára figyelmemet. Fehér László balladája volt, vagy egy tucat különféle dallammal, gyűjtötte Vikár Béla. Ott olvastam ezt a nevet először... Hat-hét év múlva, mikor disszertáció-témán kezdtem gondolkodni s a magyar népdalok minden megjelent gyűjteményét már átnéztem, eszembe jutott az a tábla, és fölkerestem Vikár Bélát 1903 őszén... Mikor jelentkeztem nála, mint kezdő diák, kinek munkájához szükséges megismerni az ő gyűjteményét, kissé bizalmatlanul fogadott. Azt hitte, új elméletet akarok gyártani a magyar zenéről, ami akkoriban divatozott. Megnyugtattam, nem elmélettel foglalkozom, zeneszerzőnek készülök, ehhez is, de tudományos céllal is, tüzetesen meg akarom ismerni a népdal élő formáját, mert amit a kiadványokban találtam, nem elégít ki, s magam is gyűjteni szándékozom. Lassan fölengedett, eljött velem a múzeum kis udvari szobájába, ott voltak felraktározva a hengerei, s egy rossz kis zongora alig hogy elfért... Megmutatta a fonográf kezelését, majd magamra hagyott. Abban a kis sötét udvari szobában sok boldog órát töltöttem. Felváltva játszottam a fonografon a népdalokat és zongorán a hatásuk alatt készülő szerzeményeimet..."

Csodálatosan egyenes út ez az új nyelvhez, ami végre a régi, az igazi volt. Kitétszik az elbeszélésből, hogy a fiatal szerző már önképzőkori éveiben nyomozta, és hogy addigi népzenei benyomásai mennyire segítettek a Bartalus-, Limbay-, Szini-féle és régebbi kiadványok kritikájában.

Vikár Béla gyűjtőmunkájának jelentőségét nem lehet eléggé hangsúlyozni. Az Edison-féle fonográfval való gyűjtést, melyet az amerikai Fewkes 1889-ben kezdeményezett, Vikár az elsők között próbálta ki Európában. Ha Kodály és Bartók előbb vagy utóbb alkalmazza is a módszert — ami akkor már a levegőben volt —, a Kalevala fordítója volt az első népköltés-gyűjtő, aki zenei képzettség híján is megérezte a szöveg és dallam lényeges összetartozását, még idejében felvett olyan példányokat, amelyek Kodályék idejére már kihaltak, nem utolsósorban pedig ösztönzője volt Sebestyén Gyula felbecsülhetetlen értékű regósének-gyűjtésének (1897—1902).

Alighogy elkészült a disszertációja (*A magyar népdal strofa-szerkezete*), Kodály teljes erővel a gyűjtésre vetette magát. 1905 vakációjában Szeged környékén, majd Nagyszombatból Galántán és környékén tapasztalgatta annak technikáját, hogy aztán augusztusban tervszerűen fésüljön át egy egész területet. A 150 dallamnyi mátyusföldi gyűjtés néhány számát még abban az évben az *Ethnographiában* is közölte; ez volt első irodalmi szereplése, egyben Bartókkal való együttműködésének kezdete is: e cikk olvastán kezdett el érdeklődni a gyűjtés módja iránt. Kodály megismertette őt Vikárral; a felvételek meghallgatása után most már a két jó barát együtt szövegethette a módszeres gyűjtőterveket.

Szövetségük megpecsételése a *Magyar Népdalok* című húsz dallamot közlő kiadvány (1906, egyben tiszteletadás Vikárnak is, az általa gyűjtött dallamok feldolgozásával). Ennek előszava két figyelemre méltó szakaszt mutat. Az egyik a népdalkiadás módjával kapcsolatban *Ilmari Krohn* finn kutató szótárszerű elrendezését említi: nyilván annak jele, hogy a nagy népdalkiadás terve már ekkor felmerült és valószínűleg hatással volt a gyűjtésterületek kijelölésére is. A másikat érdemes idézni: „Találnának bár népünk lelkének ezek a sokszor őseredetű megnyilatkozásai fele annyi szeretetre, mint amennyit érdemelnek. Eltart még soká, míg elfoglalják az őket megillető helyet házi és nyilvános zeneéletünkben. A magyar társadalom túlnyomó része még nem elég magyar, már nem elég naiv és még nem elég művelt arra, hogy ezek a dalok közelebb férközzenek a szívéhez. A magyar népdal a hangversenyteremben! — különösen hangzik ma még. Hogy egysorba kerüljön a világirodalom remekeivel és a külföldi népdallal. De megjön az ideje ennek is. Mikor... nemcsak a ritkaságok néhány kedvelője tudja majd, hogy másféle 'magyar népdal' is van a világon, mint a 'Ritka búza' és az 'Ityóka-pityóka'". Íme már a húszas évek Kodályának hangja, azé a zeneszerzőé, aki nem húzódik el boldogan avval, amit megtalált, hanem művészi hivatását annak minden ragyogó értékével a nép szolgálataiba állítja. Akkor is, ha az még nem érti.

Tehát az új zenei nyelv, a tudományos feldolgozás és a társadalomnevelés hármas igénye hajtotta Kodályt már az elindulás éveiben, alighogy a gyűjtésbe belefogott. 1906-ban már fonográfval indult a Zoborvidékre, majd Nógrádra és Hevesre, míg Bartók délkeletre, Békésben gyűjtött. Jellemző a munka tempójára, hogy berlini és párizsi útjáról (1906—1907) úgyszólván pihenő nélkül sietett Nyitra, Bars, Hont, Nógrád, Gömör megyei gyűjtésre, mielőtt zeneakadémiai tanári székét elfoglalta volna. Nagy felfedezés izgalmas légkörében kezdték meg a tan-

évet: Kodály felvidéki és Bartók erdélyi, valamint dunántúli gyűjtéseiből „egyszeriben világos lett”, hogy népzeneinkre alapvető jelentőségű félhang nélküli pentatónia nemcsak a legrégibb rétegek hangrendszerének, hanem a nép mai hallásának is jellemzője. Bár a Néprajzi Múzeum kiküldetéseiről, főleg nagyobb távolságokra, Kodály (anyagilag jobb helyzetben lévén) barátja javára többnyire lemondott, a feladatok főleg Bartók román és szlovák gyűjtőmunkája miatt annyira tornyosodtak, hogy 1910-től Kodály is Erdélybe ment az ottani kimeríthetetlen pentaton dallamanyag gyűjtésére.

A Kisfaludy Társaságnak 1913-ban benyújtott Egyetemes Népdalgyűjteménytervezet a biznyság rá, hogy ezek az évek nem csupán a dallamok százainak és ezreinek halmozásával teltek. Az anyaggal együtt erősödött a rendszer elgondolása és egy nagy cél: „egy monumentális, magyar Corpus Musicae Popularis” mind realisabb megközelítése. Hat, ezer-ezer dallamot tartalmazó kötetre tervezték a nagy művet. Sürgősen szükségesnek tartották a kiadást, „hogy végre közkezen forogjon népdalaink nagy tömege hű és pontos leírásban, hogy segítsen eloszlatni azt a fogalomzavart és fejetlenséget, amely a népzene kérdései körül mindenütt ott kísért, s amelynek legfőbb oka, hogy igazi, hasznavehető dallamgyűjteményünk ez ideig nincs.” Ez „a külföldnek is módot adna az igazi magyar népzene megismerésére.”

A nagyszabású terv egyelőre terv maradt. A Társaság nem mutatott érdeklődést, a további gyűjtőmunkát pedig — ebbe a kölcsönhatások kimutatására beletartozott volna a nemzetiségek zenéje is — megállította a háború. Csupán egy sor katonanóta hozott új színt a gyűjtemény új stílusú anyagába, meg egy addig ismeretlen műfaj feltárására adott szomorú alkalmat a frontról érkező sok gyászhir: az alig megközelíthető siratót is fonográfba énekelték az asszonyok a közös bánat hatása alatt. Szendrey Zsigmond is még idejében kérte fel Kodályt (1916), hogy a *Magyar Népköltési Gyűjtemény* nagyszalontai kötetéhez a dallamokat gyűjtse össze.

A háború után a kutatóterület kényszerű összehúzására Kodály intenzív elméleti és belső gyűjtőmunkával válaszolt. A harmincas évek közepéig az új határokon belül úgyszólván minden vidéken megfordult. Ahová személyesen nem jutott el, ott a húszas évek közepétől mindinkább sokasodó — és természetesen a népdal fontosságát átérző — tanítványai jelentek meg, folytatni a munkát (új területen is, mint a Domonkos P. Péter felfedezte moldvai csángók között Veress Sándor és később Jagamas János). A *150 erdélyi népdal* (Erdélyi Magyarság, Bartókkal, 1923), mint Bartók *A magyar népdala* is (1924), kitűnő válogatásával és rendszerezésével azt érte el, amire a nagy kiadás nem is lett volna alkalmas: a reformokra vágyó, főleg a fiatal értelmiséget ragadta magával. A gyermekkarok sorozatos sikerei után néhány tanítványa (Bárdos, Kerényi, Kertész) a tanárképzős és egyházi karnagyképzős fiatalok (és nem utolsósorban a cserkészvezetők) aktivitására támaszkodva, a *Magyar Kórus* és az *Énekszó* című folyóirat, majd az Éneklő Ifjúság mozgalom megindításával a harmincas évek közepére olyan közhangulatot teremtetett Kodály eszméi számára, hogy a mester maga mögött tudhatta az ország egész fiatalságát. Nyilván a hazai és külföldi sikerek hatása is volt, hogy a Magyar Tudományos Akadémia Gombocz Zoltán ösztönzésére 1933-ban elhatározta a nagy gyűjtemény kiadását és annak munkálataival Kodályt és Bartókot bízta meg. Így a Psalmusra következő évtized már győzelmet ígért a népzene ügyének.

Jellemző Kodályra, hogy az új helyzetet nem a régi eredmények gyors kamatoztatására használta fel. Tudta, hogy nevelési elgondolásait nem valósíthatja meg máról holnapra; azt is látta, hogy a népzenei anyag tudományos feldolgozásának problémáit is tisztázni kell. Pedagógiában egyelőre az énekoktatók szervezését szorgalmazta és továbbképzésükben segített; csak 1940–45 között indította meg az írássok és kiadványok sorát az óvodai és elemi iskolai képzés népzenei alapon való átalakítására. Népzeneatudományi írásaiban viszont látszott, hogy jóval nagyobb távlatokra és főként új kutatónemzedék bevonására gondolt és azoknak akar módszeres alapozást biztosítani.

Az összehasonlítás és a történelmi kapcsolatok kérdése már a tízes években felmerült, az ötfokú hangsor és Árgirus nótájának tárgyalásakor. Ez utóbbiban felejthetetlen bukovinai népzenei élményeiből bizonyította az irodalomtörténészeknek, hogy a XVI. századi 12-es versek feltételezett cezúrái a korabeli nyomtatványok egyoldalú értékeléséből eredő, szükségképpen dőcögő képződmények, melyek felett az élő gyakorlat játszva siklik át. Itt már olvashatjuk ezt az eléggé maximalista hangzású mondatot is: „... aki verstanulmányozó céllal temetkezik régi irodalmunkba, vigye oda magával mindazt a tanulságot, amit csak az eleven, dalla-

mával együttélő népdal megfigyelése nyújthat.” *Néprajz és zenetörténet* című munkájában (1933) a zenetörténészeketől kívánja meg, hogy folkloristák is legyenek, ha régi dallamfeljegyzéseinket életre akarják kelteni. Mert ha a nép között fennmaradt régi dallamok „élő hangzásával a fülünkben közeledünk a kéziratokhoz, ... a ma már nem ismert dallamok valószínű alakját is inkább ki tudjuk következtetni. Természetesen bele kell vonnunk az összehasonlításba az egész élő és írott hagyomány anyagát, az egyházat is... De nemcsak a kezdetleges kézirat: a legjobb nyomtatott forrás sem tárja fel a dallamok igazi életét. Tudjuk a népénekből is, az európai zenetörténetből is, hogy a dallam élő előadásában díszítő hangokkal bővült... a néphagyományban megfigyelhető díszítómódot kell feltételeznünk régebbi emlékeink kivételében is.” — Semmi jel sem mutat arra, hogy a *Szent vagy, Uram*-gyűjtemény terjesztői gondoltak volna Kodály megállapításainak érvényére. Ha a harmincas években esetleg hivatkozniok lehetett ilyen irányú gyűjtés hiányára (Völgy gyűjtéseire és a Patria-lemezreket gondolva: azt is nagyon nehezen tehetnék), úgy ma már csak szándékos figyelembe nem vételről lehet szó.

A tanulmány legfontosabb szakasza főként azoknak a lelkes „népi” irányú fiataloknak szól, akik nem is másod-, hanem harmadkézből: népszerűsítő kiadványokból akarták a népi kultúrát megismerni, hogy lépést tartsanak a divattal. De szól azoknak a szakembereknek is, akiknek ez a kultúra csupán cikk- vagy könyvtéma, tudományos érvényesülés építőanyaga volt. „Ezt kell a legnagyobb nyomatékkal hangsúlyoznunk: a zenei néphagyomány tudományos értékű megismerése csak a helyszínen megfigyelt élőszóbeli előadás alapján lehetséges... Csak az tud elmenni ezeken az írásokon, aki mintegy személyében is részesévé lett az élő hagyománynak. Ez a helyes szó! Emberileg is részesévé kell válni a hagyománynak s ezzel egy embercsoport lelki életének.”

„Paraszt-ember: az embert hangsúlyozom, nem azt, ami elválaszt tőle, hanem ami közös vele... Nem elég autóval átrobogni a falun. Be kell lépni a kapun, körülnézni a házakban: ott is emberek laknak. Sokszor égbekiáltó nyomorúságban (erről is mi tehetünk) és mégis mennyit tanulhatunk tőlük. Még zenét is. Sőt: a mi zenénket... csakis tőlük tanulhatjuk” — írta egy 1927-beli népzenei bemutató műsorfüzetében. Ebből az emberközeli magatartásból folyt, hogy a népdalgyűjtést és a lejegyzést a technika szempontjából élesen megkülönböztette. *Kelemen kőműves* című tanulmányában (1918, 1926), ahol a ballada 36 strófájának részletes lejegyzésén mutatta be a gépi felvétel korszakos előnyeit (és saját ragyogó lejegyzőkészségét), a bonyolult darabok többszörös fekvételét ajánlja, ha a gyűjtőnek „nincs módja, hogy ott helyben megtanulja és leírja, ami mindig a legbiztosabb”. Más szóval: a zenész a szájhagyományt vegye át lehetőleg szájhagyomány módján, tanulja meg az éneket hallásból, ahogyan a parasztnépek tanulják (a javának ott is elég egyszer hallani egy dallamot, és máris tudja). A dallam ne a gép tulajdona legyen, hanem a gyűjtőé. A nem állandó jellegű, főleg az improvizált dallamok megragadására (ilyen például a sirató) természetesen ő is a közvetlen géphasználatot ajánlotta.

Összehasonlításban a következő évi tanulmány — *Sajátságos dallamszerkezet a cseremisz népzeneben* — tette meg a legfontosabb lépést rokonnépeink zenéje felé, egyelőre avval a lényeges tanulsággal, hogy komoly tudományos igényeket kielégítő gyűjtőmunkára van szükség a rokonnépek között is.

Miközben Bartók az Akadémián az anyag rendezéséhez látott, Kodály a tudományos feldolgozás kérdéseit tisztázta és az addigi összehasonlító eredményekről számolt be a Magyarság néprajzában megjelent *A magyar népzeneben* (1937). Az a három irányú feladat, amit a különlenyomat előszavában a jövő magyar népzene kutatás számára kijelölt, egy sok-sok évtizedre szóló, kutatóintézetben megvalósítható program, majdnem két évtizeddel a Népzene-kutató Csoport megalapítása előtt. A könyv nagy siker, népzeneink első történeti-összehasonlító áttekintése, tele finom analízissel, meglepő összefüggésekkel, messzetekintéssel.

A műzenei hatásokat tárgyaló VII. rész első fejezete az egyházi zene és népdal kölcsönhatásának adataiból közöl egy jó sort. Az az alaptétel, hogy „a nép tudatában ’világi’ és ’istenes’, vagy ’nóta’ és ’ének’, ahogy szorosabban nevezik az egyházi éneket, — szinte olyan vegyesen van jelen, mint régi kéziratok versgyűjteményeinek legtöbbjében”, Kodály legrégebb gyűjtőtapasztalatain alapszik. Egyházi népeinek-feljegyzéseinek száma több százra rúg: sajnos, kiadványainkban ez a hatalmas értékű gyűjtemény nem hagyott nyomot. Pedig a Psalmus, a Te Deum, a Missa és a Tantum ergo mesterének imént idézett mondata erre a területre is áll: emberileg is részesévé vált ennek a hagyománynak és az énekesasszonyok népe

lelki életének. Lejegyzéseiben tükröződik az a többszázados hagyományra támaszkodó előadásmód, ami sok területen ma már kizárólag a templomi énekesek száján őrizi a valamikor országos, gazdag díszítésű, hajlékony ritmusú énekestílust. A magyar katolikus egyház szép kötelességének tenne eleget, ha népénekgyűjtésének kiadásával tisztelné emlékét.

Mint már a tízes években a *Három kuldusének forrásában* és az *Árgirus nótájában*, itt is emlékeztet, hogy szöveg szempontjából az egyházi népének századokon át jóformán az egyetlen verses irodalmi hatás volt, ami a népet érte, dallami szempontból pedig az egyházi népének és a néphagyomány érintkezése magyarázza, hogy az utóbbiba a nyugat-európai dallamformák egy része bekerült. (E kapcsolatok kimutatása az utóbbi évek folyamán a Régi Magyar Dallamok Tára I. és II. kötetében — Csomasz Tóth Kálmán és Papp Géza munkái az Akadémia kiadásában — már nyilvánosságot is kapott.)

A magyar népzene második kiadásának előszava (1943) szerint 1937 óta a legfontosabb népzenekutatói esemény a Rádió és a Néprajzi Múzeum közös hang- és lemez-sorozata volt. Amit a legtökéletesebb lejegyzés sem tudott közvetíteni: az eredeti hangszínt, tempót és előadási sajátságokat mentette meg az új technika az utókornak. Kodály Bartókkal és Lajthával együtt irányította a lemezek programját és felvételeit. Nem tudni, gondolt-e a hanglemez kulcsszerepére a népdal ún. másodlagos létének biztosításában. Írásaiban és előadásaiban nincs nyoma, milyen módszert tartott volna alkalmasnak a népdal életének átvitelére nemcsak az értelmiség és a munkásság körébe, de a parasztság olyan területeire is, ahonnan már eltűnt a gyakorlatból. Mintha a pedagógiai felhasználás gondja erre már nem hagyott volna elég időt és erőt. A Népzenei Könyvtár előszava azt várja, hogy a népdal-művelés még nagyobb lendületre kap és „még sokkal nagyobb hatással lesz az egész magyar szellemi életre, mint volt eddig” (1961). A Rádió közvetítéseiről elég tartózkodóan nyilatkozott: „A népdal művészi előadása még a jövő titka, egyelőre igen kevés énekesünk közelíti meg. Alapja, gyökere csak a hibáitól, fogyatékokától megtisztított népi éneklés lehet” (1956). A harmincas évek fiatal dalosai valóban máig megőrizték a népzene és az attól ihletett művek szeretetét, de a fiatalság felfelvőkészsége az ötvenes években messziről sem volt a várt mértékű. A televízió *Röpülj, páva* sorozata viszont arra mutat, hogy a hiteles népi előadásmód művészi szinten való utánzása a legmegbízhatóbb kiindulás egy általános gyakorlat felé (tehát a hanglemezfelvételeknek el kellene jutniuk minden iskolába és művelődési körbe). Az iskolai daltanításban ugyanerre halad Dobszay László módszere, a tudatos variánskezelés.

Ha Bartókot nem ragadja el a halál oly tragikusan időnek előtte, talán Kodály életének utolsó negyede s vele a magyar népzenekutatók háború utáni sorsa is másképpen alakul. Beleszólt az új technika is: a magnetofonnal.

Kodály magára maradva, hatatlan energiával fogott neki újjáépítésnek, szervezésnek, kiadásnak. Tizenöt év alatt *A Magyar Népzene Tára* hat testes kötete (700—1200 oldal) látott napvilágot: I. Gyermekekjátékok (1951, szerk. Kerényi, Járdányi dallamrendjével), II. Jeles napok (1953, Kerényi), III. A—B. Lakodalom (1955—56, Kiss L., Lugossy táncleírásaival), IV. Párosítók (1959, Kerényi, Járdányi dallamrendjével), V. Sírátók (1966, Kiss L., Rajeczky, Járdányi dallamrendjével). 1953-ban Vargyas példatárával újra kiadta *A magyar népzenejét*, 1961-ben a népdal és műdal terén való tájékozódásra a Népzenei Könyvtár három kötetét (I—II. Járdányi: Magyar népdaltípusok, III. Kerényi: Népies dalok). 1953-ban a Magyar Tudományos Akadémián megszervezte a Népzenekutató Csoportot, gyűjtésre, rendszerezésre, összehasonlításra, történeti és társadalmi kapcsolatokra kiterjedő feladatkörrel. Megindította a rokonnépek közötti gyűjtést (Vikár László cseremiszkötete nemrégien jelent meg) és az UNESCO kérésére zenei tanácsadókat küldött Algírba, Etiópiába és Mongóliába. Mint a Nemzetközi Népzenei Tanács elnöke, megrendezte annak budapesti konferenciáját (1964), és erre az alkalomra megjelentette az első mikrobarázdás magyar népzenei hanglemez, mint egy sorozat bevezetőjét. Széles gyűjtőhálózatban — felhasználva a magnetofon vonzóerejét — 100 000-re növelte az összegyűjtött dallamok számát. Lemondva saját rendezési módszeréről, Járdányi elgondolása alapján gondoskodott a nagy kiadvány további (kb. 25) köteteinek dallamrendjéről, a külföldi fórumokon pedig állandóan hangoztatta, hogy a nemzetközi összehasonlító munkához zeneileg rendezett népdalkiadványokra van szükség (erre szolgál példának a most sajtó alatt lévő, Járdányi által előkészített VI. kötet).

Régi kívánsága teljesült: a külföld is megismerte az igazi magyar népzénet és megbecsüléssel tekint a magyar népzenekutatóra.

Kodály magyarsága

Nem ott kezdődött, ahol mi az itteni életünket eredeztetjük. Sokkal előbb! Ott, ahol az alapréteg magyarsága még nem alakult néppé, nemzetté. Ettől a kezdet-től látta a magyart a jelenig, sőt a megálmodott jövőig. Ez az időtlen látás minden irányban összefogta az okokat és a következményeket. Ezért állt meg példaképeinél, a magyarság nagy teherhordozóinál, mert csálhatatlanul kiérezte tetteik-ből, sőt szándékaikból azt, ami épített ebben az országban.

Mint zeneszerző, nem tehetett hitet eszmélkedéssel, okkifejtéssel. Ez nem az ő kenyeré. De igenis azzal, hogy a költőktől megfogalmazott gondolatot olyan hangzó hitvallássá tette, amely ráirányította az ország figyelmét az ő eszményképeire.

Az idő nélküli látással együtt járt nála a térnek részekre bontás nélküli látása. Ha valakinek módja volt vagy személyében, vagy tanításában megismerni ezt a látásmód-kialakulást, észrevehette, hogy az általa sokszor megemlített milleniumi élmény pillanatok alatt tudatossá tette a negyedikes gimnázistában mindazt, amit a nagyszombati érseki gimnázium tanári kara hivatása szerint, annak magas fokán, átadott növendékeinek. Ez a pedagógia természetessé tette benne a hazafias érzés meg a hitvallás egygyólvadását. Sohasem vitázott azon, hogy a keresztény és a magyar hogyan fér össze. Egyetlen lényeggé lett mindkettőnek egyetlen életstílussá alakulásával. Mindkettőnek időhöz kötöttségétől idegenkedett, de a felismert örök érvényt magáévá téve, rátette életét. Ódon tűzzé vált ez az egygyé lett kettő, és lénye ékszerként ragyogott mindenki előtt, aki valamit is megsejtett ebből.

A teljesség látásában élete folyamán mindig arra világított központként, amire éppen csálhatatlan lényeglátása szerint a legnagyobb szüksége volt az országnak. Hol az öntudatot vagy a függetlenséget; hol a céltudatosságot vagy az egybetartozást, hol a külső, szervezeti megújulást, vagy annak lélekkel való átítatását. Mindig előbb látta az egészet, mint a részeket. Ezért harcolt egész életén át a csak részeket látókkal.

A jövő nemzedékért

Mikor olyan nagygyá nőtt a magyarság évezredes kérdéseiben, hogy feleletei a hozzá intézett kérdésekre, itthon és külföldön egyaránt, már minden honpolgárra vonatkoztak, akkor nőtt a legnagyobbra a jövő nemzedék előtérbe állításával. Akkor lett számára magyar kérdés az általános iskola, majd az óvoda művészi magaslata emelése, azok sajátos köreiben, az ének-zeneoktatásban, sőt a művészi mozgáskultúrában is. Sok ellenkezést és gúnyt kiváltott elmélete, mely szerint az énekes játék szerves része magyarságunk öntudatos kifejlődésének, fényes bizonyítást nyert azzal, hogy utána, ha nem is az ő hatására, de önkéntelen bizonyítására, egymás után jelentek meg elméleti és gyakorlati tanulmányok egy-egy nép sajátos énekes játékaikról, mint a nép hazafias nevelőeszközéről. A tudat alatti magyarság egyik fontos, de nem eléggé méltányolt támasztékát látta a sajátos, nemzeti játékok gyakorlásában. Ezzel a magyar jelleg beszédben, mozdulatban, testtartásban, mozgásban többlettartalmat kap.

A sajátos magyarságföltés nem tett különbséget ország és ország, nép és nép között. Ahogyan egységben látta saját hazánkat, úgy látta egységben a kulturális és művészi veszélyt is, bármelyik nép részéről jött. De mégis visszatérően kiemelt egyet, a német kulturális és művészi veszélyt, mely egyeduralomként akart ránk törni. 1526-ot éleslátóan választónak vallja, mint az európai magyar művészeti műveltség megingatóját. És amit eleinte megint csak lényeglátóan vallott az addigi történelmi adatok alapján, fényes bizonyítást kapott a népdalkutatásban, elemzésben, összefoglalásban, rendszerezésben, összehasonlító rokonnép-kutatásban. Ott látta bizonyítottan élesen megfogalmazott és még népzenei órákon is hangoztatott féltő szavait. Tartalmilag így hangzott: Merítsünk az ősi magyar forrásokból. Nem akarunk szellemi gyarmata lenni egyetlen országnak sem. Tanuljunk mindenkitől. De csak azt olvasszuk be ősi magyar kultúránkba, mely a magyar nép javát szolgálja. Ne vegyünk át semmit másod-harmadkézből, mert az már nem épülhet be a magyarság európai közkincsébe.

Őshaza kutatás

Nem földrajzi és néprajzi tömbben kereste az őshazát, hiszen a szakemberek ezt lehetetlennek tartották, hanem olyanokban, melyek ezer és ezer kilométerek után is felbukkannak a legkülönbözőbb népkeveredésben. De csak akkor, ha mind-egyik tisztán megtartja a maga őselemeit a közösséggé válás után is. Csalhatatlanul igényelte a rokonnépek kutatását. Hogy milyen eredménnyel, már az eddigiéik is bizonyítják. Így tágitotta zenében is a történelem tárgyi bizonyítékait.

A legkisebb megtalált művészi értékű dallam is, mely a legősibb magyar alaphoz tartozik, a hidegen mérlegelő kutatót átalakította érzéseiben is megmozdulóvá, mert elmélete, hogy az idejövő ősmagyarság zenében korának egyik legműveltebbje volt, újabb bizonyítékot kapott.

Az ős-zeneiség lappangva tovább él

Az ilyen bizonyíték még inkább megerősítette abban a feltevésben, hogy ez az ősi kincs valahol elrejtve él a magyarságban, a megtartó, továbbhagyományozó rétegben. Ahogyan egyéni maradt a magyarság szellemi arculata az európai továbbélés idején, úgy kell féltő gonddal kutatni és megtartani a zenei egyéniség tárgyi emlékeit, mert azoknak is létezniük kell. Elképzelhetetlen, hogy az oszthatatlan szellemiség lényegi arculatából éppen az élet minden területével, minden korosztállyal szorosan egybetartozó zene vesszék ki. Ha Julianus szót tudott érteni az ősök megmaradt ivadékaival, mennyire inkább felismeri az európai magyar az ősi hangzást. Inkább felismeri, mint a nyelvet, hiszen a zenei áthagyományozás sokkal egységesebb folyamat az elszakadt és más művészetű világ hatása alá kerülő testvérnépnél, mint maga a nyelv. Ha a nyelv rokonsága bizonyítást nyert sokszor csak egy-egy szó létének kielemezésével, mennyire inkább meg kell lennie az őselemeknek a dallamban, mint a lélek legmélyebb rétegeiből fakadó emberi megnyilvánulásnak. A gyökér újra életet fakasztott itt, a Kárpát-medencében. Az ősi dallamsejtek még a keleti törzsi világban fakadtak, ahol Julianus még rájuk ismerhetett a beszéddel együtt.

Ha az elemek felismerhetők, következik, hogy minden átalakulás, felszívódás, sorvasztó hatás ellenére élnie kell az egész zenei rendszernek. Mikor ez napnál fényesebb bizonyítást nyert kutatásaiban, újra legféltebb gondolatához tért vissza: megismertetni mindazokkal, akik már nem részesei ennek az áthagyományozott ősi lelkiségnek. Mindezt azért, hogy az egységes magyar gondolat belegyökeresze a lelkebe, közös gátat vessen az elszíntelenítő idegen hatásoknak. Ha a magyar ráismer az ősökre és többre becsüli, akkor megérti az idegennek is saját ősi zeneiségét féltő törekvéseit. Hiszen a saját és mások megbecsülése is életmentés: a nép sajátos életének mentése. Akkor a legmodernebb magyar zeneszerző egyéni hangú szerzeményét is megérti, mint a magyarság sajátját. Ez a sajátos magyar minden korban nagyobb visszatartó erő a felszívódás, a beleolvadás ellen, mint bármilyen más. De csak akkor, ha folytatjuk őseink sokrétű, különböző eredetű és mégis egységbe olvadó műveltségét az európai kultúra ezer évünket gazdagító világában. Csak az utolsó ezer év megszerzett nemzetműveltsége lehet az alapja annak, hogy az első évezred mindennél fontosabb éltető és fenntartó elemeit sajátunkként felismerjük és becsüljük.

Ismét a legkisebbekért

Mivel egész életében távol volt minden propagandától, módszereiben is messze elkerült minden olcsó, pillanathoz kötött magyarkodást. A lélek tudat alatti, de reálisan meglévő tulajdonságaira épített akkor, mikor a legkisebb korúak érintetlen lelkében is ki akarta sarjztatni az öntudatot a saját, minden más néptől eltérő zeneiségünkben. A gyermekkert szót többször használta tréfás-komolyan, annak szemléltetésére, hogy világos legyen a beleültetés fogalma. A legfogékonyabb lélekben a legkönnyebben ered meg a legősibb. Az óvoda szó is ugyanezt a szemléletet keltette benne. Az óvoda, amely megóvjá az üde lelkeket abban a korban, amikor a legősibb réteg könnyebben előtetszik a sok idegen zenei hatás ellenére. Nem az idegen műveltségtől féltett bennünket, hanem a sorrendtől. Az alap nem lehet idegen, mert arra sohasem lehet igazán nemzetét, népit építeni. Bizonyítják más népek is. A feltámadó afrikai, ázsiai népek zenekiadványai is ugyanezt a nagy küzdelmet mutatják.

Magyarságféltése a legkisebeknél éles szavakat fakaszt benne. Ahogy egybe-
ötözött látja a felnőtt társadalom elszíntelenedését a magyar zene iránt, ugyan-
úgy együtt látja ennek okait is. És az okok között nem utolsó helyen áll az, hogy
az óvodában és az első iskolai éveken hosszú ideig színtelen zenét tanulnak. Év-
tizedekig kéri a költőket, hogy emelkedjenek fel a gyermeknyelv magasságába.
Nőjenek fel a következő nemzedék esztétikai neveléséhez. Ezzel az egész nemzet
nevelői lesznek. Mikor az utolsó évtizedekben rendszeres munkát lát, újra igazolt-
nak veszi az ősréteg meglétét a legkisebekben is.

Az egyszólamú is lehet tökéletes

Az egyszólamú évezredes dallamvilág bizonyos alsóbb fokot jelent sok ember
számára a későbbben kialakult európai többszólamú dallamokkal szemben. Míg el
nem jutunk annak felismeréséhez, hogy az előbbiek tökéletessége egyúttal a ma-
gyar ember önmagára ismerése, addig a magyarságtudat felszívódik a nemzetközi
dalok hétköznapi álzeneiségében.

Az eddigiekből is világos már, hogy az egyik legféltettebb fogalom, mely egész
életén át kísérte, a hazaféltés, a népféltés, a nemzetféltés. Kimeríthetetlen gaz-
dagnak látta a magyart szellemiekben. Olyan sokrétűen gazdagnak zenéjében is,
amilyennek a legkülönbözőbb szakírók tárgyi bizonyítéka ezt világossá tette. De
zenében ezek a bizonyítékok csak lassan bukkantak elő. Amit az első évtizedekben
csak a táltosok, a próféták lelkülete szerint belső látással vallott, a hosszú élet
minden rááldozó munkájával sikerült bizonyításhoz is juttatnia. A bizonyítás abból
a világos tényből indult ki, hogy a magyar az élet minden területén — építészet,
faragás, ötvösség, ruházkodás stb. — művészettség és művész igényű volt, tehát a
dalokban sem elégedhetett meg holmi üres, értéktelen, sekélyes vagy éppen má-
soktól lemásolt művekkel. Klasszikusnak kell lenniök azoknak is!

Mikor ez a feltevés bizonyossággá erősödött a napvilágra került adatokkal,
megkezdődött a bizonyítás küzdelme azokkal szemben, akik a legtárgyilagosabb
adatok ellenére sem hitték a hihetetlennek tűnő eredményeknek.

A személyiség tömbbe faragott nagyságait, az egyéni vonásokkal rendelkező
népet kereste a sok európai hatás alatt is. Persze mindezt zenében. A technika
mindent egységesítő hatása alól éppen azzal akarja a magyart kivonni, hogy ne
jellegtelen, színtelen utánhangzója legyen az európai zenének, hanem a teljes
európai műveltség fölvértettségében tartsa meg egyéni hangját. Ez az egyetlen
mód, hogy felfigyeljen ránk a világ zeneművészete: Így nem eggyel több belehang-
zó közömbös tömb vagyunk, hanem sajátos, a rokon népek legősibb elemeit is fel-
újító egyéniség. Az általános zeneművészet majd úgy tartja ezt számon, mint ma-
gyar hangzást.

A hagyományörzők

A gyermekeknél még nincs társadalmi tagozódás. Egységként vehetjük őket.
Az ősi egységes, felnőtt réteg a parasztság volt. Valóban az tartotta meg a ha-
gyományokat a legteljesebben. Ezért nem féltette a gyermekeknek írt műveit a
falusi iskoláktól. Hite szerint az ősparázs fellobban, ha jótékony szél fújja a vas-
tag hamuréteget. Logikus volt további gondolatsora is: a néhány nemzedék alatt
átalakult ország társadalmi továbbtagolódása az emberek sokaságát mesterségesen
kiszakította ugyan természetes környezetéből, de lényegéhez tartozó vonzódását a
magyar nép dalaihoz, zenéjéhez nem vehette el. Mennyi üzeni kórus bizonyította
ezt! Az értelmiség éppen műveltsége segítségével alkalmas arra, hogy minden
idegen hatás ellenére a ráismert sajátot kövesse; ha nem természetes vonzódása
miatt, de érzokok alapján.

Mégis, éppen itt kellett küzdelmeit oly sokoldalúvá tennie, mely saját magát
is meghökkenettette. A hivatalosok a negyvenes évek végéig a kultúra peremterü-
letére valónak minősítették a zenei nevelést, illetve a magyar népdalt, mint alap-
pal foglalkozást. Hiába volt helyeslő egyéni véleménye még a kultuszminiszternek
is, a hivatalos támogatás ehhez az eszméhez csak annyi volt, hogy az iskolákban
szabad kezet kaptak a szakoktatók a dalanyag és tanítási módszer bevezetésére
vagy mellőzhetőségére.

És itt elévülhetetlen érdeme volt a nagyszámú katolikus, evangélikus és re-
formátus iskolának. A legelső téglahordók között voltak, hogy álljon a megálmo-

dott épület. Ahogyan 900 évvel ezelőtt Pannonhalmá, Pécsvárad, Pécs, Veszprém, Fehérvár, Marosvár, majd később Sárospatak, és más, eddig felderítetlen énekiskola segített az európai zeneiség megismerésében. Talán nem messze járunk az igazságtól, hogy az európainak gondolt dallamokban, a gregoriánban, benne bújkált az az ősi hangzás is, melyet rokonnak hallott a letelepült magyarság. És ahogyan a legújabb tanítványi kutatások felderítik, az európai közös egyházi dallamokban is az vált sajátosan magyarrá, amelyiknek szerkezete — Keletről származván — legtöbb sajátosságot rokonított.

Többször használta a gyarmat szót. Félt tőle. Többször feltette a kérdést, vajon a magyar gregorián is nem ezt az ezredfordulóig visszamenő küzdelmet példázza? Nem ez folytatódott minden felbukkanó műben, amelyet sajátjának ismert a magyar? Mivel ez eddig csak egyéni tehetségben jelentkezett, nem pedig közműveltségi fokon, ezért fordult a nevelőkhöz.

Nevelők, segítetek!

A zenei közműveltség leghatékonyabb emelői a nevelők. Ezért kérte állandóan az ország szakoktatóit, sőt nevelési felelőseit, hogy a rendelkezésre álló lehetőségekkel élve hassanak az általános zeneműveltség még magyarabbá tételére. Mikor döbbenet látta, hogy legmagasabb szakintézményünkben, a Zeneakadémia növendékeinél is mennyi hiány van e téren, nem riadt vissza kemény szavakkal azt hirdetni, hogy erkölcsi és nevelésügyi újjászülésre van szükség. Igen, mert ez a két szemlélet: erkölcsi alapú áldozatvállalás és nemzeti jellegű művészetoktatás a saját kiaknáztatlan kincseink napfényre hozatalának az alapfeltétele. Mivel ő az okokat és a járható utakat is megmutatta, nem, törődve azzal, hogy évtizedig nem hittek neki, arra is felhívta a figyelmet, vegyék észre az éneket, zenét iskolában tanító szakemberek, hogy az egész országban szükség van nevelési módszerben is, közlési anyagban is a nemzeti öntudat formálására.

Mindez azért volt bizonyosság benne, mert saját történelmünk bizonyítja, hogy ha csak szusszanásnyi lehetőséget találtak a magyar zeneszerzők, a legmodernebbet akkor alkották, mikor a múltból alkottak. És minél inkább a múltból, annál sajátosabban magyart. És a sajátos a legidőtállóbb a világ zenekultúrájában. Így lesz érthetővé az európai zenekultúrában a legsajátosabb nemzeti nevelés.

Magasabb zenei műveltség, magasabb emberség, magasabb magyar zenei műveltség, magasabb öntudatú magyarság: ez volt következtetésének az útja.

Míg a fejlődésben az egységgé váló öntudatosodás nem valósul meg, nem követhetjük a végső cél: a népzene és a műzene együttlélése. Márpedig e kettőnek helyes létbiztosítása adja meg a felismerhető nemzeti zenekultúrát. Ezt azonban intézmény nélkül elérni lehetetlen.

Ország népe, segítetek!

Azelőtt sem volt híjával a magyar a legkülönbözőbb zenei tehetségeknek. De míg a személy ünnepelt volt, az eszme lehanyatlott a személy halálával, vagy még életében a gáncsoskodások miatt. Ezt akarta megelőzni sokszor félreértett gondolatával: Legyen a zene mindenkié! Eszébe sem jutott, hogy szakzenészeket neveltessen. Az úgysis kiütközik, ha valakiben van arravaló tehetség. De igenis próbát akart tenni. Próbát, hogy a nagy számok törvényeinek becsaphatatlan számadatai igazolják, mennyi rejtett tartaléktehetséggel rendelkezik a magyar ember az iskoláskor kezdetétől felnőtt koráig. Teljesen mindegy, hogy melyik társadalmi osztályba tartozik: ugyanaz az öntudatosító alapanyag ugyanazt az eredményt éri el, ha az „iskolamesterek” a sajátos igényekre ráirányítják a fület, de főként a lelket.

De hogyan irányítsák rá, mikor ez a kincs a legeldugottabb falvakban rejtőzködött, vagy a szakemberek könyvespolcain. Tehát azért kell az intézmény, hogy az értékelésben bizonyos lenézéssel kezelt parasztkincset újra a nemzet közösen megbecsült értékévé tegyék.

De sohasem állt meg ennél a feladatnál. Ugyanilyen sürgetőnek minősítette az összegyűjtött magyar anyag nemzetközi fórum elé vitelét. Akkor még jobban kiderül a kincsek közt is az értékesebb. Még inkább fel lehet használni az idegen népek dalkincseit, éppen a rejtett rokonvonások miatt, hogy bizonyítsuk a sajátunk tökéletességét.

Az ellenállás egyik fő oka az, hogy a mai ember nehezen hiszi el, hogy a polcokon sorakoztatható forrásokon kívül van élő forrás is. Míg ide nem jutnak el a tamaskodók, addig minden bizonyíték csak szakmai és nem köznevelési szükségletet fejez ki. Ezért emelkedett hatványozott mértékben a melléállók száma, mikor a Népzene Kutató Csoport kiváló gyűjtői, az egész országot bejárva, mindezt igazolták. Rövid húsz év alatt bizonyítékokkal felszerelve hirdethette, hogy önmagunk hiányos zenei tudását akarjuk az ősökre ruházni, mikor elvitatjuk tőlük a magasabb műveltséget. Pedig saját kultúránk nem lehet magas szintű, ha háttérbe szorítjuk benne a népkultúrát. Csak ez utóbbival lehet teljes annyira, hogy elmondhatjuk, nem hanyatott komp a magyarságunk, hanem összekötő, egyfelől a két évezred, másfelől a két világrész kultúrája között.

A zeneművelés egyenlő az öntudatműveléssel is. Ezt az elméletét természetes következtetéssel terjesztette ki a szép magyar beszédre. Mindenki ismeri a külföldiek csodálatát, amikor meghallják a magyar beszéd pompás zeneiségét. De nem hallhatják meg, a lehetőség mely fokán hallatszik ez a nyelvi zene, a beszédzene. Ezt szintén csak az anyanyelvet éberen vigyázó zenész tudhatja. Tudta is ő! Ezért javított mindenkit mindenhol. Rádiót, tévét és egyéb közművelődési intézményeket beievonva, egyetemi pályázatok létrehozásával terebélyesítette országossá a szép magyar kiejtés gondolatát.

Ez volt a második terület, amelyet országos méretűvé szervezve, nem szűnt meg művelni. Ismét a jelleg-jellem-egyéniesség-gondolat kiteljesedését tűzte célul, de mindezt a nemzet egészére. Hiszen zengő haragnak szánta nyelvünket, mely költőink műveiben még sajátosabbá fokozódik. A zeneszerzők pedig ezt a mindentől elütő magyar zenéjű szöveget olyanná varázsolják, mely kivívja a megbecsülést itthon is, külföldön is. Mi ráismerünk, hogy sajátosan a miénk. Az idegen pedig arra döbben rá, hogy a világhangban van valami egyéni, mely egészen más, mint a többi, mégis beleillő és gazdagító.

Ezért szólít fel mindenkit, hogy nagy gondja legyen a kiejtésre. Ha nem a zeneiség művészi foka hat valakire, hasson legalább az a gondolat, hogy a se ilyen, se olyan anyanyelvi beszéd ugyanilyen lelket alakít. Csak az egyéni jelleg, a külső és belső tulajdonság kialakítása sokszorozhatja meg ezen a területen is a nemzet öntudatát saját művészete igénylésében.

Közvetlen vagy közvetett hatására országszerte megindult a küzdelem a nyelvi romlás ellen. Hogy ebben a kezdők között a legnagyobb szerepe neki volt, leegifogultabb ellenzője sem vitathatja.

Egységben akarta láttatni a magyar nyelv szépségét a Halotti beszédétől a legifjabb költőnkig, hogy az élő példa termékenyítő hatása győzze meg a leghittelebbeket is arról, milyen elválaszthatatlan a nemzeti öntudattól a magyar nyelv szakadatlan ápolása, védelme, szépségének kibontakoztatása.

GÁRDONYI ZOLTÁN

Palestrina szakrális zenéje Kodály tanításában

Palestrina kórusművészete mindaddig jóformán csak zenetörténeti fogalom volt számomra, amíg Kodály iskolájába nem kerültem. Megismerésük Kodály iskolájában sem közvetlen zenei élmény útján vált sajátommá, hanem kezdetben a zeneszerzési szerkesztő technika elsajátítását célzó gyakorlatok írásának kényszere révén. Kodály úgy alapozta meg ellenpont-tanítását, hogy tanítványaitól megkívánta a „stylus gravis”-nak, más néven „strenger Satz”-nak megfelelő, kezdetben száraz és hallatlan megkötöttségek között mozgó gyakorlatok írását. Ez a tanmenet visszanyúlik J. J. Fux („az osztrák Palestrina”) 1725-ben megjelent „Gradus ad Parnassum”-áig, amit azután főleg J. G. H. Bellermann 1862-től 1922-ig öt kiadást megért ellenpont-tankönyve szinte napjainkig megőrzött.

Kodálnál folytatott zeneszerzési tanulmányaim idején jelent meg a kiváló dán zenetudós, Knud Jeppesen zenetudományi doktori értekezése (1925). Ez az értekezés új szemléletmódot valósított meg Palestrina kórusműveinek hangzásvilága tekintetében. Tárnya: a disszonancia szerepe Palestrina stílusában. Jeppesen értekezéséből kitűnik, hogy „a tiszta hármashangzatok zenéje” ennek a hangzásvilágnak csak a zenetörténészek által kedvelt tetszetős, de felszínes jellemzése. Az értekezés kimutatta, hogy Palestrina zenéje mily gazdag az éneksszólamok sokféle-képp árnyalt disszonáns találkozásaiában. A tiszta hármashangzatok éppen a stílusosan fegyelmezett disszonáns mozzanatokhoz való viszonyukban válnak Palestrina zenéjének jellemző sajátosságává.

Mint a zenetudomány minden új erecményét, Kodály Jeppesen értekezésének új szemléletmódját is magáévá tette. Ellenpont-tanítása keretében Palestrina kórusműveinek stílusát Jeppesen értekezésének segítségével tanulmányoztatta. Ily módon Kodály tanítása nyomán fokról fokra mélyebben ismerhettem meg Palestrina műveit. Amellett a stílusgyakorlatok százainak szellemi gimnasztikához hasonló fokozatát járva, bele kellett tanulnom a stilizálásba: meg kellett szoknom a zenei képzelőerő fegyelmezését, ami a dallam és a ritmus, valamint az együtthangzás legapróbb részleteinek a tudatos megszerkesztésére vezetett.

Míg a ceciliánus iskola régiebb, XIX. századi módszere azzal kecsegtetett, hogy a tanuló egyszer talán elérkezik arra a fokra, amelyiken majd motettát vagy misét, egyszerűen „műveket” fog tudni „alkotni” Palestrina stílusában, addig Kodály tanítómesteri bölcsessége már a tanmenet korai fokaitól kezdve egyre több Palestrina-kórusmű megismerését, elemzését és éneklését tette lehetővé. Később (1935) Jeppesen is így szerkesztette meg ellenpont-tankönyvét: megtartotta ugyan a ceciliánus iskola tanmenetét, de módszerében a régiebb, úgyszólván dogmatikus merevségű szabályok mellékesekké, a Palestrina szakrális műveiből merített mintapéldák viszont döntő fontosságúakká váltak. Ezzel menthető, hogy Jeppesen a tankönyv maga szerkesztette gyakorlat-példái közül nem is egyben eltért a szövegben foglalt szabályoktól.

Kodály ellenpont-tanítására visszaemlékezve, különösen a vokális dallamszerkesztés gyakorlásának kell sokrétű jelentőséget tulajdonítanom. A vokális zene szerzője ugyanis nem hághatja át büntetlenül az emberi énekhang természetes, pszichofizikai korlátait. Sem a dallami ugrások halmozása, sem a félhangnyi lépések kromatikus zsúfolása nem okoz örömet az énekesselnek.

Palestrina dallamalkotási stílusában még elevenen élt és hatott az a régi és hatalmas dallamkultúra, amit a gregorián korális nevével foglalunk össze. Ennek a dallamkultúrának a megismeréséhez és megbecsüléséhez Kodály tanítása éppen Palestrina szakrális művein keresztül vezetett el. A gregorián korálisnak, valamint Palestrina dallamalkotásának a tanulmányoztatása révén vált élővé Kodály tanításában a régi egyházi hangsorok tisztán diatonikus világa. Ezen a téren némi kapcsolat mutatkozik ugyan a magyar népzene dallamtípusaival, de Kodály a modális gregorián dallamok és a modális vonásokat mutató magyar népi dallamok melódiai alkata között mégis különbséget kíván tenni. Jóval később — 1950 táján — tanúja voltam, amikor valaki megkérdezte Kodálytól, hogy „A Vidrőcki híres nyája” dallam vajon dór hangsorú-e. Kodály erre a kérdésre ezt a kitérő, de jellemző választ adta: „Ezen még nem is gondolkoztam.”

Kodály a dallamszerkesztés gyakoroltatása során arra is nagy gondot fordított, hogy a magasság-mélység tekintetében korlátozott terjedelmű énekhangra szánt dallamok szépsége nagy mértékben függ a csúcspont megközelítésének, elérésének és elhagyásának módjától. Megkívánta, hogy tanítványai ne nyugodjanak bele a maguk által szerkesztett dallamok gyarló voltába, hanem törekedjenek azokat ki-seb-b-nagyobb változtatásokkal „palestrinásabbá” tenni. Ennek gyakorlására egy-egy megadott alapidallamhoz — főleg kezdeti fokon — az ellenszólamok egész sorozatát kellett szerkeszteni. Néha már-már úgy tűnt, hogy a tanuló minden lehetséges kombinációt kiérintett, mire Kodály — tanítványai szeme láttára — minden addiginál jobb és szebb megoldású ellenszólamot vetett papírra. Ezek a tények egybe-vágnak azzal, hogy Kodály saját kórusműveinek minden egyes szólamát utólr-

hetetlen biztonsággal formálta meg. A kórusszólamok magas kultúrájú megformálásában Kodály művészete — a legnagyobbak közül — éppen Palestrináéhoz, valamint Händeléhez fogható. Ennek a művészetnek a mesterségbeli részét Kodály mégsem a saját kórusműveinek példáján, hanem elsősorban a Palestrina-stílus mélyreható tanulmányoztatásával sajátíttatta el tanítványaival. A Kodály-iskola egyik elvitathatatlan érdeme, hogy a kórus-szólamok megformálása terén még a jelentéktelen epigonok is igényesebbek kortársaiknál.

Kodály tanítómesteri munkájában Palestrina műalkotásai közül kivétel nélkül istentiszteleti rendeltetésű kórusművek szerepeltek példaként. Ezek a művek voltak például, a ritmusbeli képzelőerő iskolázásának is. A kezdetben csak egyenletes időérték-típusokra korlátozott ritmusú stílusgyakorlatok csak a felületes szemlélő szemében hordozták magukon a terméketlenség látszatát. A ritmikai megkötöttség voltaképpen felmenti a tanulót az önálló ritmus-formálás alól, hogy egész figyelmét a dallam és az együtthangzás stílusos megszerkesztésére fordíthassa. Már ezen a fokon fel kellett figyelnünk a dallamrajznak hangsúlyos és hangsúlytalan mozzanatokkal összefüggő finomságaira.

De Kodály tanítása még egyéb okból is csak a szakrális kompozíciókat vette mintául Palestrina alkotásai közül. A szűkebb értelemben vett Palestrina-stílus, teljes tisztaságában, csak ezeken a műveken szemléltethető, nem pedig a madrigál műfajába tartozó, olasz szövegű kórus-kompozíciókon. A szakrális művek latin (és helyenként görög, illetve héber) nyelvű szövegének zenével való társításában valamennyi kortársa közül éppen Palestrina adta meg leginkább azt a fenséget és magasztosságot, ami méltó a szent szövegekhez és ami a kórusmű elhangzásakor előmozdítja az énekelt szöveg érthetőségét. Éppen ezért, aki Kodály iskoláján latin nyelvismeret és liturgikus tájékozottság nélkül próbált volna végigmenni, annak előbb-utóbb rá kellett volna eszmélnie saját zenei műveltségének hiányos megalapozottságára.

Kodály tanítását mind a gregorián korális, mind a liturgika terén méltó módon egészítette ki Harmat Arturnak, egykori tanáromnak, később tanártársamnak az oktató munkája. Diákkori kedves emlékeim között tartom számon, hogy Harmat Artur a gregorián korálisból, valamint a liturgikából nála tett vizsgámon a bizottság és diáktársaim előtt kiemelte: ez a G. Z., aki most vizsgázott, református létere is „kitűnő” osztályzatot érdemel. Átlagon felüli érdeklődésem indítékai éppen Kodály tanításából eredtek. Arról is szívesen emlékezem meg, hogy közvetlenül ifjúkori gregorián- és Palestrina-tanulmányozásom előtt egy fiatalon elhunyt vidéki római katolikus kórházi lelkész néhány füzetnyi Palestrina-kompozícióval együtt nekem ajándékozta teljes, Solesmes-i kiadású *Graduale romanum*-át, amit könyvtáram egyik legbecselesebb és máig is gyakran használt darabjaként őrzök. Meggyőződésem, hogy a gregorián korális és a liturgika terén való tájékozottságot a mai művelt zenészek éppúgy nem nélkülözhetik, mint az alapos ellenponttani iskolázottságot, mert ezek nélkül a zeneirodalom számos örökbecsű remekének a teljes megértése nem lehetséges.

Közel fél évszázadnyi távolság ellenére egyre növekszik előttem Kodály akkori tanítómesteri bölcsessége: felismerte, hogy az első világháborút követő időben a felnövő új magyar zeneszerző-nemzedék mesterségbeli tudását nem az erjedésben levő új zene jórészt még kiforratlan újításaira, hanem vitán felül álló, klasszikus mintákból merített alapokra kell felépíteni. „Nem Bachtól és Palestrinától kell örökezünk, az idegen nagyok csak segítik a magunk nemzeti szelleme kibontakozását” (*A magyar karének útja*, 1935). A „kultúra vagy magyarság egészégtelen és veszedelmes alternatívája” (Szabolcsi Bence szavai) megoldásaként Kodály így fogalmazta meg kora magyar zenészeinek helyes látószögét: „Egyik kezünket még a nogáj-tátár, a votják, a cseremisiz fogja, a másikat Bach és Palestrina” (*Magyarság a zenében*, 1939). Bartókról szólva, így nyilatkozott: „A latin zenén való okulásnak csak utolsó fázisát említem: 1925-től kezdve többször biztattam kórusok írására. Soká nem írt, azután (mintegy tíz év múltán) egyszerre egész csokorral állt elő. Akkor kezdte forgatni Palestrina műveit, s ez a művészet mélyen megragadta. Örök kár, hogy nem kerülhetett sor ennek az impulzusnak

„mélyebb kiaknázására” (*Bartók Béla, az ember, 1946*). Továbbá: „Sarkallta ifjúkori laza, romantikusan hiányos zeneszerzőiskolájának tudata. Utoljára eljutott odáig, hogy miután Jeppesen ellenpontkönyvének kölcsönként példányát egy nyáron át forgatta, 1938-ban megvette. Ugyanakkor kottával elhalmozott zongoráján fel-felbukkant egy-egy Palestrina-kötet. Rájött, hogy itt a felelősségnek másutt nem tapasztalható legfelső fokát csodálhatjuk. Ki tudja, mit irt volna még e késői hatások megérlelése után, ha a kegyetlen sors oly korán ki nem ragadja kezéből a tollat?” (*A folklorista Bartók, 1950*).

A legkiválóbb mester tanítása sem juttathat el valakit arra a fokra, hogy akár Palestrina, akár Bach, akár más zenei gényűs stílusában a szó szoros értelmében vett műalkotásokat hozzon létre. Palestrina szakrális művei sem ilyen célzattal szerepeltek Kodály tanításában. A zenei szerkesztő technika megolvasása és aprólékos megismerése és utánzása úgysem vezethet a mintául vett stílusban készülő, a mintával egyenértékű zeneművek alkotásához. A stílus-kópia, bármily tökéletesnek is tűnik, nélküli egyfelől a műalkotás eredetiségét, másfelől pedig a mintául vett stílus szubjektív (lélektani) és objektív (társadalmi és történelmi) feltételeit, legfőképpen pedig ihletettségi dolgában sohasem érhet fel a mintául vett mesterművekhez. Ezért vált időszertelenné a zeneszerzési tanításban a Palestrina stílusában írandó vizsgadolgozat követelménye. Ez a múltból átvett gyakorlat hovatovább olyan visszaélésekre vezetett a vizsgázók részéről, mint az úgynevezett „vándor-motetták” és „vándor-misék”: egyik-másik sikerültebb stílusgyakorlat az egy-két évvel későbbi vizsgán másik vizsgázó kézírásában került a vizsgabizottság elé...

Mindezt — magam is végigjárva egy jóval szerényebb zenei tanítómester pályáját — utólag tudom Kodály egykori tanítására visszaemlékezve felismerni. Nem előadások és esztétikai fejtegetések tették számomra egy emberéletet nem emlékeztetett Kodály zeneszerzési iskoláját, hanem a sokszor szóltan, csak cselekvésben megnyilvánult hódolat a régi zeneirodalom nagyjai iránt.

NÁDASI ALFONZ

Az ember és a barát

Hosszú élete, küzdelmes munkássága, egyéni és társadalmi gondjai, a diákevek alapvetése, a világhír dicsősége, mind más-más oldalról mutatják meg. De éppen ez a sokoldalú életmegnyilvánulás adja kezünkbe a kulcsot lelki arculatának kivetítésére.

A GIMNÁZIUMBAN. A zsenik sokféle fajtája közül neki az a típus adatott meg, amely már diákkorában rendkívüli tulajdonságokkal rendelkezik. Nemcsak osztályának volt a legkiválóbbja, hanem az egész gimnáziumnak is büszkesége. A nagyszombati érseki gimnázium kezdettől az egész vidék kulturális kisugárzó központja volt. Tanárai különös érzékkel tudták megtalálni a háromnyelvű vidék minden bonyolultságára a leghelyesebb megoldást. Kodály Zoltán szívacsként fogadta a diáknyelvre lefordított katolikus hitelvek életképes alakítását.

Tanárait nagyon szerette. De valamennyi között hittanára, Toldy Béla volt rá a legmélyebb hatással. Bizonyára az ő személye is hozzájárult, hogy állandóan ministrált. Ehhez a diákmagatartáshoz a győri bencés gimnáziumban érettségizett édesapjának példája is hozzásegítette, aki évtizedek múlva is hálával tért vissza tanáraihoz Tihanyba és Zalaapátiba. Ezt a tényt, mint édesapjáról megmaradt egyik legszebb emlékét, mindig meghatottsággal emlegette.

Már kisdíák kora óta elégedetlen volt magával a szorosan vett feladatok megtanulásában. Sohasem elégtette ki az órára feladott anyag. Ebben jelentkezik már az az emberfeletti munka, melynek később tanúi voltak kortársai.

Akaratlanul is erre a gondolatra felelt évtizedek múlva, amikor minden tiltakozása ellenére kiejtették előtte, hogy ő lángész, zseni: már régen megmondták, hogy a lángész egy százalék tehetség és kilencvenkilenc százalék szorgalom.

Ha azt gondolnánk, hogy külső, alkati jegyei alapján a befelé forduló típusba sorolhatjuk, nem fejeznénk ki a teljes igazságot. Ő már diákkorában áttörte ennek az osztályozási lehetőségnek a korlátait. Iskolatársainak véleménye szerint minden tisztességes diáksínyben benne volt. Tudott ugratni, és értette, ha őt ugratták. A túlsúly mégis a befelé fordulás felé nyom, mert mindenki vel barátságban volt, de kevés volt az igazi jó barátja.

Ez a másik legfeltűnőbb vonása, amely egész életén végigkísérte. Az elvhű viselkedés, amelyet mindenki vel szemben maradék nélkül mutatott, a legfokozottabb mértékben akkor jelentkezett, ha segíteni kellett másokon. Soha semmiféle körülmények között nem hagyta cserben őket.

A fentebb említett háromnyelvűség óhatatlanul sűrűlődsra, ellentétre adott alkalmat a legnagyobb iránymutatás ellenére is. Látnoki magatartással jóval megelőzte korát, mikor osztálytársainak anyanyelvét megtanulta, hogy örömet szerezzen nekik, ha anyanyelvükön szól hozzájuk. Korán elhunyt öccsével, Pállal, otthon is szlovákul beszéltek, hogy minél többet gyakoroljanak.

Ez a harmadik legfőbb vonás, amely már diákkorában irányt szabott egész életének. Így szabadította ki a nyelvi bezárkózottságból magát és mindazokat, akikkel módja volt ezt az elvét megismertetni. Nem csoda, ha diáktársai, látva ezt a bontakozó életet, csodálatuknak azzal a ritka elismeréssel adtak hangot, hogy így szólították: Pán=úr.

Nemcsak az egyéni hajlamot követte, mikor annyi nyelvet megtanult. Nemcsak a világmegismerés hasznossági szempontja élt benne, hanem a diákkori érzelmi velejárót is tudatosan élte, vagyis az embertársnak örömet szerezni, ha annak anyanyelvén szólhat.

De ezzel együtt járt a sajátos magyar szemszög is. Hadd lássa a világ, hogy a magyar zenész nem szakbarbár, hanem nemzetének kiváló képviselője. Ez már a tudatos „néptanító”, aki a feladatot a legjobban akarja megtanulni. Aki a tanítványait olyan járható útra akarja vinni, amely mindenki számára nyitva van.

AZ EGYETEMEN ÉS A ZENEAKADÉMIAÁN. Nem csoda, ha ilyen felvértezéssel bekerült az egyetemi hallgatók fellegvárába, az Eötvös kollégiumba. A kétirányú készülés, a zeneakadémiai és az egyetemi, olyan lehetőséget nyújtott számára, amely kiváló tanárai segítségével ezeket az alapjellem-összetevőket kivirágoztatta. A felfokozott tanulás erősítette a befelé fordulást, a kollégiumi közösség megkövetelte a vidám diákeletben való részvételt. De míg ez utóbbi csak a többiek kedvéért, és azok szórakoztatására történt (humoros szerzemények), az előbbi ráirányította figyelmét a számára addig ismeretlen klasszikus értékű magyar szövegekre és zenei gyűjteményekre. Így alakult ki véglegesen az a szemlélete, hogy a legkisebb részletmunka, kutatás akkor lesz értékes, ha magasabb szempont, magasabb cél vezeti. Ezekben az esztendőkhöz válik benne tudatossá, hogy akkor lesz jó szakember, ha a megsejtett és addig csak feltételezett magyar értékeket napvilágra hozza.

A fiatal férfi ekkor vált tudatos egyéniséggé. Azért hangsúlyozzuk, hogy tudatos, mert noha addig is az volt, de az útkeresésnek előző szakaszában a több azonos célba vivő út még nem vált annyira sajátossá, hogy elkülönült volna másoktól. A főiskolás évek a tárgyi tudás mellett ezt adták legnagyobb és végső eredményül. Így nem lehet csodálkozni azon, hogy a diplomák megszerzése után azonnal céltudatosan fogott a maga elé tűzött feladatok megoldásához. Ezek a célok a főiskolás és egyetemi évek kiérlelésének eredményei. Most már csak a végrehajtás volt hátra. A fenti kiemelt tulajdonságok most önálló életet kezdtek, és megkezdtek elhatároló munkájukat. Így rögtön elkezdődött a baráti körben azoknak a nézeteknek azonosítása, amelyek benne szunnyadtak néhány fiatal pályatársában.

ÖNÁLLÓ UTAKON. Következett a kutatás, mások segítése munkájuk megindításában, az önmarcangoló lelkiismeret-vizsgálat, vajon mi kellene még az általános zenei műveltség teljesebbé tételére?

Ott alakult ki benne legfőbb jellemzője, a küzdelem, a harc, mely végigkísérte haláláig. Abban a pillanatban, mikor egységgé vált benne az európai és a magyar, azonnal hozzáfogott mindkettőnek a pallérozásához. Az európai megismerni, ha kell, a legnagyobb erőfeszítések árán is. A magyart kutatni olyan területen, ahol saját szakterületén Valter magiszteren és Liszt Ferencen kívül csak kevesen sejtették.

Elkezdődött a személyi tulajdonságok próbára tévése, általa addig kevésbé ismert körülmények között. Évtizedek múlva is emlegetett egy-egy favágót, pászt-

tort, aki nemcsak a saját lelkét adta az énekelt dalokba, hanem akaratlanul is nagy szolgálatot tett a jövő magyar zenéjének. Ugyanígy beszélt tanítóról, jegyzőről vagy papról, ha megértették szándékát, és segítségére voltak. De Jézus kötél-ostorát érezte a kezében, ha olyannal találkozott, aki akár gúnnnyal, akár a vélt befejezett műveltség öngőgjében le akarta beszélni a „fiatalembert”, hogy foglalkozzék ilyen „paraszti” dolgokkal.

Már akkoriban kitágult az emberek iránti megbecsülése olyanná, amely az egész országot foglalta magában. Kutató útjain több volt a csalódása az intelligens emberekben, mint bárki másban. Ez is segítette benne kialakítani azt a befelé nézést, amely nagyrészt sajátja maradt élete végéig. Ez a szemlélet eredményezte azt, hogy még nehezebben nyílt ki mások előtt. Olyan diszkrét lelkületű lett, mely az őt nem ismerők előtt azt a látszatot keltette, mintha keserű ember lenne. Nem volt keserű! A negatív benyomások, és közben, mikor bekerült a Zeneakadémiára tanárnak, az ottani küzdelmek tették a lelkületét ilyené.

Ott már tudatosan hirdette meggyőződését: az európai műveltséggel rendelkező magyar zenész hivatását. A kötelező óraszámokon felül szinte sugallta tanítványainak, hogy kérdezzenek, kutassanak, kérjék a segítségét, irányítását. Tanítványai azt az új világot eléjük táró embert becsülték benne, aki az ifjú minden szakmai és jellembeli érdeklődését egy-egy szóval, látszólag közömbös mondattal vágányra tudta állítani.

Aki azt a pedagógust keresné benne, akit az eddigi tulajdonságok talán arra vittek, hogy mindent feldolgozva, megkönnyítve adjon a főiskolai hallgatóknak, nagyon csalódnék. Az ilyenek részére nem volt jó tanár. De aki felismerte, hogy nagyon kemény munkával, áldozatvállalással, rendszerezéssel, kitartással, a látókör tágításával, a szoros szakmain kívül irodalmi és művészeti érdeklődéskeltéssel, a haza és a nép iránti hűségére neveléssel, tehát jellemformálással készíti fel őket az életre, az hálával emlegeti a mai napig is.

Az az új világ, amelyben megkezdte tanítását, országossá tágult tanítványai szaporodtával. A saját személyét ért támadások védelmén kívül becsületbeli kötelességének érezte tanítványainak a védelmét is. Kettéosztotta mindazok táborát, akiknek csak a legkisebb közülük is volt a magyar zenéhez, főként annak újjáéledéséhez.

És ebben a sűrű tartó küzdelemben derült ki ércnél maradandóbb jelleme. A második világháborúig már sok tanítványa került vezető helyre. Megsokszorozódott a tennivaló. A saját ügyein kívül a hozzá visszajáró tanítványok ügyeit is védenie kellett. És itt térünk vissza a jó barát fogalmához. Soha nem mondta senkiről, hogy jó barátja. De a szónál sokkal inkább megmutatta tetteivel. Évtizedek múlva is, ha valami igaz ügygel mentek hozzá, nem kímélte idejét, erejét. De csak akkor, ha látta, hogy a hozzáforduló tanítvány egyéni ügye egyúttal a magyar haza ügye is.

KÜZDELEM. Életének legnagyobb részében egyetlen szóval lehet jellemezni magatartását: harc. Minden zseninek egyik legszebb tulajdonsága ez. Vajon miért kellett sokszor feleslegesnek látszó helyzetekben is harcolnia? Nem ment ez az alkotás rovására? Nem szakította el a közösségtől a sokszoros csalódás? Ilyen és hasonló kérdéseket joggal tettek és tesznek fel azok, akik vizsgálták és vizsgálták azt a szerepet, amelyet betöltött a zenei világban és a társadalom területein..

Nyugodt lélekkel mondhatjuk, hogy nem lettünk szegényebbek. Ha talán valamelyik ihletett pillanat nem is vált olyan művé, amelyet először annak szánt, az élettől rá kényszerített helyzet olyan új világot alakított ki benne, amit sokszorosán visszaadott a köznek munkássága sokrétű valóságából. De ez a visszaadás a harcból kikerült győztesnek a diadalzenéje volt, vagy a családott harcos esdeklése egy új világért, hogy abban minél több olyan jó barát legyen, aki az igaz ügyért harcol.

(Eszmei harcában mindig bizonyítékot keresett. Hiába volt meggyőződve arról, hogy igaza van, jó tanár módjára a tanuló elé példát akart tární. A század elején a gregorián éneklése hazánkban mélyponton állt. Graduáléja ritmusjelek nélküli vatikáni kiadás volt. Az élő előadásmódot akarta tanulmányozni, hogy a veretes latin ritmusvilágot saját munkájában felhasználhassa, és a liturgikus éneklésre közvetlen tapasztalat alapján adhasson útmutatást. Graduáléját magával vive, ismeretlen zarándokként hallgatta a legjobb énekű bencés kolostorok szerzeteseit. Ha valamelyik dallamban kétsége volt, a ritmust bejegyezte. — Egyetlen példának emlíjtük ezt arra, mi mindenre ki nem terjedt a figyelme. Mi mindenért nem küzdött.)

Kit ne keserítene el, ha már eleve halálra ítélt gondolatok védői ellen kell érvelnie? És az elkeseredett ember pár perces lelki tusa után tovább harcol az éppen soron következő ügyért. Ilyen esetekben derült ki legvilágosabban, hogy mindig az üldözöttek mellé állt. Hosszú lenne elmondani, hogy a különböző igazságtalanul üldözöttekért, bajba jutottakért, elszegényedettekért, kitelepítettekért mi mindent tett. Csak az érti meg az ilyen tetteket, aki maga is valaha valamiben üldözött volt. Mióta az „állomásfőnök úr” fia a váltóór leányát „lejttestvérnek” tekintette, azóta sok „tejttestvére” volt az országban. Azóta sokszor megnyitotta jótekonysága forrását, és azóta tesvéreként küzdött a sorsüldözöttekért.

Lehet, hogy terhére volt azoknak, akiktől függött a segítség; lehet, hogy sikertelen volt a közbenjárása; lehet, hogy a rászoruló nem hitte, hogy tett valamit az érdekében. De aki megfigyelhette küzdelmét, tudja, hogy mindig, mindenkinél megpróbálta mindazt, amit a körülmények adta lehetőségben egyáltalán megtehetett.

Nem a fizikához fordulunk magyarázatért, hogy a napsugár prizmába került fénynyalábját miért látja az egyik ember ilyennek, a másik másnak. Ezt a képet felhasználva, mi sem keresünk magyarázatot arra, hogy ez a sokszínű élet miből forraszott az említetteken kívül. Inkább összefoglalóan nevezzük meg úgy, ahogy ő maga nevezte a Szentírásból vett kifejezéssel azokat, akikért kiállt: vir iustus-nak, igaz embernek. Erre akarta nevelni tanítványait is, és ezt akarta meglátni minden magyar emberben. Ő maga volt a vir iustus.

A magyar zenetudomány behozhatatlan előnye, hogy Kodály Zoltán hosszú életén át tanítványainak második, sőt harmadik nemzedékében láthatta az ezt megközelítő lelkiületet. Tanítványai igyekeztek megtartani azt az útmutatást, amit a saját élete példájával eléjük vetített, mint járhatót, mint alapul vehetőt.

Ha kimondta a szót, rátette életét. Ezért vált benne egységgé mindaz, ami összeköti a nemzedékeket. Ezért magasodott fölének az ember, ahogy kialakította magában az ősköztől örökölt és a legnagyobbjainktól meglátott tulajdonságokat. Ezért lett barátja mindazoknak, akik meglátták benne, hogy intő szava elveket szögez le. Mert csak az elvek élnek és élhetnek.

Valkó László: *Vízre hajló fa* (tusrajz)

PÁRBESZÉD

PÁKOZDY LÁSZLÓ MÁRTON

UNIÓS ÉS REUNIÓS TÖREKVÉSEK MAGYARORSZÁGON

I.

(1) A reformáció Magyarországon egyszerre terjedt el német-lutheri és a svájci-református változatában, jóllehet hosszabb ideig a lutheri irányú reformáció dominált. A század második feléig a kétféle irányzat szervezetiileg nem különült el egymástól. A külső veszély sok mindent nem engedett meg. Ismeretes volt ugyan a *Marburgi Kollokvium* sikertelensége (1529), hazánkban azonban mintha erősebb lett volna a békülékenyebb Melanchthon szellemének hatása. Az egység sokfelé még akkor is megvolt, amikor helyenként a svájci református nézetek hívei voltak már többségben. Az erdélyi szászok nemzeti merevsége polarizációt eredményezett, a magyarság többsége az úrvacsora értelmezésében kálvini tanítást vallott. 1561-ben megalkották a debreceni *Confessio Catholica*-t. Legtovább fennmaradt a református és lutheránus gyülekezetek egy szervezetben élése az észak-dunántúli magyar protestantizmusban és a Tisza északi-jobbparti vidékén. A tiszáninneni reformátusok sokáig vonakodtak a püspökséget fölállítani, minden eszeresség jóformán püspökség volt. Ezekben az egyházmegyékben élt az unió gondolata és a református egyházmegyéken belül, nem „ex ignorationis”, sem „per negligentiam”, vagyis hitvallásunkat megtartva, egyházkormányzatilag a zempléni református eszerességben éltek a lutheránusok háborítatlanul. Még a sárosmegyei lutheránus eszeresség is belépett az unióba (Acta synodi partialis celebratae Újhelyin 1662 die Augusti). 1663-ban még a szlovákok sem voltak hajlandók elhagyni ezt az uniót, amely 1670 táján földesúri kezdeményezésre bomlott föl.

Komáromi Pál 1745-ben a veszprémi és samarjai szuperintendenciák történetében azt írta, hogy a reformáció kezdete óta Magyarországon „partem eam, quae Lutheri amplectebatur, placita cum Zwinglii et Calvini assecclis in regimine Ecclesiastico nihil habuisse Differentiae” — azaz békésen éltek együtt egészen a csepregi zsinatig (1570). A *Formula Concordiae* nálunk is meggyorsította a felekezetek közötti viszony kiélesedését. E dunántúli magyar protestáns vidékek utolsó közös püspöke a református hitű *Beythe István* volt 1585 és 1612 között. Halála után a lutheránusok *Klaszcekovics* Istvánt választották püspöknek, a reformátusok pedig *Pathai* Istvánt. A dunántúli református szuperintendencia első pecsétje 1612-ből való.

(2) A poroszországi, brandenburgi szelídebb uniós szellem kihatott Magyarországra is. *Bethlen* Gábor (felesége Brandenburgi Katalin volt) rokonszenvezett ezekkel a gondolatokkal. Így került kapcsolatba ő is *Pareus* Dáviddal, akinek a lutheránus *Hutter* Lénárd volt az ellenfele. Mindkettőnek voltak hívei hazánkban is. *Pareus*nak két tanítványa, *Samarjai* János és *Alvinczi* Péter híveivé és munkásaivá váltak az unió eszméjének. Érdekes, hogy *Alvinczi*, aki nem emelte ki felekezetieskedően egyik reformátort sem, mert egy közös evangéliumi egyház volt a célja, különös tekintettel a magyarság és evangéliumi keresztyénség szorongatott állapotára, egyik támadója, a római katolikus *Veresmarty* Mihály arra ösztönölte, hogy valljon színt: vagy legyen kálvinista, vagy lutheránus. *Alvinczi* azzal felelt, hogy: „Nem mondjátok magatokat pápistáknak, keresztyéneknek mondjátok, mind keresztyének vagyunk, mind.” Arra is inti, hogy ne idézgesse a pseudo-lutheránusok vagy kálvinisták egymásra szórt rágalmait, hanem mind-egyiknek „saját értelmét” hozza elő, mert a reformátorok „egy lélekkel, egy fundamentumon építettek, melyért egymásnak barátságosan izentenek és minden jókat kívántak...” Ilyen háttérben keletkezett a református *Alvinczinek* egy hitvallása, amely az Ágostai Hitvallást is figyelembe vette, bizonyítgatva, hogy „csak egy igaz bibliai religió van”. Pártolta őt a lutheránus *Thurzó* Imre is, akinek a kezdeményezésére uniós értekezletet tartottak 1615-ben Németújlakon. *Thurzó* Imre a reformáció százéves jubileumát a református Nyáry Krisztina eljegyzésével ünnepelte. Az eskető lelkésze egy évvel később *Alvinczi* volt.

Alvinczi uniós törekvéseit az észak-magyarországi nem magyarajkú lelkészek nem méltányolták, sőt támadták. Tiltakozott ellene, hogy *Bussaeus* őt és magyar híveit „kálvinistákká” tegye. De nem értették meg őt sokan a reformátusok közül sem. Az uniós törekvésekkel inkább felekezeti kiéleződést idézett föl. Pedig Alvinczi és Samarjai készek lettek volna az unió alapjául az Agostai Hitvallást is elfogadni. Ezt azonban akkor már túlhaladta a lutheránus orthodoxia, de a református orthodoxia is. Ha vallásszabadságuk védelmére az országgyűlésen ragaszkodtak is a közös *evangelica status* elnevezéshez, mert féltek, hogy a közös név elvesztése után következnek a hozzá fűződő jogok elvesztése is, tehát nem fogadták el a katolikus rendek ama javaslatát, hogy nevezzék magukat *helvét hitvallású és ágostai hitvallású híveknek*, mert az *evangelica* jelző sérti a római katolikus vallást (1638), a valóságban már mindkét fél lemondott róla. Ezért a római katolikus polemia a két hitvallás összeegyeztethetlenségét a végsőkig demonstrálva érvelt az egy katolikus hit mellett. Istentől várja azt a napot, amelyen — ahogyan egy 1671-ben megjelent pozsonyi névtelen röpirat írja — „a régi egy igaz hitben egyesülne a magyar nemzet”.

A brandenburgi porosz uralkodók hagyományosan támogatták az unió gondolatát, az idők múltával a *pietista*, szelídebb és messzelátóbb theologia felhasználásával is, de politikai okokból is. Érdekesek voltak azok a törekvések is, amelyek a püspöki tisztt felállítását, az *anglikánokkal való kapcsolat* kiépítését vették számításba. Hazánkban a protestáns uniós kísérleteket a pietista *Bél Mátyás* (1684—1749) kísérte figyelemmel. Az uniós gondolatok feléledése összefügg a *pietizmussal* és a *Rákóczi féle szabadságharc*cal. Korszakosnak tekinthető *II. Rákóczi Ferenc egyházpolitikája és uniós szellemisége*. A katolikus fejedelem már az ellenreformáció véres korszaka után, a felvilágosodott abszolútizmus korának a kezdetén három vallást szeretett volna összegyűjteni közös áldozásra a haza oltáránál. A „*concurrunt ut alant*” elve a *pátria* szolgálatában állt ugyan, de Rákóczi emelkedett szellemű római katolikus meggyőződéséből következett. A haza érdekében le akarta csendesíteni a felekezeti harcokat, hogy „a szép, atyafiságos, egymáshoz való szeretetnek segítő szele által kiterjesztett hajónk vitorláit nagyobb bátorsággal és készüllettel érezthessük ellenségeink ellen”. Ökumenikus hitének és lelkiületének bizonyosságai az ilyen nyilatkozatok: „...Szívemen semmi sem fekszik inkább, mint a vallások viszályát, amelynek magvát a gonosz vetette, kiegyenlíteni és azokat kölcsönös szeretetre bírni, akik a keresztyénségről megfélemlítve egymás iránt határtalan gyűlölettel viseltettek...” (Rákóczi valléspolitikájának anyagát legújabbban *Dr. Fabinyi Tibor* professzor tárta föl a Budapesti Református Akademián benyújtott és *summa cum laude* elfogadott doktori értekezésében, amely, reméljük, hamarosan megjelenhet sokszorosított vagy nyomtatott formában).

(3) A XVIII. század során — amikor a protestantizmus óriási veszteségeket szenvedett — ennek a szellemnek az ereje tovább hatott olyan nemes és irénikus gondolkodású személyiségekben, mint *Ráday Pál*, aki igyekezett a lutheránusokat és reformátusokat közelebb hozni egymáshoz. Ez a kor azonban már a racionalizmus hatása alá is került. A világi uraknak az egyházak alkotmányában növekvő szerepe és patrónusi befolyása kedvezett az unió gondolatának, de egyre inkább színeződött a *racionalizmus* és a *nacionalizmus* eszméivel. Összetalálkozott ez a *II. József* türelmi rendelete (1781) teremtette lehetőségekkel az állami életben. Az egyházak vezetőit egyre többen foglalkoztatta az unió terve. E sürgés-forgás közben elhíntöttek a *hierarcha-kyriarcha harc* magvai is, amely később különösen a tiszántúli reformátusokat rázta meg. A francia forradalom eszméi nem maradtak hatástalanul a római katolikus egyházban sem. Nőtt azoknak a száma, akik a protestánsokat teljes jogú állampolgároknak voltak hajlandók elismerni és nekik megadni vallásuk szabad gyakorlatát. *Batthyány Alajos* gróf római katolikus főúr hazaárulásnak mondotta, hogy ha be nem iktatnák törvényeink közé a felvilágosult király szabadelvű vallási végzéseit a protestánsok szabadsága biztosítására.

A két protestáns egyház az 1790—91. évi országgyűlés után *párhuzamosan zsinatot tartott Pesten és Budán*, amelyen kívált a világi vezetők emberek arra törekedtek, hogy a zsinat-presbiteri rend megalkotásával és a két törvényalkotás párhuzamosságával egyengessék a tervbe vett unió útját. Az unió érdekében számos irat jelent meg. Mi sem mutatja jobban a változást a XVII. század orthodoxiájához képest, mint e korszaknak az írásai, amelyek a felvilágosodás és a racionalizmus szellemét lehelik. Az unió nem kívánt sem a szertartásokban, sem a tanításokban tökéletes egyezést. A lelkesítő elem sokfelé gyanakvással fogadta az uniós terveket, mert a kyriarchák hatalmának a növekedésétől tartott, és nem alapon kívül. Szerepe volt ebben a — nemesezek uralmát biztosító — lengyel kánonok

hatásától tartó félelemnek is. A két zsinat nyomán közös bizottság is kezdett működni, de a zsinatok törvényei nem kapták meg a királyi szentesítést. Az uniónak sok akadálya volt az *egyházak belső viszonyaiban* és egymás közötti kapcsolataiban. Az egyházkerületeket elválasztotta történelmileg kialakult autonómiájuk; előbb egységes egyházzá kellett volna alakulniuk. A lutheránus egyházat pedig a nem magyarajkú többsége (északi szlovákok, erdélyi és felvidéki szászok) még a kerületi parciálizmuson túl is mélyebb ellentétekkel osztotta meg: a pánszláv és német nacionalizmus megütöközt az újraéledő és ezért sok tekintetben éppoly türelmetlen magyar nyelvi nacionalizmussal, a lutheri ortodoxia a racionalizmussal.

(4) A XIX. század első felének tavaszi levegőjű liberalizmusa és háladó reformpolitikája ezeket az ellentéteket nem tudta áthidalni. Különösen a 40-es évektől kezdve egy évtizeden át nagyon sok szó esett az unióról és a századforduló óta fölbukkant közös egyetem vagy főiskola terve talált a legmelegebb fogadtatásra. A reformáció 300 éves jubileumának idején a *római katolikusok* is megszólaltak. Így például *Thezarovich* Gábor nagyváradi plébános lefordított magyarra egy német röpiratot, amely azt bizonygatta, hogy a reformációt kezdő Luther tiszta tanításaitól nem kell azoknak eltávolodniuk, akik belépnek az igazi anyaszentegyházba, csak a későbbi Luther következtetlenségeitől. *Rácz* András esztergomi káplán *Hille* Ágostonnak 1818-ban megjelent munkáját fordította magyarra, amely már sokkal élesebb hangú: „a katolikus anyaszentegyháznak gyalázása a jubileumnak ideájából önként folyik”. A „közfalat” a Tridentinum elfogadásával lehet lebontani; ha ezt elfogadják a protestánsok, megvan az unió, vagyis a re-unió. A szigorú cenzúra miatt a protestánsok alig válaszoltak. *Báthori* Gábor pesti lelkész — Szilassy József udvari tanácsos, szeptemvir csöndes védelme alatt — két beszédét adta ki *Az evangéliumi keresztyén Tolerancia* cím alatt (Pest, 1822); az elsőben azt állítja, hogy a keresztyének a vallás dolgában nem juthatnak egy értelemre, a másodikban azt, hogy a vallási különbségek ellenére is „a hazafiak tsendesén és boldogul élhetnek együtt”. Bár Báthorit följelentették (Eszterházy László gróf rosznyói püspök), nem esett semmi baja. Szelídebb hangon felelt neki *Guzmics* Izidor pannonhalmi bencés, aki nem elégedett meg a „szeretetbeli egyesülés”-sel, hanem hitbelit is kívánt. Ezt pedig a Tridentinum elfogadásában látta. A római katolikus egyház csak a fegyelemben és a külső szertartásokban tehet engedményeket. Érdekes *Guzmics* „egyesülést segítő projectuma”, amely minden keresztyén vallásnak kathedrát kíván állítani az egyetemen a közeledés céljából, mindenekelőtt a pedagógusok számára. Báthorit egyébként a racionalizmusa miatt támadták. *Pap* István vámosi és *Szikszay* Benjámin makói református lelkész írásai kissé elébefutottak a római katolikusoknak, ezért a maguk egyházának az ellentmondását váltották ki.

A század első felének római katolikus irodalmából ki kell emelnem alapos-sága és tudományossága miatt *Hohenegger* Lőrinc német nyelven írt munkáját, amely Pozsonyban, Sopronban jelent meg 1823-ban. *Hohenegger* könyvvél válaszolt *Berzeviczy* Gergelynek a magyarországi protestánsok helyzetéről írt munkájára is.

(5) Az unió ügye akkor vált központi és egyben első osztályú politikai kérdéssé, amikor a negyvenes évektől kezdve politikai oldalról is szorgalmazták, mégpedig a *magyarság megerősítésének az eszközöként*. Ez okozta végül is a gondolat elsőkélyesedését és elhalását. *Kossuth*, a liberális magnások, közöttük a protestáns egyházak világi vezetői emberei, elsősorban a pánszlávizmus miatt aggódo lutheránusokéi, mint *Zay* Károly gróf egyetemes felügyelő, a reformátusoknál *Fáy* András. A nemzetiségi kérdés éleződése a szlovák lutheránus ortodoxia, illetve a vezetők racionalizmusa eleve sikertelenségre ítélte az unió ügyét. 1848/49 tragédiája pedig megpecsételte sorsát. A hosszú évtizedes erőfeszítések csekély eredménye lett a *pesti közös teológiai főiskola* alapítása 1855-ben, de ennek a közös protestáns jellege is megszűnt a lutheránusok visszavonulása következtében, akik szlovák, illetve német nemzetiségüket és hitüket egyformán féltették a magyar reformátusokkal való együttműködéstől. A két ökuménikus lelkületű protestánsnak, *Székács* Józsefnek és *Török* Pálnak ez az „uniós” jellegű kezdeményezése egy évtized múlva a református egyház teológiai főiskolájává vált. A nagy protestáns egyházak életében a teológiai szempontból legszívárabb korszak következett el és csak a század vége felé kezdett bennük a „*belmisszió*” melegebb hulláma új életjeleket adni. A század nagy nemzeti ébredésével nem párosult olyan hitbeli ébredés, mint a mohácsi vész után elterjedt reformáció. Enélkül pedig az igazi, mindkét hitvallást tisztelőben tartó unió nem jöhetett létre. A *Protestáns Egylet* tudományos tevékenysége tiszt-

teletreméltó volt ugyan, de nem volt elégséges alap. Az egyházak a század nagy problémáira — az első ipari forradalom, az agrárproletáriátus stb. — sem tudtak feleletet adni, így az uniós törekvések mellékhatásai csak siettették a nemzetiségek elidegenedését és a régi Magyarországnak az első világháborúval bekövetkezett szét-hullását. A protestáns unió kérdése azóta nem került szóba, pedig akadályai közül a legfontosabbak elhárultak.

(6) *A két világháború között* elég sok szó esett a keresztyén felekezetek közeledéséről, az „egység” kérdéséről. A „keresztyén-keresztyén” polgári nacionalizmus ideológiája fontos szerepet játszott benne, de komoly tényezője volt az egység hitből fakadó keresése is. Nem kétséges, hogy eleinte a politikai szempontnak volt túlsúlya; a húszas évek elején még nagyon kemény hangon vitáztak egymással katolikuskok és protestánsok. Csak részben hozott elmélyülést az, hogy a harmincas évektől fogva egyre érezhetőbbé vált a közelgő történelmi ítélet szele. *P. Bangha Béla SJ* „Keresztyén Unió” címmel megjelent dolgozata enyhülés, közeledés céljából íródott. A római katolikus dogmatikai tételekből egyháza nevében nem ígérhetett engedményeket, csak a fegyelmi szabályokból. A közeledés nem dogmatikai alkudozásokon, hanem a felekezetek érzelmi atmoszférájának enyhülésén és a belső vallásosság erősödésén múlik, írta. Nagy lett cikkének visszhangja. *Ravasz László* sorából kiérzik a politikai aggodalom és az egyetértés: „Arról van szó, hogy ez a meghasonlott és darabokra tört keresztyénség halálos ellenségével szemben a maga egészében van fenyegetve. Meg kell tehát találnunk azokat a módokat, hogy mint egységes egész állhasson ellent”. *P. König Kelemen* így magyarázta szavait: „Mintha azt mondaná: Sorakozzunk közös zászló alatt a kommunizmus ellen, de vallási kérdéseket, vallási egységet ne hozunk szóba”. Értékesebbnek tekinti *Victor János* nyilatkozatát: „A közös kereszti alatt egy majdani új nemzedék előtt kivilágosodhatnak ma még nem is sejthető új erők, amelyek az unió 'abszurdumát' lehetőséggé, sőt parancssá avatják”. *Victor* ökumenikus realizmusát mutatja, hogy a Római Katolikus Egyházba való visszatérést csak akkor látja lehetségesnek, „ha a katolikus Egyházban uralomra jutnak a protestantizmus által vallott hitelvek”. Az így indult párbeszéd során fölelevenedett egy század eleji debreceni tanárkongresszuson elhangzott, egy pannonthalmi bencés tanár és egy debreceni teológiai professzor pohárköszöntő váltásából kiemelkedett szállóige, látomás: „a hid Debrecen és Pannonthalma között.” A vitában részt vettek lutheránus vezető emberek is (*Kapi Béla*, *Raffay Sándor*, *Turóczy Zoltán*, *Pröhle Károly sen.*, *Vető Lajos* és mások). Ennek a párbeszédnek a világháború vetett véget.

Protestáns részről *Victor* professzor mellett a legtisztább evangéliumi és határozottságában is ökumenikus hangot *Révész Imre* adott számos megnyilatkozásában; ezek túlnyomórészt megtartották érvényüket abban az új helyzetben is, amelybe 1945-ben jutottak az összes hazai egyházak és az egész ökumené is. „Megmondotta *Ady Endre* — hangzik *Révész Imrének* akkor a római katolikusok által részint „kenetes beszéd”-nek, részint „katolikus ellenes élű”-nek érzett, alapjában azonban prófétai mondása —, hogy „a délibáb vörösen jön be Debrecenbe. Keressük ott (ti. az egységet) ahol van. A nyáj egységében, egyetlen Pásztora körül, egyetlen nyáj közepette”. *Révész* volt e korszak legökumenikusabb magyar protestáns teológusa, aki tudása és szíve szerint óhajtotta a két evangéliumi egyház legszorosabb egységét, megbecsülte a katolikus hitet, óhajtotta a hozzájuk való közeledést is, de nem hamis indítékokból és nem minden áron, mert nem volt ködevő ökumániákus.

II.

Egy negyedszázadnál több telt el azóta. Az Egyházak Világtanácsa szilárd intézménnyé vált. De megerősödtek a felekezeti világsszövetségek is. A magyarországi evangéliumi egyházak is részt vesznek munkájukban és szereplésük tiszteletet érdemel. Sokszor terjesztettek előrefutó gondolatokat a világtalálkozók elé, amelyeket az idő is igazolt. Vezetőik higgadtan mérik le a Római Katolikus Egyházhoz való viszonyukat, mert a II. Vatikáni Zsinat mellett nem hagyhatják figyelmen kívül egyházaik hazai, gyülekezeti szintű tapasztalatait sem. Állásfoglalásaikban ezért nemegyszer élesebben csendül a hang a római katolikusokkal szemben. Kisebbségi helyzetükből következően: konzervatív katolicizmusnak konzervatív protestantizmus felel meg. A zsinat utáni új római katolikus teológia, főleg a bibliatudományi, érvényesülése bizonyára elmélyültebb önismeretre és módszerváltoztatásra fogja készíteni a protestánsokat is. A római katolikus bibliai elmélyülés és

az evangéliumi keresztyénség sok igazságának adaptálása bennünket arra fog majd ösztönözni, hogy az ökumenikus *utópia* (*u-topos* = „Hely, amely sehol sincs”) felől a *Kriszto-topia* felé kerekedjünk föl, amely viszont *van* és ahol találkozhatunk (Zsidókhoz írt levél 12:17).

Ma is igaz, amit Révész Imre 1943-ban mondott: „Soha politikai úton és politikai céllal még igazi, a lélek mélyére ható, maradandó vallásegységet teremteni nem sikerült!” Nem politikai utat és célt ajánlok, amikor azt írom, hogy II. Rákóczi Ferenc hazafias valláspolitikai elvei mögött mély vallásos meggyőződés van, és elveinek új alkalmazására új lehetőségeink vannak. A hit egységét akkor találjuk meg az Újszövetségben is, ha újszövetségi értelemben keressük: nem kiszakított textusokban, amelyekben felekezeti részgazságok kövületei őriződnek fétisként, hanem magának az Újszövetségnek a *quo modo*-jára figyelmező hallgatással. Hiszen *négy* evangélium beszél el az *Egy* Evangéliumot, és mind a négynek más-más teológiai rendező elve van, értelmezésük helyenként egymásnak feszül. Még jobban így van a különböző epistolák íróinak a teológiájával (Jakab, Pál, János, Péter, a Zsidókhoz írt levél), sőt még a Pál időrendbe állított leveleiben is érezzük hitvilága fejlődő kibontakozását. Némely iratban pedig már az ókatholikus egyház szelleme tükröződik. Az Újszövetség egysége egy sokszólamú kórus sokszor nehezen fölfogható harmóniája; oly nehéz, mint a Bartók-zene az értetlen fülnek. Csak Jézus Krisztus, a „*Rex Scripturae*”, a „*belső kánon*” igazíthat el bennünket a betű között. A felekezetek különbsége bibliaértelmezésük egyoldalúságaiból, a minden-szólam-szolgáltató vezérmotívum különböző fokú megértéséből, történeti és lélektani adottságokból ered, amit a reális ökumenizmusnak mindig meg kell fontolnia. Megszűnésük nyilván eszkatológiai esemény lesz. Ezért a reálisan és biblikusan gondolkodó teológusok szerint a *célul kitűzött egység megfogalmazásának* ebből a vitathatatlan, a modern bibliatudomány által napnál is világosabban fölmutatott faktumból, az Újszövetség *quo modo*-jából kell kiindulnia. Tehát meg kell kérdőjeleznie, hogy vajon az *erőltetett tanbeli és szervezeti világegység* csakugyan az az *egység-e*, amelyről János evangélista bizonyossága szerint az Egyház Ura beszél (János 17)? A Biblia értelmezése miatt váltak szét az egyházak; a Biblia jobb — egyben megkerülhetetlenül: modernebb — értelmezésének engedve kerülhetnek közelebb egymáshoz és az egy Egyházhoz. Az ilyen szerényebb célkitűzés megóvna az egyházi világhatalmi ábrándoktól, segítené őket a *sóvá és világossággá* válásban a maguk helyén. Mindegyik előbb a maga környezetében tenné meg bizonyosságát a *hitéről és emberségéről*, Annak a Lelke szerint, Annak a szolidaritását véve mintául, Aki hű maradt hűtlenségünkben és könyörült rajtunk, amikor mi még *atheoi* (Efézusi lev. 2:12) voltunk. Ha az egység keresése ilyen *újszövetségi szellemű* lesz, akkor a magyarországi keresztyén egyházak szocialista társadalmunk közepette végzett sajátos szolgálatukkal, életükkel és közös bizonyosságtételükkel adhatják a legtöbbet az ökumenikus keresztyénségnek is az egység útján.

FÉLEGYHÁZY JÓZSEF

A HAZAI EGYSÉGMOZGALOM A XIX. SZÁZAD ELSŐ FELÉBEN

A kellő perspektíva vagy történelmi tényismeretek hiányában könnyen hajlunk arra a hiedelemre, hogy egy-egy törekvés újrafogalmazásakor vagy lendületbe jöttével azt egészen újnak, történelmi előzmények nélkülinek véljük. Így voltunk János pápa szuggesztív egyéniségével, a zsinati rendelkezéssel (*Unitatis Redintegratio*), az Egyházak Világtanácsával felvett katolikus érintkezéssel és az Egységtitkárság megalakulásával szemünk láttára feszítő erejűvé nőtt *ökumenikus mozgalommal*. Mintha a szóban rejlő fogalmi tartalmat és törekvést sokévszázados álmából évtizedünk ébresztette volna fel, vagy éppen úgy pattant volna elő a semmiből, mint a görög mondavilág Pallas Athénéje Zeus fejéből.

A valóság az, hogy akár a Kelet és Nyugat egyházának kettéválását, akár a reformációval bekövetkezett hiteszakadást nézzük, az egységtörekvések rögtön ott találhatók a szakadások nyomában, s mellőlük nem tágitottak a lepergett évszáz-

zadok alatt sem. Az 1056-os szakadás után húsz évvel a magyar történelemből is ismert Dukas Mihály bizánci császár a török ellen segítséget kérve VII. Gergely pápától, ellenértékként az újraegyesülést ajánlja fel. A keresztes hadjáratok mérgező hatása ellenére a II. lyoni (1274), majd a firenzei (1439) zsinaton létrejön az unió, sajnos, sok egyéb ok mellett főként a Bizánci Birodalom megsemmisülése (1453) miatt az nem realizálódhatott.

Hasonlót mondhatunk a reformációval létrejött hitszakadás esetében. Még éppen csak megindult a különállás kifejeződése, amikor 1530-ban az Augsburgi Birodalmi Gyűlés fő tárgya a hit- és egyházbeli egység megóvása volt. A trentói zsinat (1545) is e célból ült össze. V. Károly császár *Interim*-jei (a két regensburgi, az augsburgi és a lipcei) is ezt célozták; majd I. Ferdinándnak főként G. Cas-sander és G. Witzel által kidolgoztatott *Vermittlungstheologie*-ja.

A XVII. században ott van a nagy *egységmozgalmi triász*: Bossuet, a Meaux-i sas, Molanus, a kiváló protestáns hittudós és a ferences, majd püspök Spinola. A XIX. században az angol Oxford-mozgalom mutatott igényt az unionizmus felé. XIII. Leó protestáns üdvözlések hatására tért ki a kérdésre (*Praeclara Gratulationis*). A XX. században Mercier bíboros és Halifax lord mechemli megbeszélései ébresztettek reményt. Ezen univerzális törekvéseknek nyomon követhetők a hazai reagálásai. Érdekesebbek azonban a magyar talajból kinövő speciálisan hazai egyesülési kezdeményezések, amelyeknek rendszeres feldolgozása sajnos hiányzik még, holott meglepő érdekességekkel szolgálna. Itt most csak a XIX. század első felében jelentkező magyarföldi mozgalmunkról emlékezünk meg, azzal a megjegyzéssel, hogy az „unio” és „reunio” szavak, míg egy századdal korábban a görögkeletieknek a Rómával való egyesülési mozgalmát jelentették, ismertetésünkben — a mozgalom eredeti szóhasználatát követve — a katolikus-protestáns múlt századi egy-ségtörekvéseket fejezik ki. Az „ökumenikus” szót, mai értelmében, századunk protes-táns kezdeményezése használta, amit aztán átvett a Zsinat is.

Amíg az 1782-től számítható egy évtized alatt a hazánkban addig nem látott bő pamfletirodalom első számú célpontja a katolikus egyház volt, II. József, majd II. Lipót halála után az ilyen irányú támadások elűltek. A harcot előbb csend váltotta fel, majd meghirdették a felekezetek polgári összefogásának szükségességét, végül jött az unió, a hitegyesülést kereső mozgalom.

A tolerancia egyik első gyakorlati jelentkezését *Német Mihály* sövényházi plébánosnak (győri egyházmegye) 1793-ban megjelent, a földműves ifjúságnak szánt nevelő célzatú és gyakorlati-gazdasági tartalmú könyve mutatja („...a magyar ne-vendő földművesnek rendes oktatása”), amelyben más nemzetiségek iránt megér-tést, a más vallásúak iránt vallási türelmet hirdet: „Senkit különböző vallásáért ne gyűlölj”.

Hogy egy pillantást vessünk a határunkon túli eseményekre, Németországban az unió gondolata a reformáció háromszázados ünneplése közben bukkann föl. Az 1817-es Luther-jubileum előtt évekkel meginduló előkészület és méltatás idején — ha közben voltak is disszonáns hangok — döbrentek rá sokan, hogy a külön-válás ünneplése helyett inkább az egységen kellene dolgozni.

Nálunk, szinte a német mozgalmat megelőzően, de mindenképpen alkalmas időben jelentkezik az unió eszméje. A XIX. század második évtizedében a hazai felekezeti légkör megfelelő az unió vágy melengetésére, a derűlátók szerint a meg-valósításra is. Százados erős hitviták után az indulatok lecsillapodtak. A katoli-kus papság szellemi irányítását befolyásoló teológiai irodalomban a régi polémiákat kiszorították a biblikus, dogmatikai és gyakorlati-hitbuzgalmi fejtegetések. Mind tágabbra nyílt a kapu a felekezetek közötti jó értelemben vett türelem, sőt köl-csönös megértés és megbecsülés számára. Még a vallásilag meglehetősen közömbös Kazinczy Ferenc is elragadtatással ír levelében barátjának, a bencés Guzmics Izi-dornak Szepessy Ignác erdélyi püspöknek a felekezeti barátságot hirdető nagy-szerű beszédéről: „Mit mondasz arra, hogy az erdélyi püspök, az általam imádva szeretett báró Szepessy úgy papola Udvarhelyen, hogy még kálvinista és unitárius hallgatói is elragadtatással hallgatták! Barátom! Be szép az igazat szeretni... Ha veled lehetnék, talán láthatnád, hogy én is tudnám szeretni az uniót”.

A katolikus-protestáns unió párbeszéd nyitányának *Deáky Gedeon* református lelkész-nevelőnek VII. Pius pápát dicsőítő könyvét, a *Tisztelet Oltárát* tekinthetjük, amely a rab pápát a francia fogságban elviselt állhatatosságáért magasztalta. Új hang volt ez a katolikus egyház felé, meg is támadta egy névtelen protestáns irat,

kriptokatolicizmussal vádolván meg szerzőjét; de védelmezője is akadt *Péli Nagy András*, a barsi református egyház kurátorának személyében: „Az tisztelet oltárjának apológiája”, kiadva ismét Deáky művét, amely a következő évben már harmadik kiadását érte meg.

Úgy látszik, ez a feltűnő művecske és a nyomában keletkezett hangzavar indította *Kolmár József* komáromi református lelkész-esperest műve kiadására: „Egy szó... a Vallásbéli Türedelem gyarapításáról”, — azt fejtegetvén, hogy ha a felekezetek között az egyesülés még nem is időszerű, legalább a türelmet kell fejleszteni. Katolikus részről erre *Fejér György*, a pesti egyetem hittudományi karának dogmatika professzora reflektált: „Vallásbéli Türedelem vizsgálata...” címmel. Az akkori katolikus álláspontot merevebb dogmatikai alapon képviselve azt mondja, hogy a katolikus és protestáns felekezetek között igazában vallási, teológiai toleranciáról nem lehet szó (hiszen csak egy igaz vallás van), de igenis lehet és meg is kell valósítani az állampolgári, a politikai türelmet, miért is a maga részéről helytelenít mindenfajta erőszakos térítést.

Kolmár még ugyanezen évben (1814) kiadott iratkájában eggyel tovább lép: „A kegyelem templomáról”. Eszerint a különböző felekezetek egyazon templomépületnek alkotó kővei. Erre a katolikus válasz *Kováts József* dadi plébánostól (később győri kanonok, végül nagyprépost) jött e címmel: „Az igazság temploma, amelyet Kolmár Józsefnek úgynevezett kegyelem temploma ellen emelt barátságos levelekben”. Kováts kis munkája a két vallási közösség szerinte legmagasabb eszméjére, az unióra irányítja a figyelmet. Kívánja egyrészt elkerülni a vallási közömbösséget, mely mindkét félre káros, másrészt az egység mielőbbi kivitelezését szorgalmazza. A két munka mindkét felekezet közvéleményét izgalomba hozta s nagy reményeket fűztek hozzájuk. Értékük, hogy mentesek a külföldi hatástól, hazai talajból fakadtak s elindító annak az egységmozgalomnak, amely csaknem fél évszázadon keresztül a magyar nemzet vallási öntudatának középpontjában állt. Hogy mennyire előrehaladt a közeledést kereső nézetek és személyek együttműködése, szépen tanúsítja, hogy pár év múlva Kováts költségén jelent meg *Péter Ferenc* berényi református lelkész munkája: „Békesség temploma... némely észrevételekkel...”

A protestáns Kolmár és a katolikus Kováts vitaindítása termékenynek bizonyult. Nem sorolhatjuk föl a nyomukba lépett valamennyi személyt és művet (például a két Benedek-rendit: Mollik Tóbiást és Szeder Fábián Jánost, s a győri egyházmegyei plébánost, majd kanonokot, Hohenegger Lőrincet) —, de háromról legalább futó említést kell tennünk. Egyikük *Thezarovich Gábor* nagyváradi egyházmegyei plébános, majd kanonok, akinél először észlelhető Kováts gyors és eredményes hatása. Három év alatt (1817—1819) négy uniós munkája jelent meg, valamennyi Nagyváradon. Közülük az első: „A katholizáló lutheránus...” (két egymással dialogizáló Luther-követő beszéde adja az irodalmi formát). A mű bővebb címében azzal buzdítja az evangélikusokat katolizálásra, hogy ezt ők megtehetik anélkül, hogy „Luthernek tiszta tanításától egy körömfeketényt eltávolozzanak”. Ez és további könyvei jobbára német könyvek átültetései, alkalmazva a hazai viszonyokhoz, s alaptémájuk, hogy a protestánsok, az eláradt vallástalanság, vagyis a fennálló társadalmi rendet is fenyegető liberalizmus ellen a katolikus egyházhoz való csatlakozásban találhatnak csak védelmet.

Pázmándi Horváth Endre, győri egyházmegyei pap, Kisfaludy Mihálynak, a költők atyjának barátja és Verseghy Ferenc oldalán Kazinczynak ellenfele a nyelvújítás módszerében. Kitűnő verselő („Zirc emlékezete”, „Árpád”) és szellemes nyelvújító. Neves ökömenikus munkája: „Theodul estvéi, vagy a különböző reliigiói-felek egybeengeszteléséről”. Nem eredeti munka, hanem Johann Starck kriptokatolikusnak tartott königsbergi evangélikus tanár német könyvének (Theoduls Gastmahl) fordítása. Nem közönséges másolás, nemcsak egyszerű fordítás, hanem sok jó egyéni megfigyelést és gondolatot is tartalmaz. Párbeszéd formájában ismereti az egyes katolikus igazságokat. Világos előadása mellett az egész művet a szeretet és szelídség hangja jellemzi.

Az uniós mozgalom második nagyobb hullámának jelesebb protestáns szereplői: *Báthory Gábor*, Pap István és Szikszai Benjamin; a katolikusok közül *Guzmics Izidor*, *Ágoston János* és *Rácz András*. — A magas kort, 87 évet megért, tehetséges és nagy képzettségű protestáns egyházi férfiúnak, *Báthory Gábornak* (1755—1842) hosszú éveiből és tettvágyából sok mindenre tellett: debreceni tanulmányai után két és fél évet német és svájci egyetemeken töltött, 1796-tól pesti

pap, 1814-től a Dunamelléki Egyházkerület püspöke. 1817–1819 között tartotta nevezetes püspöki látogatásait egyházkerületében. A jelenlegi Kálvin téri szép klasszicista stílusú református templom is neki köszönheti létét. Az uniós mozgalom terére 1822-ben lépett, amely évnék néhány feltűnő katolikus eseménye készítette őt fellépésre. Ez idő tájt kezdte meg a fiatal ferences, Albach Szaniszló nagy hatást kiváltó beszédeit a pesti ferencesek templomában; az esztergomi bazilikának ekkor történt alapkövetéle is országos katolikus megmozdulást jelentett. A magyar püspöki kar pedig nemzeti zsinatot hirdetett még ugyanazon év szeptember 8-ára. Közben a lelkében a katolikus-protestáns unió gondolatát melengető Guzmics Izidor is jelentkezett első írásával: „A katholika anyaszentegyház hitbéli tanítása a magyarországi protestánsokhoz”.

E tényezők közül legerősebben Kopácsy József, akkor kinevezett székesfehérvári püspöknek az esztergomi bazilika alapkövetéleténél mondott ünnepi beszéde (1822. április 23.) és annak egynémely kitétele indította Báthoryt, hogy a nyilvánosság elé hozza (egyelőre névtelenül) ezen című írását: „*Az Evangéliumi kereszttyén Tolerantzia két prédikációkban elől adva*”. Az elsőben azt fejtegeti, hogy „a Keresztényeknek a vallás dolgában egyértelműre (= megegyezésre) való jutásuk lehetetlen”. A másodikban, hogy a vallások közt levő különbségek „ellentállván (= ellenére) a Hazafiak nyugodalmasan, tsendesen és boldogul élhetnek együtt” (Pest, 1822). A szerző mondanivalójának lényegi részét az értelmező cím kellően ki is fejezi. Csakhamar jött második írásával: „*Lehet-e, van-e egyedül idévezítő Ekklesia? s ha lehet, s van, hol van? melyik az?*” (Pest, 1822). Báthory e művében elismeri az uniós törekvés hasznosságát. Elismeri, hogy jobb, ha egy nép egyugyanazon valláson van, mert ezzel erősebb a lelki egység és összefogás az ország javára. Mégis, mint kivihetlent, elveti a vallási unió gondolatát. A felekezetek békén élhetnek együtt; eltérő vallás mellett is eleget tehetnek állampolgári kötelességeiknek. Különben sincs egyedül üdvözítő egyház.

E lényegi mondanivalója mellett Báthory hangvétele még nem az uniós dialógusok megértő szelídségére, hanem — eruptív egyéniségének megfelelően — a régebbi hitvitázók erőteljességére emlékeztet. Hevesen, sőt sértően illeti a katolikus „terítgetőket”, akik „mind egyenként az embereknek, mind pedig a társaságoknak csendességét, boldogságát felforgatják”, „magával az Istennel és a természettel dacolnak szenvedhetetlen vakmerőséggel”, s akik proselytáikat „hypokritákká, valástanokká teszik”.

Báthory e két prédikációjával a katolikus hittudósok nagyobb táborát maga ellen ingerelte, egyben megadta a végső impulzust Guzmicsnak, most már valóban uniós műve megírására: „*A keresztényeknek vallásbeli egyesüléséről írt levelek az Evangéliumi Keresztény Tolerantiának védelmezőjéhez*” (Pest, 1822). Báthory prédikációs irodalmi formáját tehát levélformára változtatta, ami már maga is jelzi mondanivalójának meghittebb hangját. A tizenhárom levél részletesen foglalkozik Báthory nézeteivel, közben cáfolja mindazt, amit ott elfogadhatatlannak talál. Mint-ha egy új Pázmány jelentkezne személyében, olyan átfogó a teológiai tudása és meggyőző az előadása. Tárgyalásának tartalma, dialektikája és hangneme az uniós polemika mintaképévé teszi Guzmics művét.

Már a vallásbeli egyesülésről írt levelei elsőjében, az akkor még ismeretlenségben rejtőző Báthoryt „Krisztusban és hazámban szeretett barátját”-nak nevezi, majd így folytatja: „Éppen a vallásbeli egyenlenségeknek... ha nem is tökéletes egyetértések, legalább egymáshoz közelebbi vonások (= közelítései) foglalkoztatják elmémet, midőn kettős prédikációdat olvastam. Siettem azokat megszerezni azzal a reménységgel, hogy fogok valamit találni bennök, ami igyekezetem elősegíti. Azt az egyet, szívednek bizodalmasabb megnyerése fejében, előre mondhatom, hogy egyenes jószívűséged több nyomaira találtam munkádban. Valamint én, önmeghittségem szerint, nemzetemnek valódi boldogságát nemcsak óhajtom, de tehetőségem szerint kieszaközölni is akarom, az lévőn óráimnak legszebbike, amelyben a nemzeti oltáron áldozhatom, úgy benned is ugyanezt a szent vágyat megismerem s becsülöm, csakhogy a célt nem egy úton keressük. Mi vélekedésünkben éppen ellenpontban állunk egymással: te a vallási egyesülést lehetetlennek, én lehetősnek; te haszontalannak, én igen hasznosnak vélem. Te csak szeretetbeli egyesülést ajánlasz, én a hitbeli is óhajtom... Leveleim minden epétől mentek fognak lenni... S ha valahol tüzesebben találnék írni, azt ne rossz szívűségemnek, hanem inkább természetemnek..., az igaz, a jó után gyulladozó hevességemnek kell tulajdonítani. Kérlek, vizsgálj meg mindent, amit írok, oly szívűséggel, oly igazság és békeszeretettel, amilyennel én prédikációdat olvastam és tollamhoz nyúltam.

Az igazságnak, szeretetnek és békességnek lelke vezéreljen, lelkesítsen mindket-
tönket." Ezután következik Báthory elméletének taglalása, miközben hol helyesel,
hol cáfol.

Bár a továbbiakban a névtelenül kiadott vagy kisebb jelentőségű uniós írá-
sokat mellőzzük, mégis kivételt kell tennünk eggyel azért, mert hasonlóképpen
járnak el a mozgalom jelesebb képviselői is, hivatkoznak rá vagy vitatkoznak ve-
le. Ez a figyelemreméltó névtelen mű pedig: „*Mágnes... egy szó arra a kérdésre:*
Lehet-e, van-e egyedül idévezítő ekklesia? s ha lehet, s van, melyik az? Írta: egy
Nemzete boldogságát óhajtó Református Nemes Magyar Hazafi" (Pest, 1823). A
szerző ama kevés protestánsok közé tartozik, akik a katolikus álláspontot magu-
kévá téve, a katolikus egyházban való egyesülést sürgetik, nemzeti érdekekre hi-
vatkozva. (Érthető, hogy ezen álláspontja miatt egyesekben felmerül a gyanú: a
névtelen író valójában nem is protestáns, hanem katolikus.)

A kiváló protestáns szerzők közé tartozik *Vámosi Pap István* (1790—1864) re-
formátus lelkész, esperes, Villonya és Veszprémváros lelkipásztora. Feltűnést kel-
tett uniós írta: „*A vallási egyesülés ideája*, s ezen idea realizáltatásának esz-
közei... Készítette egy a vallási egyesülést mind vallási, mind polgári tekintetben,
szívesen óhajtó református prédikátor" (Veszprém, 1823). Írásával széles körben
keltett feltűnést mind hittestvérei, mind a katolikusok között, de sok kellemetlen-
séget is szerzett vele magának. Több kérdésben Báthory elveit vallotta, de a ka-
tolikusok felé közelítő változattal és egyéni elképzeléssel. Így Guzmics javaslatát,
bizonyos változtatásokkal, lehetségesnek és megvalósítandónak tartotta. Elmélete
szerint az unió vitessék keresztül előbb a külső formákban, majd az egyházszer-
vezetben; a hittételek tekintetében pedig mindenkinek adassék szabadság. Mun-
kájának fogadtatása saját egyháza részéről kedvezőtlen volt, a Dunántúli Egyház-
kerület megbízásából Mándi Márton István, pápai református tanár (különben egy
kantianus irányú protestáns morális könyv szerzője), elmarasztaló bírálatot írt róla.
Ez kedvét szegte s egyszer s mindenkorra lemondott további uniós elképzeléseiről.

Báthory és Vámosi Pap mellett a hazai protestáns triász harmadik nagy tagja
Szikszai Benjamin (1772—1828) református lelkész, makói prédikátor. Munkája:
„*A római katolikus és protestáns keresztények között fennálló unió*" (Szeged, 1824).
Merész hangot használ, azt állítja, hogy a keresztény felekezetek között már most
is „tsak látszó, nem pedig valóságos különbség" létezik. Guzmics Vámosi Pap
és Szikszai könyvére együttes írásban válaszol: „*A vallási egyesülés ideájának és*
a római katolikus és protestáns keresztények között fennálló unióinak vizsgálata"
címmel (Győr, 1824). Szikszai erre reflektál „Harmadik beszélgetés" című könyvé-
ben (Szeged, 1825); — mire ismét Guzmics válasza: „*A római katolikus és pro-*
testáns keresztények között fennálló unióinak másodszori vizsgálata" (Győr, 1826).

Guzmicson kívül az uniós dialógus fontosabb katolikus résztvevői közé sorol-
hatjuk *Agoston János* (1787—1863) nagyváradi egyházmegyei papot, aki a bölcse-
letet a győri akadémián, a teológiát Pesten végezte, gyulai káplán lett, majd bé-
készentandrási plébános, de 36 éves korában nyugalmaztatta magát, felköltözött
Pestre, hogy kizárólag az írás mesterségének élhessen. Könnyedén írt, munkássága
tágterű (útirajz, történelem, szépirodalom), jobbára folyóiratoknak dolgozott. Uniós
művéhez Báthory fellépése adta az indítást: „*Vizsgálata ama prédikációnak: Le-*
het-e, van-e egyedül idévezítő ekklesia?" (Pest, 1822). A bevezető lapokon átveszi
Báthory erősebb hangnemét s annak művét „a világot özönvíz módjára eláraszt-
ott rationalismus fajzattjának" mondja; a továbbiakban azonban már higgadtabb,
elismeri a Báthory-írás értékeit, s ha azzal ellentétes álláspontra is jut, már nyu-
godtabb mérlegeléssel fejti ki nézetét. A főtebb említett, ismeretlen szerzőjű
„*Mágnes...*" című iratra is van válasza: „*Megbővített Mágnes, vagyis kifejtése*
azon tiszta igazságoknak, melyek indító okul szolgálhatnak minden keresztény fe-
lekezetbeli magyaroknak arra, hogy az igaz nemzeti, római katolikus religióban
egyesüljenek a boldogságra" (Pest, 1823). Dicséri a Mágnes című protestáns iratot
s előadja nemzeti érveit a reunió mellett.

Rácz András (1789—1864), az esztergomi főegyházmegye papja, később a Köz-
ponti Szeminárium spirituálisja, szintén azon frissiben reagált Báthory könyvére:
„*Fennmaradjon-e még továbbra is a közfal, mely a katolikusoktól a protestán-*
sokat elválasztja? A szeretet szózatja mindazokhoz, akik a katolikus Anyaszent-
egyházat vagy nem, vagy rosszul ismerik" (Esztergom, 1822). Ez a frappáns öku-
menikus munka ugyan a német Aug. Hille kiadványára támaszkodik, de kibővíve,
a magyar viszonyokat figyelembe véve s amannak gondolatait új meglátásokkal

gazdagítva. Különben Ráczot nemcsak Báthory fellépése hívta sorompóba, uniós szemléldése korábbi eredetű, már pár évvel előbb is jelentkezett a Kovács József és Thezárovich mozgalmának építőjeként.

A pesti egyetem hittudományi kara részéről Kovács Máttyás, a dogmatika professzora (később egri kanonok) kapcsolódott be a mozgalomba, a Vámosi Pap könyvével foglalkozó írásával: „Barátságos értekezés a Vallási Egyesülés Ideájának szerzőjével” (Pest, 1823). Megértő hangnemű írás: Tegyen mindkét fél engedményeket, a protestánsok a hittételek terén, a katolikusok szertartásaikban; ajánlja például a szentmise liturgiájának megváltoztatását. S bár ebben a görög katolikusok példájára hivatkozik, jellemző a latin katolikus álláspont akkori merevségére, hogy ezt az engedményt is soknak találták s megbotránkoztak a dogmatika tanárának ilyen „laxizmusán”. Cikkezett Kovács Máttyás még Báthory írásáról is. (Észrevételek ily című prédikációk eránt: Az Evangéliumi keresztyén tolerantzia két Prédikázióban előadva. Pest, 1824.)

A személyektől származó kiadványokon kívül teret adott az egységmozgalmi fejtegetéseknek a Horváth János veszprémi kanonoktól (később székesfehérvári püspök) 1820-ban alapított és szerkesztett első magyar nyelvű katolikus teológiai folyóirat, az Egyházi Értekezések és Tudósítások is. A hitegység munkálásának bizonyítéka a lap részéről, hogy munkatársai között protestánsok is voltak, mint Kocsi Sebestyén István, a pápai református kollégium tanára; Rummy Károly, a pozsonyi evangélikus gimnázium aligazgatója; Ángyán János református és Hrabovszky György evangélikus lelkész. Az csak természetes, hogy a folyóiratot szerkesztő Horváth János is az uniós mozgalom lelkes híve volt.

A mozgalomnak a negyvenes években jelentkező, immár lanyhuló utóhulláma a két hazai protestáns felekezet egymás közti egyesítési kísérletéből sarjadzott. 1840-ben Pozsonyban jelent meg a protestáns gróf Zay Károlynak (1797—1871), aki különben a főnemesi ellenzéknek volt a reformkorban Széchenyi István oldalán az egyik fő képviselője, munkája: „Az uniói alvázstmányok” címen, sürgetvén a két protestáns felekezet egyesülését. Majd amikor Kossuth Lajos is felkarolta az eszmét és megcsillant protestáns részen az eredményesség reménye, katolikus részről egy lelkes fiatal pap lépett a korábbi uniós elődök nyomába: Körmöczy Imre (1811—1871) kalocsai főegyházmegyei pap, akkor már országosan elismert kitűnő egyházi szónok. Tekintélyét 26 éves korában egy, egyházi berkeken túl is feltűnést keltő könyvével alapozta meg (Az igaz hazafiság alapvonalai). Most egy kitűnő tanulmányban adott jól megalapozott fejtegetést a protestánsoknak a katolikusokkal való újraegyesülési lehetőségéről. A cikk visszhangra talált tekintélyes protestáns gondolkodók között is. Körmöczy 1844-ben a pesti teológiai karon az egyháztörténelem tanára lett s mint ilyen, értéket képviselő négykötetes egyháztörténeti művel lépett a nyilvánosság elé (A keresztyén hit és egyház történeti kifejlése I—IV. Pest, 1845—1852), melyben a XVIII. század végéig vizsgálja az Egyház hitét és életét. Ezen belül különös gonddal elemzi a Luther-i kort, mint ahonnan kezdetét vette az a keresztyén hitszakadás, amelyre éppen az uniós mozgalom keresett gyógyírt. „Egető szükség volt ilyen munkára” — írja 100 év múlva is a hittudományi kar történetéről szóló monográfia.

Szenczy Ferenc (1800—1868) pesti teológiai doktort, majd szombathelyi teológiai tanárt, kanonokot, végül szombathelyi megyéspüspököt az uniós mozgalom tagjai közé a Religio és Nevelés című folyóirat 1841—1844-es számaiban napvilágot látott cikksorozata, az ún. „Szombathelyi levelek” (szám szerint 24) és a „Néhány szó a protestáns unióról hazánkban” című tanulmánya emelik, amelyek tartalmilag felveszik a versenyt a legjobb uniós munkákkal.

Ha befejezésül uniós mozgalmunk kortörténeti és eszmei lemerését akarnók tömören, pozitív és negatív jellegével összegezni, azt kell elsőnek látnunk, hogy a magyar történelem nagy lendületű múlt századi reformkorában az alvónak látszó katolicizmus épp e mozgalomban adta jelét, hogy szendergő léte mélyén többre is képes vitális potenciák rejtőznek. De fájdalmasan kellett e téren is tapasztalnia, mennyire akadályos nyelvi elszigeteltségünk minden kezdeményező mozgalmunk határainkon is túl jutó erejének. Emiatt nem állhattunk a népek elé példaként. S harmadjára lássuk: amennyire nagyszerűsége a magyar katolicizmusnak az egyetemes katolikumba való beágyazottsága, éppen úgy előidézője is annak, hogy származása, kezdeményezése nem lehet korlátlan, hanem együtt kell lépnie az összegyűlt egyetemességével. Ezért nem juthatott, bár talán energiájából futotta volna, olyan előrelépésre, aminőt az egyetemes egyházban 100—150 év múltán a II. vatikáni zsinat és a nyomában kibontakozó szellem hozott meg.

Lakatos Demeter és a csángó magyarok

Lakatos Demeter

Moldvában, a Román Népköztársaság e titokzatos tartományában 1971. november 19-én élte meg hatvanadik születésnapját Lakatos Demeter, a csángó magyarok költője.

Szabófalván született 1911. november 19-én. Apja kovács volt, aki mesterségét kiválóan értette, mégis szegény ember maradt; iskolába sohasem járt, egyedül tanult otthon. Az első világháború katonájaként halt meg Erdélyben. A három árvaával szegénységben maradt hadiözvegy édesanya napszámmal kereste a mindennapi kenyeret, majd gyermekeit is munkára küldte a gazdagokhoz. Lakatos Demeter szülőfalujában négy elemi osztályt, Román városában három kovács-lakatosinas osztályt járt olyan iskolákban, ahol nem anyanyelvén tanítottak. Mégis, tehetsége alapján az iskolai színdarabokban a főszerepet ő játszotta, és már akkor próbálkozott román versek írásával. Az iskolák nem sokra tanították meg. Az élet iskolájának kellett mindent pótolnia. Megtanulta a sofőrséget, végigszáguldozta az országot, hogy lássa annak minden szépségét. Majd színész, sőt színigazgató lett, aki társulatával, vándorszínészként járta az országot, írta a színdarabokat és azokban maga is játszott. Ostorozta a politikusokat, a papokat, megmondta mindig az igazságot, amiért többször börtönt is ült. A színészkedés után ismét sofőr lett, majd boltot nyitott, de ez a próbálkozása sem volt sikeres. Ebben az időben kísérelte meg az iskolában tanult román ortográfiával leírni a csángó magyar szavakat, sőt azon a nyelven verset írni. Erről a próbálkozásáról öntudattal írja: „...de már csángóul en írtam a leg elsu verset a világond”. Az első vers Kolozsvárott a Keleti Újság 1935. november 15-i számában jelent meg „Latiatuc feleim zumtuchel” címen. 1948-ban Románban egy cséplőgép-gyárba ment, majd ugyanott a vajgyár művezetőjévé nevezte ki a minisztérium, néhány év óta a román csőgyár dolgozója.

Amikor a versírás gondolata Lakatos Demeterben lelki szükségként jelentkezett, egyetlen természeti jelenség, például a levélhullás megpillantása is versírásra készítette. A hulló levél, szép zöld színét veszítve, fakultan hull alá, s hullásában is hirt hoz: a jeges tél érkezésének biztos hírét.... az ember haja is megfakul, megszürkül az idő múltával, és ő maga is kihull az élők közül, akár a levél...

*El jot a tel
Hual a szel
Faluban iar
Feer ut mar
Szanak isz ju
Befogyat tu.*

*Hulnap meghint
A tavasz hint
Viragakat
Szip napakat
Menyorszag fuld
Det minden zuld*

*El jo a nyar
Szeretum var
Buzak ernek
Szip kuverek
Van aratasz
Es csukalasz*

*Napak menek
Szuluk ernek
Es usz meghint
Borval obrint
Level lebul
Meg szarigul*

*Z ember mit var
Det jon a nyar
U minek el
Mu nyar vagy tel
Veszibe al
Varia halal*

(Ez a világ alapatia)

Amikor írásait olvassuk, látnunk kell, hogy a csángó magyar szavaknak nem magyar helyesírással ad képet, hanem azzal a román ortográfiával, amit a már említett néhány elemi iskolai osztályban tanult. A szöveg leírása éppen úgy készül, miként a „Halotti beszéd”, vagy az „Ómagyar Mária siralom” szövegei készültek. Azokat sem magyar helyesírással írták, hanem latin ortográfiával. Lakatos Demeter nyelve igen régi magyar nyelv, mentes az iskolától, a nyelvújítástól és a tanultak hatásától. Olyan, mint a Tatros partján 1466-ban másolt biblia-fordításé, melyet „Müncheni kódex” néven ismerünk, vagy mint az „Érdi kódex” nyelve. Csüri Bálint mondotta, hogy amikor csángó magyar beszédet hall, „mintha kódexet olvasna”. Lakatos Demeter írásában tehát a központosítást ne keressük, se a vesszős magánhangzókat; ne lepődjünk meg, ha a „j” betű helyett „i”-t látunk, a „k” betű helyén „c”-t, a „ty” helyén „cs”-t, ha a magánhangzókat egy-két szájnnyílással zártabbnak találjuk. Ő nem iskolák „poeta doctus”-a, hanem népének olyan költője, akit az élet szükségképpen képzett költővé. Rímre csángó magyar népe ballada- és népdal-anyagának rímtelensége tanította, ritmusmintát szíve dobogása kínált, és az egyéb költészeti kellékeket az ottani körülmények nehézségei táltalták.

Életörömteljes valójából, minden porcikájából vidámság, pogocsa-tréfa árad (pogocsa régi magyar szó! Már a Schlägli-szójegyzékben írva áll: jocosus = pogocsás), és annak ellenére, hogy ifjú életében a zord paraszti élet keserű, árva kenyerét ette a bojáróknál, borsón térdelve is szépet álmodott.

Mikor szolga mivoltjára emlékezik, megverseli ruházatát, életrendjét, melyet senkinek se kíván.

*Haram bereb agutan
Szokcor riutam haz után
Nem ult ingem tancvaz meny
Mig tobcor nem ult mit edny*

*Kazdagnal szolga ultam
Szighinsiget mindig tultam
Nem gusztaltam soha mizet
Nem ult mire igyak vizet*

*Nem ult boeskor labamra
Sem szoknya a hatamra
Szaru nem iart labamra
Mencsan kazuk hatamra*

*Keszeru napakat eltem
Arnikamtul isz feltem
Bezeg ros szolganak ledny
Tule vari minden nap edny*

„Szoknya” szava a székelyföldi szokmány megfelelője, gyapjúból készült férfi kabátot jelent, mely úgy van szabva, hogy gombolás nélkül is fűdi a testet; „szaru” szava csizmát, „mencsan kazuk” mente kozsókot jelent. Írásaiban a megszemélyesítés, a mesei korlátlanúság, a csodás elem gyakori. Átszellemülten hallgatja, mikor „tűz nélkül forr a bor”, s nehéz körülményei között az idő lassú múlásán tűnődve szól:

*Nagyon várom s ha tudnám
Z üdüt hátról taszítném.*

Verseiben megszólalnak a madarak, lepkék, virágok, állatok. Lovával mint értelmes társsal beszélget:

*Ghere kedves luam meny
Viz harmatas fuvet edny
Patakbul friss vizet nelny.*

A munkától veritékesen, feltürkőzötten szemléli a drága tájat, a tájban a gabonás mezőt, a mezőben a gabonát, annak vetésétől a szárba szökkenésig s onnan a maghullásig; csodálja a virágos réten a rét virágját, melynek színpompáját a csángó magyar nők hímzett ingeihez hasonlítja; elámul a kék csillagos égen s a csillagokat, minthogy olyan szépek, „gereblyével szeretné leszedni” s kedvesére rakni, hogy a lányok között legszebb legyen. Tanítja, hogy „szülőföldje mindenkinek szent dolog”, s e tanítást élve éli. Szülőfaluját úgy szereti, hogy nem csupán hazája, hanem az egész világ születési helyének, a föld közepének teszi meg, amikor ezt írja:

A költő szülőfaluja, Szabófalva a csángó magyar irodalomból jól ismert. A csángó magyar nagyfalu Román városától északnyugatra, 9 km-nyire fekszik a Szeret és a Moldova folyók között. Szabófalva a XIV. század harmadik negyedében alakult Moldvai Vajdaság létrejötte előtt már megvan, tehát lakói ott ősfoglalóként kezdik el életüket. Az irodalomban öt másik csángó magyar faluval — Tamásfalva, Lökösfalva, Dsidafalva, Kickófalva és Domafalva — együtt jelenik meg, azoknak központjaként. A moldvai vajda 1606-ban a „Secul”-i ortodox barátoknak ajándékozza jobbágyfaluként. Amikor a moldvai katolikus csángó magyarok lelki vezetésének ügye a „Hitterjesztés Kongregációjának” (Propaganda de Fide) kezébe került, nem kaptak nyelvükbeli papot, hanem olasz, lengyel, bulgár stb. miszcionáriusokat, akikkel beszélni sem tudtak... Hiába könyörgött a szabófalvi magyar nép a legalacsonyabb fórumtól a legmagasabbig magyar papért, nem adtak neki. Sok miszionárius nem állott hivatása magaslatán, sőt rossz erkölcsű életével inkább rontotta, mint segítette a szabófalvi csángó magyar nép lelki ügyét. 1671-ben így írnak: „Mű Szabo Faluj keresztienek az eőt Faluval edgüt alazatosan es teöredelmes szübeöl akarjuk Nagisagtoknak es Szentsegteknek niomorusagos eletünkeot jelenteni.

Mű nekünk az mű életünk hasonlo az oktalan barmokhoz, kik soha az Istent diczjni nem tudjiak, hanem cziak az oktalansaghban elnek... az melj Misszionarius Baratokot az Szent Gülekezet ide küldöt... nem viselik magokat az mint az Regula kevanna, hanem reszegesek... melj minden embernek, de mű nekünk magiaroknak legh inkab nagi botrankozasunkra vagion...”

Hirt adott Rómának az anyanyelvű paphiányról Zöld Péter jelentése alapján Batthyani Lajos erdélyi püspök is, mégsem kaphattak a szabófalvi csángó magyarok papot. A múlt században több magyar tudós kereste fel Szabófalvát: Jerney János, Munkácsi Bernát, Szarvas Gábor, Rubinyi Mózes, a német Weigand professzor, századunk elején pedig Wichmann György finn egyetemi tanár töltött több hónapot ott és szedte össze nagyszerű szótárának, a német nyelven megjelent csángó magyar szótárnak nyelvi anyagát. Onnan származik Rab Mihály püspök, akinek szülői csak csángó magyar nyelven tudtak, neki is anyanyelve volt a szabófalvi csángó magyar, mégis püspökké válása után nemhogy nem beszélt, hanem tiltotta, hogy egyházmegyéje templomaiban magyarul beszéljenek. A legnagyobb és egykor leggazdagabb csángó magyar községben, Szabófalván századunk harmincas éveitől e sorok írója, majd Balla Péter, Lükő Gábor, Jagamas János, Szabó T. Attila, Kallós Zoltán, Újvári Lajos és többen mások is megfordultak, akik mindannyian tanúi a Lakatos Demeter nyelve élő életének.

A csángó magyarokról, kik Moldvában élnek

Romániának az a része, melyet a Pruth folyó és a Keleti-Kárpátok fog közre, délen pedig a Milkov folyócska határol, Moldva. A moldvai vajdaság a régi Kunország területén létesült Nagy Lajos király idejében, magyar hűbérként a XIV. század harmadik negyedében. A vajdaság megalakulásával egy időbe esik az 1068-ban kezdődő kun—magyar szomszédság-viszony megszűnése is. E szomszédság-viszony ideje alatt háborúk zajlottak a két nép között, és Róma a keresztény Magyarország segítségével térítette katolikus hitre a pogány kun népet. A háborús kapcsolatok jogán és vallási ténykedések révén jut jelentős számú magyar Moldvába a kun—magyar kapcsolatok, szomszédság-viszony idején, és ősfoglalóként megállva nevezi meg a táj hegyeit vizeit és képezi a ma is élő moldvai csángó magyarság magvát.

(Szent László három háborúban veri tönkre a kun hadsereget: 1071-ben Kérés-Cserhalomnál, 1085-ben Bökölynél, 1091-ben Pogányosnál. Viszont Kálmán magyar király orosz hercegnek segítő seregét az ellenlábás orosz hercegnek segítő kun

csapat veri szét 1099-ben. A kunok feldőlják a Barcaságot. Ellenük, a határvédelem céljára, II. Endre magyar király betelepíti a Teuton német lovagrendet Herman de Salza vezetésével. Telephelyük a Kárpátok mindkét lejtője a Szeret folyóig. A telepítés 1211-ben történik. A lovagok visszaélnék a kiváltságokkal és ezért II. Endre fiával, IV. Béla herceggel kiüzeti a lovagrendet. A lovagok által tizenöt éven át kiépített védelmi vonalra, mely a kiűzés révén üressé vált, nyilvánvalóan magyarokat telepített. Ez a határvédő magyar csoport a moldvai csángó magyarok első csapata.

Magyarországról a kunok közé induló dominikánus misszionáriusok olyan eredménnyel működtek, hogy a kunok negyedik legfőbb embere, Borz Membrok népével együtt kereszténnyé lett és a magyar primástól püspököt kért népe számára, majd meghívta, hogy a primás keresztelje meg őt és népét. A magyar primás pápai legátusként jelent meg Milkov városkában 1227-ben, a veszprémi és pécsi püspökök kíséretében, a kunok püspökévé szentelte Todorikot és mintegy 20 000 kunt ő maga keresztelt meg. A keresztapai tisztet IV. Béla herceg látta el magyar csapat élén, és ugyanakkor fogadta a kun nép meghódolását is. Ez a püspökszentelési, keresztelési, hódolati alkalom vitte a magyarság második, jelentős csoportját Moldvába a moldvai csángó magyarok őseiként.)

A kunok Magyarországra való telepedésével (1238) és a tatárjárás bekövetkezésével meggyérült moldvai területen a román nép tett szert vezető szerepre az idők folyamán, és a magyarságot nemsokára számban is meghaladta.

Az első moldvai vajdák udvarában a vezető szerepet betöltő tisztviselők mégis magyarok. Magyar marad a földművesség is végig a történelem folyamán. Vallásában is változatlan marad Moldva magyarsága. Lelkivezetője az esztergomi primás alatt működő „milkovi püspökség”, 1227 évi megszervezésétől Bakócz Tamás 1520-ban kelt megszüntető intézkedéséig. Ebben az időközben további három katolikus püspökség létesül, nyilvánvalóan a magyar szükségleteknek megfelelően: 1371-ben a Szereti, 1410-ben a Moldvabányai és a XVI. század legelején a Bákói.

Moldva magyar lakosságát a történelem folyamán újabb magyar rétegek frissítik fel: a Magyarországból kiüldözött husziták (1458—1504 között); ezek alapítják Hus városát, vallásuk alapítójáról nevezve el városukat. Ugyancsak ők másolják a magyar bibliát a Tatros folyó partján levő Tatros városában (1466), mely „Müncheni Kódex” néven ismeretes az irodalomban. Báthori István erdélyi vajda kegyetlenkedései, a sorozatos tatárbetörések (1242, 1284, 1285, 1345, 1346, 1529, 1553, 1661, 1690, 1694), Mária Terézia székely-gyilkolása miatt, bűnvizsgálata előtt, és a sok háború következményeként is vándoroltak át Magyarország területéről magyarok Moldovába, mely egészben vagy részben fölváltva magyar, lengyel, török, osztrák, orosz fennhatóság alá kerül...

A magyarság vallásának zavartalan gyakorlása idején katedrálisok, szép templomok épültek: Szeret, Moldvabánya, Bákó, Jasi városaiiban, Szucsavában, Kotnáron, Szabófalván, Tatroson, Forrófalván, Klézsén, Somoskán, Barladban, Galacon és sok más helységben. A változó hovatartozás miatt a lelkipozítás kérdése nehézségekbe ütközött. A dominikánusokat a ferencesek rendje segítette, majd a világi papság jutott szóhoz a püspökségek révén. A moldvai magyarság ferencesekre eső részét a rend konventualista ága, a minoriták gondozták, de tudunk egy időszakról (1531—1572), amikor e munkát a ferencesek obszerváns — szigorúbb szabályok szerint élő — ága végezte. A házak vezetőit, gvardianjait és szerzeteseit Csiksomlyó küldötte. Ennek az időszaknak végére esik Thabuk Mihály szegedi származású pap működése, melyről Vaszari Györgynek, a kamenici püspök magyar titkárának az apostoli nunciushoz küldött jelentéséből (1571. augusztus 20.) értesülünk. A jelentésből kiolvasható, hogy Thabuk, a lelkes szónok Tatros város és környékén, valamint Románváros és környékén kétezernél több huszitát térített vissza a katolikus egyház kebelébe. A visszatérítettek megtartására 12 segítő pap társat kér és kap.

Róma a pogányok megtérítése és a nem katolikus vallású országokban élő katolikus hívek lelkipozítására Propaganda de Fide néven egy szervet hívott életre

1622-ben, és így a Moldvában élő katolikus magyar hívek lelki irányítása is hatáskörébe került. A moldvai katolikus magyar hívek így kerültek olasz, bulgár, bosnyák, lengyel misszionáriusok vezetése alá, és századokon át hiába könyörögtek magyar papért, kinél legalább gyónásukat elvégezhetnék.

1904-ben Moldva állampolgársággal rendelkező állandó magyar lakossága 50 000—60 000 lélek. Ez a lakosság teljes egészében katolikus vallású, földműves réteg. Két csoportra osztható: a csángókéra és a székelyekére. A *csángók* a Szeret folyó mindkét partján, Paskán-Ploszkucén hosszában, a Beszterce és Moldva folyók völgyeiben helyezkednek el. A Román megyeieket északi, a Bákó megyeieket déli csángóknak hívjuk. A szeretvölgyi csángó magyar központokból falvakat telepítettek Putna, Tekucs, Vaslui, Falcs és Jasi megyékbe. Birtokirataikból kiderül, hogy azok a községek, ahol ma csángó magyarok élnek, ősidők („din veci”) óta megvannak. A *székelyek* a Tatros folyó és mellékvízeinek partjain laknak.

A moldvai csángó magyarokról Moldva legelső hivatalos, nyomtatott népszámlálási kötetében ezt olvashatjuk: „a magyarok, kiket *csángóknak* neveznek, Bákó—Román—Tekucs stb. megyékben laknak. Husz János eretnokségére tért magyarok ezek (a történészek szerint), kik Moldvában telepedtek le. Mind földművesek és mind katolikusok... Moldva összes lakóinak lélekszáma 1 463 927, ebből 37 869 magyar anyanyelvű, 55 285 nyugati és protestáns vallású.” Románia 1905 évi hivatalos népszámlálása idején a kérdésről így írnak: „...Mint néprajzi érdekességet megemlíthetnők azt a néhány ezernyi magyar eredetű *csángót és székelyt*, akik az idők folyamán tökéletesen elvesztették hovatartozásuk tudatát, és mint román állampolgárok élnek Moldva közepén, Bákó, Román és Falcs megyékben... A katolikusok és protestánsok száma 90 972. Az említett népszámlálási adatokból kitérünk, hogy Moldva magyarsága az egész népesség 5%-át teszik ki. Minthogy az újabb népszámlálási kötetekből hiányzik az anyanyelvi, vagy származási adatsor, némelyikben a vallás szerinti adat katolikusai adják meg a csángó magyarok számát. Magam, amikor személyesen megkerestem a moldvai magyarságot a lakóhelyén és egyházi emberek segítségével számbavettem őket, számukat 120 000 főre tehettem. Ez a számbavétel a harmincas években történt. Azóta mintegy 15 000 katolikus magyar Magyarországra telepedett. Mégis, az azóta elmúlt négy évtized kiegészítette számukat annyira, hogy ma is annyian lehetnek. A közöttük végzett néprajzi kutatás, népdalgyűjtés arról győzt meg, hogy az akkor még csaknem 100%-ban írástudatlan csángó magyar nép régi kultúráját mentett át szájhagyomány révén.

A moldvai csángó magyarok életéről az 1622-ben életre hívott Propaganda de Fide római levéltárában található hivatalos jelentések tömege. Ezekből mintegy harmincat a Diplomatarium Italicum I—IV. kötete tartalmaz, melyet a „Scola Româna di Roma” adott ki 1925 és 1938 között. Bandulovits Márk 1646-ban kelt jelentése Codex Bandinus néven került kiadásra a Román Akadémia gondozásában a falvak részletes leírásával és ezernél több családnév rögzítésével. A Diplomatarium Italicum négy kötetében mintegy 28 jelentés van, melyet római, illetve Rómából küldött misszionáriusok, egyházmegyéjüket látogató püspökök küldenek megbízójuknak. Lükő Gábor kilenc forrás adatainak alapján 488 helységet sorol fel, ahol az idők folyamán magyarok voltak, vagy vannak. Szabó T. Attila, a kolozsvári egyetem magyar professzora több népnyelv-gyűjtő utat tett tudós társaival együtt Moldvába, és a nyelvi atlasz számára gyűjtött anyagot 85 olyan településen jegyezték össze, ahol a csángóság még magyarul beszél.

Ezeknek a csángó magyaroknak ajkáról hozta e sorok írója az első csángó magyar népdalokat, közöttük olyanokat, amelyeknek szövegét 100 évvel korábban Petrás Incze János klézsei plebános jegyezte fel, ajkukról hozott magyar dallamot Veress Sándor, Balla Péter, Lükő Gábor századunk harmincas éveiben, majd a negyvenes évek végén, az ötvenes évek elején Jagamas János és Faragó József adtak ki moldvai csángó magyar népdalokat és balladákat Bukarestben. A Kallós Zoltán gyűjtötte Balladák könyvének, amelyhez előszót Szabó T. Attila írt, 250 balladája közül 150 Moldvából való.

LAKATOS DEMETER VERSEIBŐL

Ez a világ alapatia Ez a világ állapotja

El jöt a tel El jött a tél	Menyország fuld Menyország föld	Es usz meghint Es ősz megint
Hual a szel Hóval a szél	Det minden zuld Mert minden zöld	Borval obrint Borral öblít
Faluban iar Faluban jár	El jo a nyar Eljő a nyár	Level lehul Levél lehuлл
Feer ut mar Féher út már	Szeretum var Szeretőm vár	Meg szarigul Még sárgul
Szanak isz ju Szának is jó	Buzak ernek Búzák érnek	Zember mit var Ember mit vár
Befogyat tu Befagyott tó	Szip kuverek Szép kövérek	Det jon a nyar Ha jön a nyár
Hulnap meghint Holnap megint	Van aratasz Van aratás	U minek el Ő minek él
A tavasz hint A tavasz hint	Es csukalasz Es csókolás	Mu nyar vagy tel Ma nyár, vagy tél
Viragakat Virágokat	Napak menek Napok mennek	Veszibe al Vesztibe áll
Szip napakat Szép napokat	Szuluk ernek Szőlők érnek	Varia halal. Várja halál.

I n e k É n e k

Harom bereb agutan Három veréb ág után	Mencsan kazuk hatamra Mente kozsók hátamra
Szokcor riutam haz utan Sokszor rittam ház után	Kazdagnal szolga ultam Gazdagnál szolga voltam
Nem ult ingem tancvaz meny Nem volt ingem tánchoz menni	Szighinsiget mindig tultam Szegénységet mindig toltam
Mig tobcor nem ult mit edny Még többször nem volt mit enni.	Keszeru napokat eltem Keserű napokat éltem
Nem ult bocskor labamra Nem volt bocskor lábamra	Arnikamtul isz feltem Árnyékomtól is félttem
Sem szoknya a hatamra Sem szokmány a hátamra	Bezeg rosз szolganak ledny Bezzeg rossz szolgának lenni
Szaru nem iart labamra Sarú nem járt lábamra	Tule vari minden nap edny Tőle várj mindennap enni.

Szokcor etem valubul
Sokszor ettem váluból

Itam vizet nagy tubul
Ittam vizet nagy tóból

Telbe mig hidegbe altam
Télben, mig hidegben álltam

Kvnd en a marhakval haltam
Kint én a marhákkal háltam

Vilagand szenky ne erie
Világon senki ne érje

Kazdagtul igazat kerie
Gazdagtól igazát kérje

Nem gusztaltam soha mizet
Nem kóstoltam soha mézet

Nem ult mire igyak vizet
Nem volt mire igyak vizet

Szoa nem ion ara rend
Soha nem jön arra rend

Hal meg bisztan ezetend
Halld meg biztosan ezt.

G h e r e l u a m G y e r e l o v a m

Ghere kedves luam meny
Gyere kedves lovam menni

Víz harmatas fuwet edny
Vizharmatos füvet enni

Patakbul friss vizet nely
Patakból friss vizet nyelni.

Szeret foly edzsik oldalán
Szeret foly egyik oldalán

Másikan a Moldova
Másikon a Moldova

Itt a nadzs föld küldike
Itt a nagy föld köldöke

Itt a csángók országa.
Itt a csángók országa.

V á r t a l a k

A luzák¹ alatt vártalak
Jár eszedbe?
Pataktul jöttél korsúval²
A kezedbe.

Megsukoltalak³ anyaszor
Sziép ösztékbe
Kéz nem tudom mit kereszett
Köböledbe;⁴

Meölelőztünk anyaszor⁵
Nem hijábo
Edzs sziép kölök vár a luzák
Arnyiekábo.

Te moszt isz a korszuval jöcc
utadba áll,
Göndör hajval sziép kik szemvel
Már szaladgál.

Öledbe felveszed, sukollod⁶
Kölök kacag,
Víz isz örvönd⁷ a korszúba
Táncol, locsog.

Boldogan jöcc hazafeli
Szüved röpül,
Züledbe minha edzs andzsál
Kacagva ül.

Szabó J. György: Koldus, 1939
(linóleummetszet)

1. Fűza, 2. korsó, 3. megcsókol, 4. kebeled,
5. annyiszor, 6. csókol, 7. örvend.

DRÁMÁT RENDEZNI

Írta LATINOVITS ZOLTÁN

Azt a tüzet, ó jaj, meg kéne rakni,
hogy felengednének az emberek!

József Attila

„Vajon megállja-e a helyét műved, a széles síksággal és a tengerparttal szemben?” (Whitman)

Örök vágyam, színészi munkám célja, törekvéseim akarása, hogy olyan hangon tudjak megszólalni, mely őszintén csendül fenyők suhogásában, tücskök hegedűjének dallamában, tavak partján a csillagos égbolt alatt, patakok gyógyító zuhogásában is.

Nagyvárosok közhalmazatában, olvadó kátránymezőkön, a benzingőz atmoszférájában, zsúfolt presszók méregkonyháiban, a boszorkányfüstös utcákban, a vasbeton kártyavárak és lakótelepi kaszárnyák lakói érzéketlenné tompulnak. Ziháló mellkasuk kosarából kipotyognak a tiszta hangok: lombok suttogása, fehér fűrtű akácok zizegése, nádas-panasz, vízfohász, fű-mosoly, sás-zsoltosma, eső-kopogás, zuhatag-szónoklat, hegy-nyugalom.

A virágok minden tavasszal újra mondják a balladákat, a földek baritonján újra megszólalnak az ősi dallamok. A mezők tovább beszélnek. A rétek tovább losognak. A dombok tovább nevetnek.

Ilyen ősi lélektisztasággal kell megszólalnia esténként a színházi előadásnak. Csak ekkor gyűlnak ki a nézőtér bezárult szemei, a sok magába fordult lélek csak így tárulkozik közösséggé: a városi köhurek szorításából így szabadul csikó-látta régi mezőkre, ha őszinte csendülés kongatja vaslakatait.

„A görög időkben színházakat építettek a drámák számára, nem a drámákat írták a színházakért. Nappal játszottak, a napfény egyaránt áradt a színészekre és a közönségre, és nem hódoltak be az úgynevezett világítási effektusnak. Nem pocskoltak olyan rettenetes sok időt arra, hogy valami hamis színt keverjenek, amely a mesterséges fényben igaznak látszik. Az arcukat sem festették pirossal, és okkerrel, hogy olyanoknak tűnjenek, mint akik most jöttek faluról.” (Gordon Craig)

A négyezer éves epidauroszi színház tízenhétézer nézője a homéroszi kék égbolt alatt hallgatta-olvasta a sophoklészi szót. Az Akropolisz lejtőjén a Dionüszosz színházban itatta magába az euripidészi veretes vesszorokat, az aischyloszi mondat-reliefeket, bukfencezett az arisztophaneszi szatírlátékokkal.

A görög álom-színház axisa, középponti tengelye a napszekér rúdja nyomán a kelet-nyugati síkban feküdt. Az alkonyi vörös korong a székene közepén ereszkedett le a távoli ultramarin kék hegyek halászhálójában. Az előadások végeztével a szerzők-költők kifogták a napkorongot a körbenülő sokaságnak. A nap szekeren indultak haza a Tejúton portikuszos házaikba.

„A dráma célja magasabb tudatosság létrehozatala, nem pedig valami roham a közönség idegei és érzelmei ellen. Bizonyos szempontból a színmű egy fajtája az igazságszolgáltatásnak. Egy színmű első feladata, hogy felébressze a közönség szenvedélyeit úgy, hogy a szenvedélyek hullámain új kapcsolatok támadjanak ember és ember között, valamint az emberek és az Ember között.” (Miller)

A rendező az a színházi ember, aki kezében tartja a társulat és a közönség testi-lelki lakatkulcsait.

„Rendezni annyit tesz, mint csodálni és szeretni. A legnagyobb rendező munkája sem éri el soha a legszerényebb néző elképzeléseit.” (Jouvet)

„A drámai költeményt olvasni kell. A drámát nem olvasni kell, hanem a színpadon látni. A drámaíró első művét úgy készítette, hogy cselekvést, szavakat, vonalat, színt és ritmust használt fel, ügyesen alkalmazva ez öt tényezőt, szemünkhez és fülünkhöz szólva.” (G. Craig)

A drámaíró művét a rendező olvassa. A rendező olvasmányát, a drámát, a néző a színpadról láthatja, az előadás a néző számára megelevenedett olvasmány. A rendező hasonlatos egy sugárgyűjtő lencséhez, aki a drámából áradó párhuzamos sugarakat a gyűjtőpontban gyűjti össze. A rendező, miként egy gyűjtőlencse, a gyűjtőpontban elhelyezkedő néző számára sugárkúpba szorítja a szerző diffúz gondolat-sugárait. A rendező sugárgyűjtő ernyője: világnézete, felkészültsége, szak-tudása és emberismerete.

Megpróbálom meghatározni, ki alkalmas kincstárnoknak, léleknyitogatónak, mozgás-felszabadítónak, dráma-értetőnek: rendezőnek. Megpróbálom őt kiszabadítani a városi füstgomolyag burkából.

„A szakmai tudás művészet nélkül, amely megadja létjogosultságát, üresen járó gépezet. A művészet szakmai tudás nélkül, amely erőt és tartósságot biztosít számára, megfoghatatlan lidérc.” (Copeau)

Brillat Savarin szerint a szakácsmesterséget meg lehet tanulni, de hogy valaki sütni tudjon, arra születni kell.

K. Máttyus István 1780-ban Ó és Új diaeteica című művének harmadik kötetében így határozza meg, mit kell tudnia egy szakácsnak:

1. Philosophiát, — hogy ismerje a természetnek minden adományát az utolsó falatig.

2. Medicinát, — hogy megválaszthassa, melyek csinálnak szemet, melyek néhez emésztést stb.

3. Astrologiát, — hogy vigyázhasson az időkre.

4. Geographiát, — hogy tudja, hol mi terem jobban.

5. Picturát, — hogy tudja a maga étkeit szemet gyönyörködtető színekkel meg-
ékesíteni.

6. Geometriát, — mert a szakács-mesterség olyan, mint egy golyóbis, melyet mesterségesen kell nagyobb, kisebb részekre osztani.

7. Architecturát, — hogy jó világos, nem füstös konyhája legyen.

8. Értentie kell az Imperátorsághoz, vagy Hadvezérséghez is, — hogy szervezni, beosztani és parantsolni tudjon.

9. Sophistának is jónak kell lennie, hogy a vendégek szájok-ízét megtsalni tudja.

10. A Lopás mesterségében sem kell neki tudatlannak lennie.

A rendező a cselekvések, mondatok, színek, mozgásritmusok, lelkek fő szakácsa. A rendező a színházi kemence fő-sütője. A rendező a szerző felszolgálója, a tálalás irányítója, a szervírozás megtervezője, az italok pincemestere, a szellemi étkezés lebonyolítója, az asztal feldíszítője, a vendéglátás művésze.

A színházi vendégfogadó főnöke.

A szerző fantázia-játékának megművelője, rendszerezője, az előadás rendjének megalkotója, a közönség megbízottja, a színház művészetének legfőbb ismerője, rendteremtő.

Az előadás olyan utazáshoz hasonlatos, mely a nyílt tengeren indul és kikötőbe ér. A rendező a színház spiritusz rektora. A lelkek mérnöke. Rendkapitány. Révmester. Főnavigátor. Művész-szakember.

„Rendezőnek csak akkor képeznek, ha előzőleg azok több éven keresztül színészek voltak. Lehet, hogy egyik-másik színész rendezői tehetséget árul el. Ekkor lehetőséget adnak arra, hogy ez a tehetség megnyilatkozhassék és kibontakozhassék” — írja Craig a Sztanyiszlavszkij-színházról. „Ha egy intelligens színész sok időt áldozna a színházművészet más ágainak, lassan abbahagyná a színészkedést, és rendezővé alakulna, annyira lenyűgöző a teljes művészet ismerete, a puszta színész mesterséggel összehasonlítva.”

Nálunk jelenleg színészből nem lehet rendező.

A Főiskola rendező-szakáról évenként 10–15 rendezőt ömlesztnek a pályára. Újabban a tanonc-rendezők már első gyakorlati évükben önállóan rendeznek és általában megbuknak. A kudarcok ellenére újabb és újabb munkákat kapnak a közömbös vezetőségtől. Ezáltal elveszítik szakmai felelősségérzetüket és a bukások útvesztőjében már soha nem ismerik meg a siker közösségképző boldogságát. Egy

budapesti színház jelen gyakorlatában körülbelül 40 személy foglalkozik közönség-szervezéssel. Fizetésük összesen kb. havi 100 000,— Ft-ot tesz ki. Siker és bukás között már összemosódnak a határok. A béreletezés rendszere a bukást lehetetlenné teszi, mert 20—25 előadást mindenképpen biztosít, ezáltal a bukás nem lehet nyilvánvaló. Színésznek és rendezőnek már közömbös, hogy hányan ülnek esténként a nézőtérben.

„Nem ismerjük a melegséget, azt a furcsa belső bizsergést, melyet a színész vagy a szerző vagy az igazgató érez, ha azt a különös zajt hallja, mely a diószsák görgetésére emlékeztet. Soha nem érezzük azt a furcsa megindultságot, melyről az ember már nem tudja, hogy szeretet-e, vagy félelem.” (Jouvet)

A semmiből valamit csinálni: ez minden alkotó, teremítő folyamatban közös.

Az asztalos szemben áll a megmunkálatlan anyaggal: szerszámai és fantáziája segítségével bútort teremt.

Az építész szemben áll a papírral, az igényekkel és a vonalzókkal. Szelleme térképező tehetségével teret hasít ki a végtelen térből. A síkrajzok eredménye térbeli épület.

A színész önmagával és szerepével áll szemben. Az alkotó folyamatban önmaga tulajdonság-csoportosításával, átélő képességével, fantáziájával és szaktudásával másik életet teremt.

A drámaíró szemben a halállal, félelmének elűzésére játékot teremt.

A rendező szemben a szerző művével, a műben rejtőző gondolatokkal és indulatokkal, segítőtársaival együtt egységes életörző játékot képez a közösség félelmeinek megoldására. A remény és hit élesztésére.

A drámaíró műve hasonlatos az építész terveihez. Az alaprajz, metszet, homlokzat síkrajzainak összességéből a kivitelező építész felépíti a házat.

A rendező-kivitelező az író-építész terveit a maga fantáziája, világnézete és szakismeretei segítségével rendezi térbeli játékká. Míg a kivitelező nem módosíthatja az építész terveit, a rendező-építész egyénisége reflektorával világíthatja meg a szerző művét.

Az iskolapadból kikerülő diák még nem alkalmas arra, hogy az alkotói munkafolyamatokat irányítsa. A részmunkálatokat önmaga még nem gyakorolta. A játékvezető a játékból kivált. A játék-szervező a játékosok közül kiválasztott.

„Ismerek színházvezetőket, mégpedig jó hírű helyeken, akik állítólag művészt akarnak nyújtani, egyúttal hívei az üzleti jellegű színháznak, és az említett vasfegyelemnek. Hogyan tudnak ezek az emberek dönteni a munkabeosztásról és a művészi követelményekről, amikor színészeiket könyvelők, iktatók és pénztárosok színvonalával mérik: hogyan tudnának arról, hogy mennyi önfeláldozást igényel, mennyi ideget emészt fel egy igazi színész művének felépítése?” (Színészetika)

Elengedhetetlen, hogy a vezető ember ismerje az embereket, akiket vezet. A munkát, melyet irányít. Az építész is csak akkor állja meg helyét az építők társadalmában, ha szakmai-emberi ismeretei filozófiai, szociológiai, pszichológiai, anyagtani, statikai, geográfiai, geológiai, képzőművészeti, etnográfiai pillérekben nyugszanak.

A színházi rendező csak krisztusi-hamleti életkorban, kellő élettapasztalatok birtokában kezdheti meg alkotó munkáját. A legfontosabb követelmény tehát a rendezővel szemben, hogy közösségének felelősségteljes szolgálja legyen. A színházi rendező ember-központú, példája és célja a jelen embere. Modellje a kor embere. Fantáziáját a kor vívmányai itatják át. Nem másolhat, nem matricázhat. Tudása szerves, múltakkal átítatott.

Eredeti mű létrehozásához a kor leghaladottabb eszméit egyénisége szűrőin kell átcsurgatnia, a múltak sugárkéveit agyában sűríti össze. Ma a kinevezett vezető-rendező a kinevezett igazgatóval egyetértésben kiválasztja a fiatalok közül az utód-rendezőket.

„A színházi ember csak valami baleset folytán lesz színigazgató, de hogy ha olyan ember kerül igazgatói állásba, akit nem érintett meg a színház szelleme, ez már a színház számára baleset, illetve szerencsétlenség.” (Jouvet)

Nyilvánvalónak látszik, hogy a vezető helyüket gondosan őrző főrendezők náluknál tehetségesebb rendezőt nem hozhatnak a színházhoz, mert az veszélyeztetheti a vezető helyeket. Esetleg népszerű lesz a társulatban, ez pedig veszélyes lehet ugyebár a művészeti vezetőre nézve. Miután a rendező forgatókönyve a dráma, látatni azt csak akkor képes, ha térlátása harmonizál gondolataival. A drámát a színpadi térben a rendező helyezi el. Térformáló ereje is világnézeti közegben mozog. Anyaga nem téglá, vas, cement és üveg, hanem akarat-egység, színész-emberség, lélekoltó modul és a szellem gyermekien áttetsző tisztasága. Ez jelenti az adekvát fantáziát, az adekvát megjelenítést.

Emberismerete az íróéval, költőével, pszichológuséval rokon. Organikus gondolatait csak így tudja a társulattal, vagy az egyes színészekkel közölni. Munkájának legfőbb segítője a színész. Ismerni kell az embert, közölni kell tudni a gondolatot, sokszor előre játszani, megmutatni a színésznek a játékot és a situációkat, méghozzá úgy, hogy minden egyes színész a maga felfogóképessége szerint értse a szándékot.

Ideális esetben tehát a rendező sokágú színészi képességekkel megáldott egyéniség. Harmónia érzéke kicsiszolt és magas fokú. Ízlés, hatás, kifejezés, stílusérzék öntvényben egyesül munkájában. Elengedhetetlen szerkezeti érzéke is, hiszen a műszaki munkálatok egyszerűsítése és szervezése is feladata. Legtermészetesebb tulajdonsága az igazságérzet. Lelki ereje, élesztőképessége és tűzcsíholása új lendületet adhat a fáradó csapatnak. Munkabírást közösségi hite és megszállottsága fokozza. Pillanatnyi kisiklás is demoralizáló lehet. Munkáját a tervszerűség és pontosság irányítja. Felkészülésének bizonyossága a lelkiismeretesség. „A tehetséges embernek lelkiismeretesnek kell lennie, de a lelkiismeret még nem tehetség” — írja *Tovsztogonov*. — „Én azt hiszem, hogy a jó rendező és a jó színész között nincsen konfliktus. Konfliktus a tehetségtelen, hanyag rendező és az életerős alkotó kollektíva között lép fel. Ugyancsak konfliktus lép fel a rendező művész és a lusta, merev, sablonokba fulladt kollektíva között.”

A rendezőnek bölcsnek és harcossnak, újat akarónak és hagyományörzőnek, diplomatikusnak és konzekvensnek kell lennie. Munkájának alapja az ember-mérnöki logika. Fontos, hogy élete rugóit, az ösztönösséget, az őszinteség erejét, a boldogság játékoságát, a közvetlen természetességet, a kérlelhetetlenül tisztánlátó határozottságot soha ne hagyja berozsdásodni. Fontos és példamutató, hogy minden színpadi munkát maga is el tudjon végezni a díszletfestéstől a színjátszásig.

A csodálkozóni kész gyermek-szakember csak így őrizheti meg a szeretet csodáját és a kapitányi tisztséget.

Az előadás az előcsarnokban kezdődik. Rendkívül fontos, hogy a közönség már az előcsarnokban érezze, hogy egységes akarások műhelyébe érkezett. Új színházi épületeink fa- és márványburkolatai, cirádás stukkódíszítései már az érkező nézőnek az ál-színház sznob látszatzatmegnyilvánulásait jelzik. Színházaink új épületei a nagyképűsködés, a parvenű előkelősködés jeleit mutatják. Más a lélek ragyogása, más a flanc csillogása. Más a palota, más a műhely.

A rendezőnek meg kell akadályoznia, hogy hozzá nem értő gazdasági igazgatók sapkára kalapot, kalapra cilindert rakosgassanak. A lelkek erdejében szecessziós csillárokat eregessenek.

Kisérjük figyelemmel egy magyar dráma útját a szerző íróasztalától a színpadi előadásig. Ma a szerzők nem élnek a színházi kollektívában, mert nincs színházi kollektíva. A színházak vezetői elidegenítik a szerzőket a műhelymunkától.

Egészséges színházi folyamatnak azt nevezem, mikor szerző, rendező és színész együttes munkálkodása előzi meg a dráma színpadi előkészületeit.

A szerző elkészült művét benyújtja valamelyik színház dramaturgiájára.

„Dramaturgia — nemzetközi szócsaládból származik, a szócsalád végső forrása görög. Jelentése: drámai szerkesztés, színpadi cselekmény, színpadi szerző. Mindkét szónak, mint összetételnek előtagja a magyar dráma eredetijével azonos, utótagja pedig a magyar energia eredetijével függ össze etimológiailag. A magyar szócsalád közvetlen forrása valószínűleg a német. A dramaturgiának lehetett színmű-

vészet jelentése is, 1875-ben alkalmazzák először mai jelentésében: színházi lektor.” (*Szófejtő szótár*)

„Lector” latinul olvasót, felolvasót jelent. A dramaturg tehát az a színházi személy, aki olvas. Havi illetményért színdarabokat olvas, véleményezi azokat a színház igazgatója számára. A megírt darab tehát a darabolvasóba, a dramaturgiába kerül.

Az „alkalmas” darab az igazgatóhoz kerül, aki átadja a főrendezőnek, „a művészeti vezetőnek”, aki ismét átolvassa, netán olvasatlanul továbbítja annak a rendezőnek, aki soron következik. Az „alkalmatlan” darabot elsüllyeszttik valamely fiókba.

A rendező és a dramaturg megjegyzései nyomán a szerző megkísérli kijavítani munkáját. Előfordul, hogy ezáltal ront eredeti művén.

A dramaturg, aki bizonyos irodalmi műveltséggel rendelkezik, a kollektíva hiányának a jelképe. Az esztétika és az irodalom perifériáján él, nem helyettesítheti sem a közös munkát, sem a közösséget.

Minden színházművész természetes vágya, hogy mai darabokat hívjon életre. Ez a törekvés jelenti a színházi ember létének értelmét. A színházi ember nyomhatása: a kor bélyegének, a század lenyomatának felmutatása. Egy kor színházi embereinek halhatatlanságát a létrehozott színdarabok állékonysága jelenti.

A közös munka határozza meg az előadás stílusát. A megfelelő forma szervesen izesül a tartalomhoz. Tartalmatlan színházi előadásaink igyekeznek stílusosak lenni.

„A képlet az a jegy, amely minden középszerű alkotást hasonlóvá tesz egymáshoz: a kivénhedt szakmai tudás paródiája. Azt jelzi, hogy egy hajdani művészi lehetőséget névtelen alakok kerítettek hatalmukba, és mihelyt az kezükbe kerül, gyártási eljárássá válik, és a művészet birodalmából az iparba süllyed alá.” (*Sztanyiszlavszkij*)

Bizonyos időszakban a magyar futball süllyedésének első jeleként válogatott csapatunk stílusban kezdett játszani. A 4—2—4-es játérendszer jelentette a magyar csapat játéktípusát. A váratlanul nyugdíjazott Sebes Gusztáv ekkor azt mondta: „Az embert kell megismerni az edzőnek, és a játékosoknak játszani kell tudniuk. A többi az ellenfél játékmódorához alkalmazkodva: esetenként, mérkőzésként több stílust, több támadási és védekezési módszert lehet alkalmazni. Stílusban játszani annyit jelent, hogy az ellenfelek megszokván a csapat játékmódorát, illetve módorosságát, minden esetben megtalálják az ellenszert.”

„Beszéljen érthetően. Beszéljen érthetően. Legyen ember.” Ennyi kell ahhoz, hogy valaki színész legyen. Ennyi kell ahhoz, hogy valaki rendező legyen.

Minden darab megszüli egyedi formáját. Miután egy darab mondanivalója országunként más és más, minden előadás más formájú lesz, ha más egyéniség érinti, bogozza.

„Egyetlen olyan stílus sincs, amely minden darab maradéktalan kifejezésére alkalmas volna.” (*Redgrave*)

„A színházművészet nem szállítmányozható. Attól, hogy Moszkvában zseniálisan játszanak el egy darabot, még nem biztos, hogy a szmolenszki nézők is jó darabot látnak majd.” (*Tovsztogonov*)

Ulazó-virtuóz rendezőink a darab kiválasztása után rohannak megtekinteni az eredeti előadást. Ha módjuk van rá, sokszor olyan darabot választanak, hogy államköltségen elutazhassanak oda, ahol még nem jártak!

„Sztanyiszlavszkij művét: az „Egy színész felkészül”-t elolvasni olyan, mintha külföldi útra indulnánk. Mindkettő csak olyan arányban adhat az embernek élményt, amilyen kvalitásokat az illető magával visz.” (*Redgrave*)

Az utazgatástól még senki sem lett tehetségesebb. Ellenkezőleg, alkalmatlanná válhat az önálló gondolkodásra, még a munkatársak szerves gondolkodását is megzavarhatja, mert másolatot akar létrehozni eredeti mű helyett.

„Az a rendezés, amely nem az emberi ismeretek meleg forrásából szövik fel, bármily sikerült legyen is technikai szempontból, mindig hideg marad. Meglehet,

hogy csodálják, meglehet, hogy tetszik is a közönségnek, de megindítani senkit nem fog — írja Tovsztogonov. Véleményem szerint színházi gazdasági rendszerünk nagymértékben ludas abban, hogy a rendező alkotó egyéniségből adminisztratív szervező személy lett. Az előadás színrevitelének hevében, a termelési-szervezési problémák nyomása alatt szem elől tévesztjük azt, ami művésszé tesz bennünket, elveszítjük szakmánk alapvető elemét, a szemléletes gondolkodást. Ez részben annak következménye, hogy egyetlen más szakmában sem nyílik olyan nagy tér a dilettantizmus előtt, mint a rendezésben. Ez magából a színház művészetéből, a kollektív művészet természetéből fakad.

A baj akkor kezdődik, ha szembeállítják egymással a színházművészet három oszlopát, a drámairodalmat, a rendezőt és a színészt. Az igazi színházban harmonikusan fonódnak egybe a színházművészetnek a pillérei. A rendező vezető, szervező, irányító szerepet tölt be a folyamatban. Ezért kell a felelősségről beszélni.”

Mikor a darab a színészek elé kerül, már senki nem dajkálja, senki sincs érdekelve a darab sikerében.

Elkezdődik a kinlódás. A színészek megpróbálják a saját szájuk íze szerint idomítani a szöveget. Mindenki ír valamit a darabhoz. A próbákön pedig csak a gondosan elkészített darabon lehet munkálkodni.

Rendezőink folyton érdekesek akarnak lenni, az újságíró sem talál más jelzöt az előadásokra: érdekes. Jó lenne leszámolni ezzel a vággyal is, a vágyak eredménytelenségével is, érdemes meghallgatni *Karinthy Frigyes* gondolatát: „Az érdekes szó, mint jelzője és jellemzése jelenségeknek, az irodalomban és a közhasználatban kb. száz éve vált nélkülözhetetlenné... Nehéz volna történelmi regényt írni, amiben mondjuk Savonarola vagy akár Rákóczi Ferenc így vélekedett volna egy neki előadott eseményről: „nagyon érdekes”. Viszont vélekedni vélekedtek az emberek mindig, söt volt idő, amikor a dolgokról való vélekedés fontosabban volt fontos maguknál a dolgoknál, mint ma. Hogy lehet az, hogy a számunkra leglényegesebb szempont, az érdekesség és érdektelenség (unalmasság) nélkül megvoltak az emberek? Abból, hogy újkeletű szóhasználat, máris következtetni lehet rá, hogy valami változással, átalakulással lépett fel, terjedt el. Talán nem indulunk el rossz nyomon, ha a XIX. század közlekedési fellendülésével, különösképpen az újságírással hozzuk összefüggésbe. Az érdekesség szűk fogalma, a maga sekély és csekély tartalmával természetellenesen az újsággal kénytelen tágulni. Természetellenesen, mert természetnél fogva nem bírja ezeket az arányokat: betegesen meguzzad, abnormális formát vesz fel és kiszorít egészséges erkölcsi normákat.

Soha ebben a korban nem fogom megtudni, szép volt-e a költői mű, jó volt-e a cselekedet, s szorongva érzem kár folytatni az elemzést. A szerkesztő, akinek odaadom, az olvasó, aki végére jár, ha tetszik neki és meg akar dicsérni érte, azt fogja mondani, nagyon érdekes, amit Ön az érdekesről mond.

De én nem érdekeset — én igazat akartam mondani.”

A rendező kötelessége, hogy igaz előadást teremtsen saját szép és jó eszközeivel, ebben az esetben már rámondhatjuk azt is, hogy érdekes.

1965-ben járt nálunk a Royal Shakespeare Company és velük Peter Brook, a világhírű rendező. Káprázatos együttes-játékot produkáltak. Minden előadást szerves harmóniában egy akarat mozgatótt.

Kétségbeejtő következtetéseket vontak le rendezőink az előadásokból. Stílusjegyeket kezdtek másolni, és azóta is másolják immáron hat éve. A bőrruha, a zsákuha általánossá vált színházainkban. A szigorú realizmuson alapuló stilizáltságot stílussá sorvasztották színpadjainkon. Brook és társulata sokkírozó hatással volt a színházi életre és minthogy a memória-kihagyás sokszor előfordul az elektrosokk következményeként, rendezőink azóta csak foltokban emlékeznek színházaink igazi feladatára.

Gondolkozik-e valaki a megoldáson?

Hazánkba látogató keleti kritikusok és nyugati vendégek színházi életünket egyformán színész-centrikusnak látják. „Sehol ennyi jó színész, sehol ennyi rossz rendező!”

Élet és Evangélium

HOGY EMBER MARADHASS

Régi, jelképpé növekedő anekdota: Arisztid körbe-körbefut egy piramis körül; oroszán kergeti, már-már utoléri. Tasziló is arra vetődik. Rémülten észleli a veszedelmet és figyelmezteti barátját: „Vigyázz, Arisztid, mögötted az orosz-lán!” „Nem baj — hangzik a válasz —, van egy kör előnyöm.”

Ösi emberi szituáció ez, amelyet mitikus és álombeli képek s a nagy-költészet látomásai is rögzítenek. Futunk, nyomunkban oroszán: millió, nálunk hatalmasabb erő, öregség, halál. De van egy kör előnyünk. Az, hogy emberek vagyunk, szellemileg distanciát tudunk teremteni önmagunk meg a világ közt, nem tölt el teljesen a rémület, képesek vagyunk arra, hogy gondolkodva számot vessünk életünk tényeivel, a ránk rontó veszedelmekkel is.

„Az ember csak nádszál — írta Pascal —, a természet legtörékenyebb lény; de gondolkodó nádszál. Ahhoz, hogy összetörjön, nem kell a mindenségnek ellene fegyverkeznie. Pusztulásához elegendő egy kicsi pára, egy cseppnyi víz. Am ha összetörné is a világ, még mindig az ember volna nemesebb annál, ami összetöri; mert ő tudja, hogy meghal, a világ pedig mit sem tud arról, hogy erősebb nála.”

Az utcákon néhány hónap óta alkohellelles plakátok jelentek meg: „Maradj józan, hogy ember maradhass!”

Hogy ember maradhassak? Ez a falragasz arra figyelmeztet (nyilván valamiféle közérzetet kifejezve), hogy egy-környei előnyünk, nádszál-kiváltságunk is veszélyeztetett. A nádszál nádszál marad, míg össze nem töri a szél. A nyúl nyúl marad, míg szét nem tépi a farkas. Miránk szélnél, farkasnál veszedelmesebb és alattomosabb veszélyek is leselkednek: elveszithetjük emberségünket, mert az nem problémátlan kiváltság, nem biztos adottság, hanem őrizni való érték megvalósítani való feladat. A Máté-evangéliumban fölhangzó krisztusi figyelmeztetés közelébe jutotunk: „Ne féljete azoktól, akik megölik a testet, de a lelket nem tudják megölni. Inkább attól féljete, aki a lelket meg a testet is a pusztulásba taszítja” (10,28). Ez az evangéliumi intelem nem anyagi test és szellemi lélek,

nem a biológiai és az „örök” halál szembeállításán alapszik. A minket fenyegető kétféle veszedelmet állítja szembe: a kisebbet, amely életünkre tör, a nagyobb, amely emberségünket veszélyezteti.

Egyébként a falakon olvasható felirat szerencsés szóval rámutat arra is, mit kell tennünk azért, hogy az egy kör előnyt: emberségünket el ne veszítsük. „Maradj józan, hogy ember maradhass!” A szó azért szerencsés, mert jelentése messzire nyílik, túl a plakátszerkesztő szándékain. Egészen oda, ahol Pascal is folytatta a gondolkodó nádszárról szóló fejtegetését: „Emberméltóságunk a gondolkodás... Igyekezzünk hát jól gondolkodni: ime az erkölcs alapja.” Józanág, gondolkodásbeli tisztaság, ezt nemcsak az alkohol mértéktelen fogyasztása veszélyezteti. Kikezdi, elsodorja minden fékevesztett indulat, fejünk fölött összecsapó félelem, vágy, harag.

Igazuk volna hát a sztoikusoknak, s az eszményi ember az indulatlan, szenvedélytelen ember volna? Aligha. De a természet bennünk magunkban is fölgűrűlköző erővel szemben fel kell építenünk a kultúra gátjait-fékhajt: hogy ember maradjunk, még nem is jó ember, hasznos, híres, derék ember, csak egyszerűen: ember.

S a kereszténység? Az ez után kezdődik?

Krisztus közénk, emberségünkben veszélyeztetett emberek közé jött. Nem egyszerűen azért, hogy azt, aki már az emberség fokára magától eljutott, vagy ott a maga erejéből megvetette a lábát, egy szinttel még magasabbra segítse. Veszélyeztetett emberségünk kockázatait vette magára, amikor vállalta a kísértést, az egész kísértés-teli életet. Halála előtt súlyos szóval azt mondta róla Pilátus: „Íme, az ember!”

A keresztény, vagyis krisztusi élet rendje nem az, hogy először emberek legyünk, s aztán keresztény, krisztusi emberek. Még kevésbé, hogy kereszténységre törekedve emberségünkől kivetközzünk. Krisztus azért lett emberré, hogy az emberségünkért vívott küzdelem méltóságáról meggyőzzön, ebben a küzdelemben jelenlétével, kegyelmi erővel megsegítsen, s az ember arcát újra Istenre villanó tükörré tegye.

TÓTFALUSY ISTVÁN

Mariánská muzika

(PRÁGAI VERSEK)

I.

Tornyok hegyén
himbálózik az éj
fekete hálóága:
csillag nem esik belé
üres, lyukas, hideg az éjszaka —

II.

Kivonult a beszéd mint
a szegények menete, a kámzsás
szónokok szájából, — ki a kapun
földet seprő, slampos
ruhában, libasorban
s a sóbálvánnyá meredt
ezüst oszlopok odabent
özvegyei lettek a szónak...

III.

Mintha nagy istálló volna a tér
nyitott tetején behavazik a nap,
besüt a hó... falain tátonganak
az eltűnt ablakok:
lám, kieresztett embert s állatot
meleg, jótékony öléből a templom
a Pajta, az Óra arany
számlapján most hétszer fordul körben
a tér és úgy próbál
haladni, mintha kicsi tér lenne: percek
rövid ritmusa nem zavarja...

IV.

Hova vigye imáját a kalmár lélek
(ki nem fohászkodik) — a költő
(kinek foglalkozása nincs) — a boltos
(ki templomba nem jár) sok-sok iroda
fülledt zugából kiömlő lélek,
Mihály arannyal stikkelt köntöséhez —?
vagy csúsztassa sóhaját Márton
fekete ajtaja alá, hol a sötétben
megpókosodott a bor
s megszikkadt a kenyér
mint a madzag, vagy kérje
Illést: vigye tekintetét fel
az oltárkép arany l a n o v k á j á n
a magasba, ne tűzzel,
mint vele történt, ne
jóslatokkal, de menetirányt
ahogy Havas Boldogasszony szentélyében
történt egy reggel,
csendben. Egészen másképp —

V.

Antikvárium. Penészfoltos
növények, fekete magvak
akvárium: kékes fény lobban.

Eltűnt Faust. Kérdezzük:
— Itt lakott-e? Családja nem
volt, talán segít a házszám:
de házszám helyett tűzoltó kereke,
medve talpa forog, rúdon viszi
a szőlőt két görnyedt, makkabeusi
paraszt. Itt nem volt...
— Faust nem járt erre, csak Kafka.

VI.

Virraszt — ma éjjel én szállok a
hádesi mélyre, egyformán tette
ránk puha tenyerét
a csend, keresek valakit hinni
azt lehetne s a Város
lila — sístergő — fuldokló álmokat
üzen helyette, melyben összekeveredik
a kor és a reggel: valaki kaput
nyit majd, — a lift nyikorog
mintha várkapu lenne. Ébren
oly ismerős marad
az est mintha tegnap lenne
és nem ma —

VII.

Mimózaillatot hoz valahonnan
a szél. S nyolc méterrel lejjebb,
az üvegszekrényekben
szeplős kagylók. Ez hát a tenger.

Itt jártak a svédek. S Lady
Hamilton. Mimózaillat —

Freskó. Deo incognito — — —
Ki Ő? ... nyolc méterrel lejjebb
a tenger sok csodája
üvegszekrényekben s a szeplős földgömb...

VIII.

Miatta szeretem a barátnőmet
kinek nem értem a nyelvét
s mindent értek, ő is, meg én is.
Tudja, hogy valamit
szeretek ott s nem tudja, a torony-e
vagy a gótikus patika hol
titkos szóra főttek a füvek s
balzsamok mérges illata
kapaszkodott a mennyezetre,
— vagy a rácsokat szeretem-e
a díszkutakon (Hol van már
bennük az élet?) vagy tornyok
néma testén a királyt vagy csak
babonás vagyok, bolond,
mert ő még nem ismert akkor,
mikor szívem kiteptem s napszám fogyasztottam
a napot, — csak most,
amikor egy-egy perc s a szilveszter
délután már maga több volt
mint kétszer az Élet
s a Kehely — mert
Ő is megjelent, — fent ragyogott
mielőtt ismét fordult volna az Év.

NÉZD MEG A MENETRENDET!

Írta SIMON EMIL

Életében tizezernél is több vezércikket elolvashatott. Ha erre gondolt, csodálatot érzett az újságírás és önmaga érdeklődése iránt. Persze, a tartalmukra alig emlékezett, valamilyen általános kép rögződött benne, ahogyan az áradat elmossa, kiegyenlíti a part részleteit, mélyedéseit, görbületeit. Megmaradt a fejében néhány cím vagy mondat, különösebben egyik sem hatott rá. A hegyvárosi vegyigyár építkezéséről szóló írás azonban alaposan felkavarta. Napokig őrizte az újságot — máskor azonnal elhasználta csomagolásra vagy begyűjtáshoz, mert rettegett az idő múlását tanúsító bizonyítékoktól.

A vezércikk sok mindenen hasonlított a többiekhez: megfelelően ünnepélyes volt, érveket sorakoztatott fel, gondolatokat bontott ki, s felrázni szándékozó fordulatok után harmóniával végződött. Megismerhette belőle a több éve folyó építkezés menetét, értesülhetett, hogyan álltak helyt a munkások a bőrüket hasogató fagyban, hogyan küszködtek a vas és a beton ridegségével. Az újságíró idézte egy középkorú kőműves szavait, aki arra a kérdésre: — Nem bánta-e meg, hogy itt dolgozott? — így válaszolt: — Ha nem lehettem volna itt elejétől a végéig, most féllábúnak érezném magam.

Ez a mondás sokáig motoszkált benne, s magában motyogva elismerte, hogy lám, a kőműves kifejezett valamit, amit ő neki sohasem volt alkalma elmondani. „Igen, az embernek a munkája révén is tartoznia kell valahová. Mi lenne, ha elutaznék Hegyvárosba?”

Efféle gondolatok kóboroltak benne, bár tudta, hogy a hősi korszak Hegyvárosban befejeződött, s ő már csak a mindennapok intésére mozgó sokadalom egy jelentéktelen tagja lehetne. Mégsem tudott az ötlettől szabadulni. „Nézd meg a menetrendet!” — zakatolt fejében ez a buta mondat. Meg kellett állnia, lüktető halántékát nyomkodta. — Megőrülök? — motyogta félhangosan. S ismét a zakatolás: — „Nézd meg a menetrendet!”

„Rendben van, tegyük fel: elutazom” — adta beleegyezését önmagának. „De hogyan?” — Ezzel már sokkal nehezebben tudott megbirkózni. „Addig is, tennem kell valamit a hegyvárosiakért”.

Azokban a napokban csípőre fordult az idő, az irodát gyengén fűtötték, mégis kinyitotta az ablakot. Reumás tagjaiban fűrészként munkálkodott a huzat, csontjait fájdalmak hasogatták. „Ilyen lehetett az állványokon. Bizony” — gondolta. Aztán benyitott egy kollégája, s meglepetten ráförmedt. — Nyitott ablaknál ücsörögsz? Elment az eszed? — Összerezcent. Látogatója hozzá hasonló korú, megkopott ember, ha mosolygott, műfogsora hivalkodóan kivillant. — Tán a lányokat lesed? — hajolt hozzá bizalmaskodva, szemében a kiéhezettség s a gyomorбай együttes kínjával. Felugrott, becsapta az ablakot, zavartan dadogott. — Rossz volt a levegő. — S a másik gyanakodva körülszaglászott.

Az ilyen megoldás tehát nem látszott követhetőnek, valami mást kell kitalálnia, amiben nem akadályozhatják meg. Délután gyalog indult haza. A gallérját sem hajtotta fel, ahogyan azelőtt szokta, arcát, nyakát kitarította a szélnek, fél kezét kesztyűtlenül lóbálta. Komótosan haladt, időérzéke megszűnt működni. Egyszerre a házuk kapuja előtt találta magát, s a feleségébe ütközött. — Veled mi történt? — zúdult rá az asszony hangja. — Már éppen telefonálni indultam! — Hogy? — döbönt meg álmodozásaiból ébredve. Az asszony elébe tartotta a csuklóját. — Nézd csak meg az órát. Háromnegyed hat, máskor negyedre mindig itt-hon vagy!

A lépcsőn felfelé ballagva hallgatott, arra gondolt, hogy ebben a helyzetben tökéletesen be van kerítve. Ha erőszakkal ki nem szakítja magát, belefulladásra van kitéve. Vacsora közben is a várható kellemetlenségekre gondolt, kedvetlenül turkálta az ételt, ám szerencséjére, a felesége fejfájásra panaszkodva elvonult, így a televíziót nem kellett bekapcsolnia. Ült a szoba mélyén, akár egy

veremben, ám valamivel könnyebben érezte magát, s a gondolatait is rendezhette. „A legokosabb volna az egész ügyet kiverni a fejemből. De más oldalról nézve ez a legnagyobb véték is, amelyet önmagammal szemben elkövethetek. Ötvenhat éves korában az embernek joga, hogy a legkisebb hóbertjához is ragaszkodjék.” Így bátorította magát csaknem megnyugodva, ám akkor eszébe jutott, hogy ismét elvesztegetett egy napot. Megkapaszkodott a karosszékekben, mintha egy mélységbe továbbító csúszda peremére lókték volna. Az éveket is így vesztette el, ahogyan ő maga fogalmazta: „nyoma veszett, s az évente lerakott papírkötegekhez hozzázsinegelték élete háromszázhatvanöt napnyi hiábavalóságát”. Sokféle irodában ült, de a munkájával járó kényelmet valójában sohasem élvezte. Örökké feszengett, méltatlannak hitte magát, bármely pillanatban bekövetkezhető leváltását várta. „Most már bele kell vágnom valamibe” — határozta el. Ilyen erős vonzást még sohasem érzett. „Hogyan is juthatnék el Hegyvárosba?” Végiggondolta a lehetőségeket. Ha a feleségének bejelenti, kérdések özönére kell válaszolnia. Az igazat pedig neki sem mondhatja meg, azzal sem állhat elő, hogy mindenképpen egyedül kell elutaznia. Képzeletében tisztán hallotta a faggató-vallató szavakat: — Mi csoda? Talán rokonaid lettek ott, ahol sohasem voltak? Vagy egy fruska? Ötvenhat évesen könnyen megbolondul az ember, s a vidéki lányok mindenre képesek a fővárosi egzisztencia érdekében! „Vegyük a másik részt” — fontolta józanabbnál — „Hegyvárosban talán annyira más, mint nálunk? S ha mégis eljutnék oda, mit tennék? Végül ugyanoda juthatnék.” Eszébe jutott a MÉH-telep, ahol már tíz esztendeje figyelte, hogyan hasonul egymáshoz az ember és környezete. Csörömpölő fémhegyek, elrongyolódott papírbálák, bűzös hordók árasztották a mérhetetlen sívárságot. Száraz időben a teherautók kerekétől megőrölt salak porát kavargatta a szél, az eső pedig végtelen tócsákat hagyott a hegehupás udvaron. A rozoga irodaépületben nyugdíjkorhatárhoz közelálló, az öregség bajaival küszködő gavallérok és hölgyek mondtak, s fogadtak el kibicsaklott bókokat. Olyan élesen látta őket, hogy a kezével elhessentő mozdulatot tett.

Abban a pillanatban csoszogott be a felesége, s felkattintotta a villanyt. — Te itt ülsz? — csodálkozott, mintha valójában az árnyképét látta volna. — Miféle szokások ezek, hogy magadban gubbasztasz a sötét szobában? — Nem válaszolt. Ha azt mondja: — Mi ebben a különös? Gondolkoztam. Azon, hogy eszem, miért nem csodálkozol? — a poklokat szabadíthatja magára. S akkor még azt is el kellene mondania, miről tűnődött. A valóságot pedig nem mondhatta el, a hazugságtól elment a kedve. — Valami bajod van? — vizsgálgatta az asszony. — Régen mondogatom, menj el Rácz doktorhoz. — Mi a fenének? — csattant fel hirtelen, de már meg is bánta: ennyire nem szabad elárulnia magát. — Igen, igen, ez az — mondta ijedten, elszomorodva az asszony —, ennyit adsz az én gondoskodásomra.

S azután sem jutott előbbre. Ha magában felépített valamit, nem számított akadályokba ütközött. Szorítóba került, mintha egy sűrű rácsozatú kerítésen kellett volna átrépselnie a testét. Egyedül nem tudott szabadulni, de segítséget sem kérhetett.

Délután a telepvezető járta végig a szobákat. — Hétfőn az igazgató kartárs fogadónapja, lehet jelentkezni. — Senki sem íratta fel magát, s amikor a papírral hozzá ért, hirtelen támadt ötlettel azt mondta: — Igen, be kellene mennem a központba. — A telepvezető ránézett, arcán mosoly és sértődöttség rángatózott. — Nem akarlak faggatni... semmi közöm hozzá... elvégre demokrácia van... de ha valami olyasmi, amit itt helyben is el tudnánk intézni... — Nevethetnékje támadt, most már izgatta a játék. — Ez, kérlek, magánügy, semmi összefüggésben nincs a telep dolgaival — mondta, miközben félve arra gondolt, hogy most már, ha jelentkezett, csakugyan be kell mennie az igazgatóhoz. — Ahogy gondolod — mondta a telepvezető.

Két nap múlva visszatelefonáltak a központból, hogy minden rendben, a titkárnő felvezette a névsorra. Élvezte, ahogy a kollégái néztek rá, mintha távoli utazásra készülődött volna. Hétfőn korán délután elindult, s a teleptől távolabb egy utcai fülkéből felhívta a központot, a titkárnőtől bocsánatot kért, elfoglaltságára

hivatkozott. — Majd egy másik alkalommal — mondta a nő, s a hangján érezhető volt a megkönnyebbülés. Kilépett a fülkéből, a gyerekes csíny szinte felvidította. A telepre persze még nem mehetett vissza, buszra ült, elment a pályaudvarig. Az előcsarnokban repülésre kész szárnyakként kifeszítve függtek a menetrend-táblák. Közelebb lépett, megkereste a hegyvárosi vonalat. Aki ritkán utazik, azt felkavarja az állomások nevének egymásutánja, a számok bűvös rendje, amely bármilyen távolságot elérhetővé tesz. Fogódzkodott a tábla szélébe, behunyta a szemét, érezte a vonat döcönő rohanását, hallotta a sínek robaját. — Szabad? — mondta valaki, s gyanakodva nézte, miért áll csukott szemmel a menetrend előtt. Zavartan arrébb lépett. Elsétált a kapuig, s azon tűnődött: megszólítsa-e a portást, tőle is megtudakolva az időpontot? — a vonatokról áramló tömeg az utcára sodorta.

A munkaidő befejezésére ért vissza, találkozott a hazafelé baktatókkal, somolyogva került a tekintetüket, s olyasféle diadalt érzett, mint aki egyedül tud valami fontos titkot. Budapesttől Hegyvárosig hibátlanul fel tudta sorolni az állomások nevét.

A szobájába ment, elrakosgatta a holmiját. Már éppen indulni készült, amikor bejött a telepvezető, kimosdva, utcai ruhában. — Na, még vissza is értél? — kérdezte. Érezhetően részletes beszámolóra várt. Pattogott a csend. — Ó, nem tart az olyan sokáig, mint egy orvosi vizsgálat — mondta. A telepvezető az asztal sarkára ült. — Feri bá' — mondta bizalmaskodva —, úgy veszem észre, az utóbbi időben nem tetszik neked valami. És meg kell mondanom, nagyon fáj, hogy nem vagy irántam bizalommal. Pedig, ha megbeszélhetnénk a dolgokat... — Mit kellene megbeszélünk? — Na, öreg pajtás, látom én, amit látok. Talán otthon van valami baj? Vagy más természetű? Mintha nem találnád a helyed. — „A helyem” — gondolta — „talán mondhatnék valamit, de ostobaság lenne kiadni magam!” — Feri bá' — mondta a telepvezető —, Székely nyugdíjba megy a jövő hónapban. Nem volna kedved a mázsaházat átvenni? Talán strapásabb, mint itt, de több a mozgás, az élet, hogy mondjam... fontosabbnak érezheted magad. Bizalmi állás. Hány mázsa jön be, megy ki, te mondd rá az áment. Ismered a mázsaházat, ugye? — Igen — hebegte alig hallhatóan. Didergett, mintha hideg zuhany alá állították volna. — Nos? — nézett rá a másik. — Ha megengeded... — Hogy gondolkozzál rajta? Az csak természetes. — Ismét néztek egymásra, s nem tudtak mit mondani. — Kérlek szépen — kezdte váratlanul — olvastál az újságban a hegyvárosi építkezésről? — Hegyváros? Hol van az? — Északon. — Sohasem hallottam a nevét. Valami új település? — Igen, azt hiszem. Vagyis az. — És? — kérdezte érdeklődéssel a telepvezető, mintha titkot fedezett volna fel. „Mit is válaszolhatnék erre?” — gondolta. — Semmi különös — mondta —, csak úgy eszembe jutott. Hogy micsoda képességek bujkálnak az emberekben! — Bizony, Feri bá' — hagyta rá a telepvezető. Együtt mentek hazafelé, közömbös dolgokról beszélgetve.

Harmadnap kilátogatott a mázsaházba. — A főnök mindent elmondott — fogadta Székely. — Nem akarsz gyakorolni? — A mérleg karjához álltak, végighúzta a súlyzót a rézrúdon, kampója a beosztások mélyedéseiben úgy kattant, mint vonatok kereke a sínek hézagaiban. Lebillentette a kiakasztót, a mérleg karja lassan himbálózott. — Jó — mondta Székely. — Ügyesen elkaptad!

Örült a dicséretnek, s már reménykedve gondolt az elkövetkező napokra. Mintha ő maga is valamilyen mérleg karja lett volna, s élete egyensúlyának helyreállítását érezné. — Nem lesz itt semmi baj — erősítette meg Székely, s akkor először parányi irigységet fedezett fel a hangjában.

A halál nem pont az életünk mondatának végén, legfeljebb pontosvessző, ami után újabb mondat következik.

Mezey Mária

DOKUMENTUM

A LITURGIKUS MEGÚJULÁS HELYZETE

Arturo Tabera bíboros, az Istentiszteleti Kongregáció prefektusa 1971 decemberében részt vett a német nyelvterület Liturgikus Tanácsának Salzburgban tartott ülésén, amelyen Stein trieri püspök referált a liturgikus megújulás nyolc évének eredményeiről és további igényeiről. A kardinális utólagosan levélben válaszolt a referátumra, mely egyúttal helyzetkép is a liturgikus megújulás munkájáról, illetőleg nagyvonalú programot jelent be a továbbiakkal kapcsolatban. Erről az egyetemes érdeklődésre számot tartó eseményről a *Gottesdienst* című folyóirat 1972. évi 2. száma alapján számolunk be.

A bíboros „jól végiggondolt” válaszában alapelveit a következőkben fogalmazza meg: „A liturgia mindig úton van. Nem öncél. Az Istennel való találkozásban és dialógusban az embert segíti, vezeti, kíséri, Istenhez fordulásának kifejezést ad. A liturgia állandóan fejlődik, a potenciális átalakulás állapotában van. Potenciális átalakulást mondok, mert biztos és szilárd alapot tételezek fel, ami egyúttal afféle „ugródeszka” is. Ezt az alapot a hagyomány a liturgikus könyvekben rögzítette; ezek elengedhetetlen alapjai az egységnek, mely a sokféleségben is meg kell hogy nyilvánuljon. Az egyház, lassankénti növekedése és kiterjedése következtében, az első századoktól a mai időkig érezte annak igényét, hogy bizonyos szövegeket és formákat az istentiszteletben rögzítsen. Ez az önmagában helyes alapelv egyes századokban túlzott hangsúlyt kapott, és ez idővel elvette a liturgikus kifejezési formák hajlékonyságát és erejét. Aminek elevennek kellett volna lennie, az nehézkés és gátló pánccá lett. Így a liturgia kitermelte a liturgizmust, a rítusok a ritualizmust, a rubrikák a rubricizmust... Ezért a II. vatikáni zsinat kívánsága és alapelvei szerint a megújított liturgiának is szüksége van liturgikus könyvekre, szövegekre, rítusokra. Ezek a szilárd, de ugyanakkor eleven épület elengedhetetlen alapját jelentik; kerülnünk kell azonban, hogy ismét megmerevedjenek.”

Ezután a bíboros, az egész egyházat szem előtt tartva, a liturgikus helyzet elemzésébe fog. Talál kifogásolni valót is, de alapvetően hangsúlyozza: mindent meg kell próbálni, a jót megtartani. Az Istentiszteleti Kongregáció ajtaja mindig nyitva van a helyes reformok indítványai előtt, akár a helyi egyházak, akár a világegyház szintjén.

Majd a kardinális megragadja az alkalmat, hogy beszámoljon a *liturgikus megújulás* elkövetkező mozzanatairól, ahogy azt Rómában tervezik.

1. Hosszú út megtétele után készen áll a *felöltött-keresztelés* új rítusa: hosszabb és rövidített formában, azután értelmes kort már elérő gyermekek számára; végül tartalmazza a katolikus egyházzal teljes közösségre lépők felvételének rítusát.
2. A *betegek kenete* új rendjének megjelenése 1972 első felében várható; most folyik néhány, még illetékes egyházi szerv hozzászólásainak feldolgozása.
3. Az *áldások* (azaz a Római Rituálé második része) könyvének végső megbeszélése tavasszal kerül a Kongregáció plenáris ülése elé. A püspöki karok jelentős fakultásokat kapnak új áldások bevezetésére; világiak is adhatnak bizonyos áldásokat.
4. A *misekönyv és a zsolozsmáskönyv énekei*: e két alapvető liturgikus könyv latin szövegeihez a gregorián éneket a solesmesi bencések készítik elő más szakértőkkel együtt. A misekönyv énekei (az eddigi *Graduale Romanum*) már nyomdában vannak. A népnyelvű éneklésre a kardinális megjegyzi: „Anyanyelven természetesen más lesz a járható út. A gregorián ének ritmusa nem nagyon megy a modern nyelvekhez. Itt nélkülözhetetlen a teremtmény munka.”
5. A *Martyrologium* felülvizsgálata is folyik: sokrétű és lélektani nehézségekkel is megterhelt feladat. Az összes szenteket magában foglalja, és így inkább „Sanctorale” lesz a neve.
6. A római „*Sacramentarium*” (a szentségek könyve = az eddigi *Rituale*) az áldásokat és körmeneteket is tartalmazza majd a szentségek rendjén kívül.

A fentiek szerint *nyolc hivatalos liturgikus könyv* lesz: *Misekönyv*, *Olvasmányok könyve*, *A mise (latin) énekei*, *A szentségek könyve (Rituale)*, *A püspöki szertartáskönyv*, *A zsolozsma*, *A zsolozsma (latin) énekei*, *A Sanctorale*. Ezekhez csatlakozik még egy új imakönyv (*Liber precum*), amelyik a legáltalánosabb és elterjedtebb vallási gyakorlatokat tartalmazza, átdolgozva természetesen és harmóniába hozva a liturgiával.

További tervek: újságírók, televíziós és rádiós szakemberek tanulmányi csoportja foglalkozik a liturgiában az *audio-vizuális eszközök* felhasználásával, hisz nem kis lekipáztató jelentőségük van például a liturgikus cselekmények rádiós és televíziós közvetítésének.

Ugyancsak folyik a munka a *misén kívüli eucharisztia-tiszteletre* vonatkozó korszerű szabályalkotások terén; ide tartozik a misén kívüli áldoztatás, a világiak által történő áldoztatás, a szentségimádások, az eucharisztikus körmenetek rendje stb.

Végül a *Mária-tisztelet és a liturgia* témakörben is kell, hogy eligazítást nyújtson az Istentiszteleti Kongregáció. Ezen a téren meglehetősen ellentétes nézetek uralkodnak; egyeseknek túl kevés, másoknak túl sok az a szerep, amit az új liturgia a Mária-tiszteletnek juttat. Ebbe a kérdéskomplexumba tartoznának: a rózsafűzér, májusi ájtatosságok, litániák stb.

A kardinális még két fontos munkaterületre mutatott rá a Kongregáció munkájában. Az egyik: *új eucharisztikus imák* megjelentetése, amelyre már előreláthatólag az 1972 évben sor kerül; a másik a *gyermek és ifjúsági misék* problémája. Pszichológiai és pedagógiai szempontból is szükséges lenne alapvetően átdolgozott szentmise gyermekek számára; ezzel a témával máris több tanulmányi csoport foglalkozik. (Megjegyezzük, hogy a kardinális csupán egyetlen fontos témáról hallgatott: a bűnbánat szentségének megújított liturgiájáról. A jelek szerint ezen a téren még nincs a fontos kérdésekben döntés.)

A továbbiakban hangoztatta Tabera bíboros, hogy a liturgikus megújulásban nincs „leállás”. A megújulást tovább vezeti Róma, és még jobban kívánja ezt tenni, mint eddig tette. Felhívja a püspöki karok figyelmét a miséhez kiadott Általános Rendelkezések 6. pontjára, amely szerint a püspökök „saját területükön hozhatnak olyan rendelkezéseket, amelyek figyelembe veszik az egyes népek és országok, valamint különféle közösségek hagyományait és adottságait.”

SÓLYMOS SZILVESZTER

CAMILO TORRES ÉDESANYJÁNÁL

Camilo Torres-ről, a kolumbiai forradalmár papról, aki a gerillák soraiban esett el, egész Latin-Amerikában megemlékeztek halálának évfordulóján. Kubában ugyanúgy tisztelik őt a marxisták, mint a keresztények. Fidel Castro miniszterelnök is elismerően méltatta, mert „a népe felszabadításáért harcolókkal együtt ment a halálba”. Castro a forradalmi egység szimbólumának nevezte Camilót, aki az egész latin-amerikai nép felszabadítási harcának jelképe lett.

Az Egyesült Államok-beli Kansas City-ben megjelenő *National Catholic Reporter* munkatársa, *Mary Lou Suhor* írja meg ezt azzal a beszélgetéssel kapcsolatban, amelyet Camilo Torres édesanyjával folytatott. Ugyanakkor megállapítja az újságíró, hogy az Egyesült Államokban még azok a keresztények is keveset tudnak Camilóról, akik „nyitott”-nak tartják magukat. Néhány hónappal ezelőtt történt, hogy egy jól ismert folyóirattól felhívták az amerikai katolikusok latin-amerikai irodáját. A következő beszélgetés zajlott le:

— Tudjuk, hogy kockázatos és költséges dolog ez, mégis szeretnénk kapcsolatba kerülni a kolumbiai gerilla-mozgalommal, interjút szeretnénk készíteni Camilo Torres-zel.

— Nos, ez sokkal nehezebb lesz, mint gondolnák — hangzott a válasz. Camilót megölték, még amikor a felszabadító hadseregben harcolt.

— Ne tréfáljon! Mostanában? — felelt a kérdező.

Pedig a Latin-Amerikában oly híres forradalmár pap nyolc éve, 1964-ban vesztette életét, miután több mint 120 napot együtt töltött a Nemzeti Felszabadító Hadsereg gerilláival.

Nemrégiben — írja *Mary Lou Suhor* — Havannában találkoztam Camilo édesanyjával, Isabel Restrepo Torres-zel, akivel arról beszélgettünk, mit jelentett Camilo életében a forradalom gondolata. Isabel Restrepo Torres, túl a hetvenedik évén, ismert személyiség Kubában. Gyakran jelenik meg Fidel Castro oldalán, aki felajánlotta neki vendégszeretetét, és csak „mamita”-nak, anyáskának szólítja.

Édesanyja talán mindenki másnál jobban ismeri Camilo lelkületét. Szeretettel beszél fiáról:

— Forradalmárnak lenni azt jelenti — mondja —, hogy úgy cselekedjünk, ahogy Fidel cselekszik. Táplálni az éhezőket, orvosi kezelésben részesíteni a betegeket, lakáshoz juttatni azokat, akik embertelen körülmények között élnek. Ez az, amiért Camilo életét áldozta Kolumbiában. És nagyon aggódott, mert úgy látta, hogy az intézményes egyház mindaddig képtelen erre, amíg a hatalmasokkal, az uralkodó osztályokkal ilyen szoros kapcsolatban marad.

Isabel Restrepo Torres itt fiának 1965-ös kiáltványára célzott, amelyben megmagyarázta helyzetét keresztény társainak, s amelyben Szent Pál szavait vette alapul: „a felebarát szeretete betölti a törvényt”.

— Camilo azt mondta — így az édesanya —, hogy ha a felebarát szeretete igazi, akkor törekednie kell arra, hogy eredményes is legyen. És ha a jótékony-ság, alamizsnálkodás, a néhány ingyenes iskola, amit ez a „jótékony-ság” lehetővé tesz nem táplálja az éhezők többségét, nem ruházza a mezítelenek többségét, nem iskolázza a tanulatlanok többségét, akkor hatásosabb, eredményesebb módokat kell keresni.

— Nem várhatjuk, hogy az előjogokkal rendelkező kisebbség önként felkínálja a megoldást, mert akkor arra kellene kérnünk őket, hogy áldozzák fel előjogaikat az egész nép jólétéért, amit persze nem akarnak megtenni.

Isabel Restrepo Torres szerint Camilo mindenekfölött abban hitt, hogy a forradalom majd olyan kormányt hoz létre, amely úgy változtatja meg a társadalom szerkezetét, hogy a szegényeknek is lehetőségük lesz a tisztességes, emberi életre.

— Ez volt az, amiért Camilo meghalt — mondja édesanyja. És tudom, hogy ő ma is él abban a harcban, amit országában és az egész kontinensen tovább folytatnak.

Castro gyakran felkeresi Camilo édesanyját a Havan Libre Hotelben. Állandó munkatársat jelölt ki, aki segédkezik neki emlékiratai megírásában. Jelenlegi segítőtársa Yolanda Alfonso.

Megkérdeztem Yolandától, vajon szomorúvá teszi-e Isabel Restrepo Torres-t, ha Camilót említik előtte.

— Nem, megszokta már, és küldetése részének tekinti, hogy róla beszéljen. Azt mondja, neki a híres szívátültetések semmi újat sem jelentettek, mert Camilo szívét már átültették öbelé.

A szakár, őszhajú Isabel Restrepo Torres bárhová megy, mindenüvé elviszi a felszabadítás üzenetét, különös bájjal és csípős szellemességgel fűszerezve szavait. Gyakran jelenik meg hivatalos fogadásokon. Egyszer a pápai nunciaturára ment, ahol épp kihallgatás volt. Mindenki ünnepélyesen viselkedett. Ő kezét nyújtott a nunciának, és azt mondta: „Buenos dias, companero nuncio” — Jó napot, nuncius elvtárs.

Camilo édesanyja elégedetlen az intézményes egyházzal. Legalább húsz levelet írt a pápának és a különböző állami hivataloknak, hogy megpróbálja visszaszerezni Camilo holttestét. (A kolumbiai kormány utasítására ugyanis Camilót titkos helyen temették el, nehogy a sír zarándokhellyé váljon.) Egyszer sem kapott választ.

— Camilo azt mondta — folytatja a beszélgetést Isabel Restrepo Torres —, hogy az egyház időleges hibáin ne botránkozzunk meg. Az egyház emberi. A fontos az, higyjünk abban, hogy az egyház isteni eredetű is. Ha a keresztények teljesítik a felebaráti szeretet parancsát, akkor az egyházat erősítik.

— Családunk némely tagja bírálta Camilót szocialista volta miatt. Azt állították, hogy előárulta örökségét. Ilyenkor persze spanyol arisztokrata származásunkra céloztak. De indián vér is volt a családban, s én azt mondtam nekik, Camilo annak engedelmeskedett. Vagy ha akarják, tekintsék úgy, hogy a spanyol Kolumbus nyomába lépett azért, hogy új világokat fedezzen fel.

Kubában gyakran tartanak olyan gyűléseket a nyílt szellemű katolikusok és protestánsok, melyeken Camilo szerepét és jelentőségét közösen méltatják. És remélik, hogy a keresztény-marxista dialógusban is megvalósulnak majd ezek a találkozók. Valószínű — írja az amerikai újságíró —, hogy maga Castro miniszterelnök is támogatja ezt a gondolatot, mert a Camilo Torres-ről elnevezett poliklinika felavatási ünnepségén azt mondta: Camilo esete azt bizonyítja, hogy „a haladó gondolkodású emberek, akik őszintén és emberi módon gondolkodnak, vannak hivatva arra, hogy a forradalmi feladatokat véghezvigyék. Ebben a forradalmi harcban egy napon marxisták és keresztények — különböző eszméjű és különféle hitű emberek — is találkozhatnak majd”.

MAJOR BALÁZS

A magyar nyelv értékeinek ugyanaz a féltő, igazságot kérő, szenvedélyes gesztusa hívta életre az iskolai tananyag szürkéségéből Létay Klára estjében az Arany balladákat — érzékeltetve a lélek legmélyebb tartományaiából is üzenetet hozó modern tartalmakat —, mint Ékes-érsdes anyanyelvünk című előadójestjében Bánffy György törekvését a magyar nyelv szívós életerejének, múltunkat, jelenünket és jövőnket egybefogó gazdagságának feltáratása érdekében.

Létay Klára Zeneakadémiai előadójestjében — melyben Arany eredeti dalmái is megszólaltak Bordás György énekes és Mosóczy Miklós gitárművész tolmácsolásában — közismert és mármár feledésbe hulló balladák egyaránt szerepeltek. Rákos Sándor bevezetőjében a zene és költészet egységét őrző és a balladák izgalmas, elhallgatásos-kihagyásos technikájával modern mélylélektani tartalmakat is közvetítő költőt idézte. Létay Klára egy nemes előadóművészet határtalan alázatával szólaltatta meg ezeket a balladákat, a hagyományos, társadalmi-népi és történelmi balladai tagolást az előadás szerkezetére is érvényesnek tekintve. A paraszti tárgyú balladának közvetítésében is ez a modern izgalmi lélektani vizsgálódás vezérelte elsősorban az előadóművésznőt, kár, hogy a műsor első felének csúcspontjául a ma már kissé melodramatikusnak tűnő, a drámaiságot inkább külső eszközökkel felcsigázó Tetemre hívást választotta. A jól felépített műsorban a Szőke Pannával — lélektani vonatkozásban — a Tengeri hántás előtanulmányára hívta fel a figyelmet, Az ünnepontokban a pokoli kavalkád démoni látványát élő tablóvá, valóságos jelenetvé varázsolta, mintha nem is egy, hanem több ember szenvedélye, félelme tombolna a pódiumon. A Tengeri hántás tolmácsolásakor a történet mesévé párolását figyelhettük meg, Létay Klára egyszerre élt benne a történetben és a kukorica-hántás közvetítő-mesélő közegében, s ugyanakkor ennek a közös tudattá válásnak, közös mesévé lényegülésnek is a megtestesítője volt. A Vörös Rébék különös, szaggatott meséjét, babonás döbbenetű montázsait a gonoszság mindent túlélő démonikus erejévé növesztette, a Hidavatásban az expresszív látomásosságot, az Ágnes asszonyban az örülettel való viaskodást

emelte ki. A Tetemre hívás melodramatikus avultságát Létay Klára sem tudta igazán drámaivá emelni, csak a gyanúsítás atmoszférája volt a ballada tolmácsolása során igazán modern. A történelmi balladák nem teljesen egyenletes előadásából messze kiemelkedett a Zács Klára ének-szavaltat kettősségére hangszerelt bravúrja. Arany magyarságfejtő aggodalmát csengette ki a ravasz gonoszság és féktelen bosszúvágy árnyalata tragédiából az interpretálás. Kár, hogy a történelmi balladák egyetlen drámai tömbű kiszakadtsága után még pontot tett az előadásra a különben nagyon szépen előadott Epilógussal.

Bánffy György nemes veretű szándéka a magyar nyelv szépségének revelálása, anyagának közkinccsé tétele volt. A Halotti beszéd XX. századi irodalmunkig, sőt a tolvajnyelv, jassznyelv ellentmondásosan „gazdagító” folyamatáig húzta meg előadójestjének gondolati ívét. Mint valami ünnepi szertartás papja izlelgette, tette közös örömmé az Egyetemi Színpad pódiumán a Halotti beszéd és az Ómagyar Mária siralom ódon szavait. Janus Pannonius epigrammájával a jogos nemzeti öntudatnak azt a férfias keménységét érezte, amely igazolást nyert Galeotto Marzionak a magyar nyelv — különböző osztályokat egységes tudatú nemzetté forrasztó — erejét bizonyító soraival. Az a visszafogott szenvedély, tisztán zengő vagy az öröm játékos regisztereiben emelkedő orgánus, szinte papos áhítat és komolyság, amely Bánffy György előadói hangját jellemezte, Balassi Szép magyar komédiája elé írt, életörömet felszíkraztató előszavát, Károli Gáspár metaforikus tömörséggel szóló Bibliafordítását, a Szigeti veszedelem Zrínyijének kemény, férfias, búcsúzó fájdalomt megidézve, újabb és újabb tükröt tartott elénk, amelynek képéből nem hiányoztak az európai szellem érzékeny hallású nagyjainak elismerései sem. Vörösmarty hexameterének skandálásával a magyar nyelv különös zenéjére figyelnek fel az angolok Szemere Bertalan szaválása nyomán, Jules Romain a finn és magyar nyelv rokon hangzását keresve a magyar szó férfias erejéről, tömörségéről értekezik. Színes tolmácsolással idézi fel Bánffy nyelvünk megújításának nagy időszakát, a XIX. századi ortológus-neológus pár-

viadalt, szellemes interpretálással a Mondolatot és diadalmas, fölényes humorral a Felelet a Mondolatra című vitairatot. Beszél a megújított, modern tartalmak közvetítésére is alkalmassá vált nyelv újabb megpróbáltatásáról, az idegen szavak, kifejezések nyelvünk magyar szókincsét elnyeléssel fenyegető áradatáról. Kosztolányi két műve, Kücsük, a török lány című novellája és egy nyelvészeti tanulmánya, mutatja a nemzeti szókincscsé lényegített idegen származású szavak nyelvünkben való otthonos jelenléte és az idegen szavak veszedelmes dömpingje közötti különbséget. Nyelvünk egészséges életereje túl-

élte, legyőzte az 50-es évek elszűrkitő sematizmusát is, a sematizmus korának újságírói cikke és a 60-as évek nyakatekert-száraz közgazdasági írása után diadalmasan-gazdagon csendült fel Juhász Ferenc balladás-mesés hangja, Weöres versének szinte mindenféle hangélmény érzékeltetésére alkalmas zeneisége. Bánffy érezette, hogy ennek a nyelvnek már nem árthatnak az argo, a jassz-nyelv kinövésai sem. Csörsz István Síríg tartásd a pofád című riportregényének megidézése után Illyés Gyula Koszorújának vallomásos-vulkanikus forrósága zárta az előadást.

VIGH BÉLA

KÉPZŐMŰVÉSZET

Budapesti kiállítások. Márciusban nyílt meg a Múcsarnokban — Frank János művészettörténész gondos rendezésében — Miháltz Pál Munkácsy-díjas festő tárlata, amelyen a mester újabb munkáit — 1969-es kiállítása (és súlyos betegsége) óta készült tempera-kepeit, akvarelljeit és grafikáit — láthattuk.

A tárlat alkalmából a budapesti rádió munkatársa meginterjúvolta a művészt, aki ars poeticáját így foglalta össze: „Mindig szerettem a lényegre mutató egyszerűséget, a felszín alatt a szerkezetet, a megmunkálás tartalmasságát, a lelkiállapotomat kifejező színek örömet... Arra törekszem, hogy munkáim ne irodalmi közlések legyenek és ne illusztrációk. Képet szeretnék létrehozni, olyan képet, amely gyónásszerű önvallomás... Nem hiszem, hogy konzervatív festő lennék: érdekel (sőt izgat) a jelen minden kísérletezése, igaz viszont, hogy mélyen bennem él az elmúlt korok csodálatos és magasrendű művészi megnyilatkozásainak szeretete is. Így tehát keresem a szintézist, a hidat, amely a múltat összekapcsolja a jövővel. Ez az én utam.”

A kiállítás anyaga azt tanúsítja, hogy a művész maradéktalanul megtudja valósítani — az idézett szép sorokban megfogalmazott — festői programját; szentendrei, óbudai, margitszigeti, soproni, esztergomi, eperjesi — olykor szimbolikus jelentést hordozó — város- és tájképei, mesteri színhangszerezésű enteriőrjei, nemegyszer drámai kifejezésű önarcképei egy vérbeli festő, egy kiváló művész alkotásai.

A hajlott életkorban járó művészek legtöbbje múltjából él, felhalmozott szellemi kincseit fogyasztja. Miháltz a ritka kivételek közé tartozik, ő ma is képes előrelépni. Úgy tűnik, a mester éppen ezekben az esztendőekben — 1970-ben és 1971-ben (élete nyolcadik évti-zedében) alkotott munkáiban — ért fel pályájának csúcsára. A „Szentendrei emlék”, a „Kék rekviem”, az „Ősszel”, a „Zöld önarckép”, a „Vörös mező”, a „Kép Szent Mihállyal” című festmények nem csupán a művész töretlenül ívelő, következetesen épülő életművének büszkeségei, de a XX. századi magyar festészet egészének is fontos, nagyszerű darabjai.

A Kulturális Kapcsolatok Intézetének kiállítótermében március közepén közös kiállítást rendezett három művész: Kondor Béla festő, Melocco Miklós szobrász és Pásztor Gábor grafikus. Az egy generációhoz tartozáson (mindhármán a 30-as években születtek) és a barátságon kívül egyéb nem fűzi őket össze; törekvéseik iránya, művészet-szemléletük még csak távoli hasonlóságot sem mutat. A tárlat anyagának heterogén voltáért viszont kárpótlást nyújtott a bemutatott művekből kibontakozó összkép változatossága.

A kiállítás három résztvevője közül Kondor Béla a legsúlyosabb egyéniség. Első — 1960-as — önálló kiállítása óta festői és grafikusai rangja nem kétséges. (Jól emlékszem Berda Józsefnek, a költőnek lelkes szavaira, aki a kis Fényes Adolf-terembeli kiállítást megnevezve Kondort „a magyar festészet Rimbaud-já”-nak nevezte egyik beszélgetésünk alkalmával.) Az 1965-ös és 1970-es gyűjteményes Kondor-kiállítások a mű-

vész munkásságának kiteljesedéséről számoltak be; iskolák, irányzatok skatulyáiban el nem helyezhető piktúrájának megjelölésére éppen a közelmúltban született meg egy frappáns terminus technicus: „katartikus kondorizmus”...

A Dorottya utcai teremben látott művek (Krisztus-kompozíciók, Kórus I., Kórus II., Balatoni emlék, Dózsa György-triptichon, Bukott angyal, Egy Bartók-opera díszletterve) Kondor művészi fejlődésének újabb emlékeztetői. E művek megerősítik *Dávid Katalin* véleményét: „Kondor Béla igazi művész; látomásai félelmetesek és lenyűgözőek... Rokona a poklot és a mennyet megjárt Danténak, a rejtelmes víziókat átélő Hieronymus Boschnak s a kis méretükben is monumentális ikonok alkotóinak. Kondor azt teszi, amit minden idők legnagyobbjai tettek: meg-eleveníti a kor misztériumát... Menynyire érti az embert, gyengeségeit és erejét, bátorságát és félelmeit, többet-akarását és megtorpanásait! De mindenkor a szeretet, a megértés és a humanitás hatja át művészetét.” (*Dávid K.: Kondor Béla kiállítása, Művészet*, 1965. évf., 11. szám.)

Melocco Miklós négy szobra, Pásztor Gábor két nagyméretű, nonfiguratív vászna és imponáló technikai tudással készült sokszorosított grafikái számot-

tevő kapacitású művészek munkái; méltón társulnak Kondor festményeihez.

A hódmezővásárhelyi művészcsoporthoz tartozó legeredetibb, legtehetségesebb festőjének, az 1928-ban született *Németh Józsefnek* — Szőnyi István egykori növendékének — olajtemperatechnikával készült festményeit, néhány szénrajzát és egy gobelinjét mutatta be a Múcsarnok áprilisi kiállítása. Németh romantikus alkatú művész, akinek nagylélegzetű képei a falusi ember életének és munkájának apoteózisát nyújtják. Összefogott formák, markáns, férfias előadásmód és népi ízek jellemzik munkáit, amelyek közül a legérettebbek az utolsó évek statikus szerkezetű, ünnepélyes hangulatú, ikonszerű festményei, a „Nő hárfával” (1968), a „Leány citerával” (1970), „A tékozló fiú” (1971) és a „Férfi balalajkáival” (1971). A korábbi művek közül a szenvedélyes koloritú „Kancsós lány” (1964) és az École de Paris (Modigliani, Derain) artistikumát, dekoratívítását idéző „Női háta” (1967) emelkedik ki. Németh Józsefet — e kiállítása alapján — a középkori festőnemzedék jelentős alakjai között kell számon tartanunk. *Dr. Ury Endréné* rendezői tevékenységét minden elismerés megilleti; kár viszont, hogy a katalógus előszava — amelyet *Mocsár Gábor* írt — túlnyomórészt semmitmondó közhelyeket tartalmaz. A szép tárlat különbség katalógus-előszót érdemelt volna...

D. I.

ZENEI JEGYZETEK

(FERENCSEK JÁNOS HANGVERSENYE A RÁDÍÓZENEKARRAL)

Brahms III. szimfóniáját a boldogság vallomásának szánta, s egy-egy csodálatosan felívelő dallam szárnyán már-már a vágyott ideálkép közelébe kerül. Az ő boldogsága azonban nem a tavaszt idézi ilyenkor sem, sokkal inkább az ősz dús pompáját, az aratás, a megnyugvás képét és gesztusát. Shaw „idétlenség”-nek érezte ezt a zenét, számunkra a kései romantikának talán a legnagyobb teljesítménye. S hogy azzá válhatott, hogy ezúttal ráérettünk a zene minden szépségére, az a pályája csúcán álló Ferencsik János érdeme, aki az utóbbi évek egyik legremekesebb estjét vezényelte. Ahogy a lassú tétel csodálatos dallamát egészen természetes gesztussal kiemelte, a spontán zenélés

örömet hirdelve, az felejthetetlen pillanat volt. A hallgató önkéntelenül a romantika népszerű nagyjaira gondolt, azokra a zeneszerzőkre, akik nem kevesebb dallamteremtő invencióval rendelkeztek, mint Brahms. De mivé válik az a frázis az ő zenekarukban! Megforgatják, variálják, s a végén már a szépség maradék himporát is letörlik róla. Hol rendelkeznek annyi művészi ökonómiával és önkontrollal, mint Brahms! Nála a zene etikusa kérdés, sikeres kortársainál azonban felsejlik a l'art pour l'art csábítása, melynek bizony nem mindig tudtak ellenállni. Mindezt megint csak ennek a tüneményes interpretációnak a hatása alatt fedezhettük fel. Mert ez a tolmácsolás egyszerre idézte Bruno Walter apollói s Furtwängler diónüszoszi művészetét, olyan magaslatokra mutatott előre, melyek most tűntek ki először a megszokás csalóka kódéből.

Maga az a tény, hogy Ferencsik a capella kórusműveket is műsorára tűzött, sajátos feszültséget adott a hangversenynek. Két olyan alkotást is hallhattunk tolmácsolásában, melyek 1934 nyarán a kecskeméti „Hírös hét” eseményei keretében kerültek a közönség elé, Vásárhelyi Zoltán vezényletével, az Öregek s a Jézus és a kufárok. Két teljesen különböző karakterű alkotás. Az egyik, a Jézus és a kufárok félelmetesen drámai, izzó szenvedélyű, önvallomásnak is érvényes mű, a művészet tisztaságának és érintetlenségének szimbóluma. A Weöres Sándor versre írt Öregek inkább az élet nagy kérdései fölött meditál, teljesen adekvát módon a költemény utolsó képével, melyben a költő játékosan is, ironikusan is, de kicsit komolyan is, fiatalon s máris koravénon írja: „És rabok ők már, / egykedvű, álmos, leláncolt rabok: / hetven nehéz év a békó karjukon, / hetven nehéz évtől leláncolva várják / egy jószágos kéz, / rettenetes kéz / ellentmondást nem tűrő kéz / parancsszavát: / No, gyere, tedd le.”

Talán nem túlzás azt állítani, hogy Ferencsik e két mű megszólaltatásával a Kodály-tolmacsolásoknak is új útját vágta, hiszen a magyar kóruskultúra nagyjai után is tudott még újat, ismeretlent mondani. S az intenciói szerint éneklő Rádióénekkar (karigazgató: Sapszon Ferenc) is bebizonyította, hogy nemcsak hazai, hanem európai viszonylatban is egyike a legjobb együtteseknek, s a szépség legkülönbözőbb árnyalataira fogékonyan minden stílus-körnek hivatott ismerője, átélője. Nem véletlen, hogy a koncert záró műsor-száma a Budavári Te Deum is egészen új színeket tartalmazott, s az értelmezésnek is új lehetőségeit villantotta fel.

(LEMEZFIGYELŐ) Jó néhányszor szorgalmaztuk már, hogy érdemes lenne lemezre vinni a barokk kor legkiemelkedőbb alkotásait, hisz ezek manapság annyira népszerűek, hogy az ilyen jellegű kiadványok szinte biztos közönségsikerre számíthatnak, még akkor is, ha egyszerre több felvételük forog közkézben. Örömmel köszöntjük most Händel Vízzenéjének teljes felvételét Sándor Frigyes vezényletével (közreműködik a Liszt Ferenc kamarazenekar). Ámbár őszintén meg kell vallanunk, ez a lemez nem feltétlenül növeli majd a barokk zene híveinek számát. Hiszen amennyire izgalmas, kiismerhetetlen, mindig új szépségeket sejtető alkotás a Vízizene közismert szvit-

formája, annyira terjedős, s a kor zenei átlagából nem épp kiemelkedő, mely maga is három különböző alkalomra született zenemű együttese, s ilyen formában aligha közvetíti hitelesen és eredeti módon az alkotói szándékot. Ráadásul kicsit vonatott is ez az előadás. Mintha a kitűnő karmester minden igyekezetét és nagy tudását az kötötte volna le, hogy hitelesen idézze vissza a mű születésének korát. Csakhogy azóta századok teltek el, s ezek aligha hagyták érintetlenül a partitúrát. Dinamikusabb, élőbb, elevebb előadásban talán nagyobb hatást tett volna a különben jó technikával készített lemez, melynek viszont tagadhatatlan érdekességet kölcsönöz az, hogy az előadók a barokk korban természetesen számító díszítéssel is élnek. (Ebben Czidra László sietett az együttes segítségére.) Az azonban vitatható, hogy a „művészi hatás érdekében” szabad-e „a nem teljes kottahűséghez ragaszkodva” megszólaltatni a tételeket (LPX 11567).

A Hanglemeggyártónak szinte minden új Haydn-lemeze tartogat valami érdekességet, meglepetést. A két D-dúr kürtversenyt tartalmazó lemez (LPX 11513) első meglepetése, hogy a címlapon mindkét mű szerzőjeként Haydn nevet olvashatjuk, holott a jelek szerint a Hob. VIIId: 4 jelzésű versenymű aligha a zeneköltő alkotása. Ezt a mű stílusa is elárulja, s a filológiai érvek is amellet szólnak, hogy egy Haydn-nél kevésbé eredeti, de kétségtelenül ügyes átlagszerző alkotása. Mégis, ez módot adott Tarjáni Ferencnek, ennek a tünneményes tehetségű kürt-virtuóznak, hogy egy átlagos kompozíciót a megszólaltatás tökéletessége révén klasszikus magaslatra emeljen s elfogadtassa azt, amit a tények ismeretében aligha fogadnánk el. A másik D-dúr kürtverseny — a fiatal Haydn egyik kitűnő alkotása — ugyancsak remek előadásban hangzik fel. Nem kell különösebb jóstehetség ahhoz, hogy előre jelezzük a lemez sikerét. Az előadás tökéletessége ugyanis sokszor többet jelent, mint egy mű szerzőségének hiteles volta.

A másik Haydn-lemez (LPX 11527) szintén tartalmaz olyan művet, melynek hiteles voltát erősen tagadja a kutatók egy része. A Karmesterválasztás című „komikus kantátá”-nak ugyanis nincs eredeti kézírata, csak másolatát őrizi a Széchényi Könyvtár Zeneműtára. Igaz, a másoló a nagy klasszikus mestert tünteti fel a mű szerzőjéül. És az is kétségtelen, hogy ez a rendkívül

szellemes, ötletes alkotás, melyben a szerző meglehetősen áttételes módon ugyan, de bírálatot mond a túlhaladottnak érzett mitológikus opera műfaja fölött (Gluck korszaka ez!), s ugyanakkor az élet és a jó bor kultuszát hirdeti, mindenestől Haydn mentalitására vall. Ha nem is az ő alkotása, szívesen elfogadjuk annak, s ez máris indokolja Szekeres Ferenc választását, aki a Budapesti Madrigálkórus (karigazgató: Czigány György) élén vitathatatlan sikerre viszi a művet.

A lemez másik oldalán néhány, jó-részt alig hallott Haydn-kórusmű szerepel, melyeket leginkább az a tény

kapcsol össze, hogy autográf kottapéldányukat a Széchényi Könyvtár Zene-műtára őrzi. A Tóbiás visszatérése című oratóriumból való viharhórus (Az erejét vesztett pillanat címmel fordították magyarra) érett remekmű, a „Vihar” című madrigál félelmetes vízió, mely már a romantika természet-szemléletét előlegzi. A dánok kórusa pedig pompás, fényes zene, mely mintha Händel valamelyik oratóriumának győzelmi himnusza lenne. Mindhárom alkotást a felfedezés örömeivel hallgattuk, s a kitűnő előadás, az örvendetesen jó technikai kivitelezés s a szép címlap egyaránt oka örömünknek.

RÓNAY LÁSZLÓ

FILMEK VILÁGÁBÓL

HOLT VIDÉK (magyar, színes). Írta és rendezte: Gaál István; kép: Zsombolyai J.; zene: Szöllősi A.; főszt.: Törőcsik M., Ferenczy L., Patkós I.

Előző filmjében (*Magasiskola*) Gaál még azt elemezte, mennyire válik a dresszúra során rabbá maga az egyén is, aki a dresszúrát alkalmazza. A szigorú rendbe szervezett solymásztelep világának pusztá látványa többet rejtett magában, mint a látvány maga, a realista környezetrajz mögött egy egyetemes kérdésekkel vívódó rendező próbált válaszolni korának létkérdéseire. A *Holt vidék*ben Gaál minden eddigi filmjénél következetesebben végigjárt egy gondolatot, s ezen az úton — a női főszereplő sorsában — eljutott az *érdemes megmaradás* kérdésének fölvetéséhez. A kihalt faluban visszamaradó házaspár történetében nem a férfit állította Gaál a film középpontjába, aki ellentmondást nem tűrő hitével okozója lett a tragédiának, hanem a feleségét, aki megpróbálta magát alávetni ennek a megszállottságnak, s mikor ez sikerül, egyben az esélyeitől is megfosztotta magát. Egyfajta elidegenedés játszódik le a két ember között. A pusztuló vidéken, a „történelem periferiáján” a férfi továbbra is ki akar tartani, és ragaszkodik ahhoz, hogy megvalósítsa eszményeit. Nemcsak feleségét, önmagát is hajszolt munkára kényszeríti, hogy egyszer majd — valamilyen távoli jövőben — élvezhessék munkájuk gyümölcseit. Önző szerzési vágyának valójában az is kapóra jön, hogy az emberek elmenekültek a kietlen vidékről, mert

így az is az övé lehet, amit mások elhagytak. Az embertelen magány és céljainak kizárólagossága jól elférnek egymással.

Gaál nem vele foglalkozik elsősorban, mert ő nem idegenedett el, hanem azonosult ezzel az állapottal, annyira hisz ugyanis céljának helyességében — a mintakertészet megvalósításában, a vagyongyűjtés értelmében —, hogy ehhez nincs szüksége emberekre, legfeljebb engedelmes munkatársakra. Ennyiben az önként vállalt dresszúra rabja ő is, akárcsak a *Magasiskola* solymásza, érzéketlenné válva minden más iránt, ami nem öbelőle származik, s nem az ő céljaival függ össze. Az igazi főhős a felesége; házasságával és gyermekével egy életre a férjéhez kötötte a sorsát, s a paraszti élet törvényei alapján tudja, hogy megmaradása csak az általuk adott keretek között képzelhető el, melyet egyedül, magára hagyatva nem tudna már földadni. A kihalt faluban kell maradnia a férje mellett, de számára így az élet értelmetlen, mert hite és céljai nem azonosak a férfiével.

A nő vívódását Gaál a pusztuló falu kísérteties képei között játsszolja le. Az esténként terjengő fehér kód, a kihalt utcákon visszhangzó lépések, a magányos vízhordás a kútról, a bedeszkázott ablakú, roskadozó házak, a városi piacra vezető magányos erdei utak töltik ki a film látványvilágát. Mégis, a téma — az elhagyott falu — ellenére sem érezhető semmiféle nosztalgia. A rendezőnek eszébe sem jut, hogy magát a falu sorsát sirassa, távol áll tőle a narodnyik-líra, vagy a népiességbe bur-

kolt nemzethalál gondolata. Az asszony sorsában elsősorban az foglalkoztatja, hogy van-e értelme a megmaradásnak olyan feltételek között, amelyekkel csak szolgai alázattal, az egyéniség és a saját hit földadásával lehet azonosulni. Valószínű epikus indítékainak tulajdonítható, hogy nem játszat meg látványos drámai összeütközéseket a házaspár között; tartózkodóan megrajzolt látványmotivációkkal érzékelteti az asszony vergődését, sóvárgását az emberek közé, meg a köd, a magány, a félelem sugallta gondolatokat a kút kávéja vagy a kőbánya szakadéka előtt. Tulajdonképpen nem annyira a drámát, mint inkább a drámát környező légkört, a felszín alatti nyugtalanítót rajzolja meg hideg, csillogó, őszies színekkel.

Ebben a környezetben az asszony önvádjai valójában férjének könyörtelen megszállottságát kompromittálják; szeretetlenséggel vádolja magát, mivel igyekszik magában keresni a hibát, holott nem ő az, aki nem szeret; alázatos próbál lenni, holott csak férje irgalmanak hiányát pótolja vele. A film cselekménye során a rendező fokozatosan juttatja az asszonyt ahhoz a felismeréshez, hogy viselnie kell a keresztet, mert nincs más választása. De amikor végre eljutott addig a pontig, hogy azonosuljon a sorsával, ismeri fel teljesen helyzete kilátástalanságát. A film befejező képein a nőnek már nincs arca: Gaál alakját a fény és a kamera közé állítja, amitől vonásai sötétben maradnak, csak lehajtott fejj, magányosan álló szelíd alakjának fekete körvonalai láthatók fölnagyítva a tájban, mint az olyan emberé, aki végre tudja hajtani a legnagyobb áldozatot, a személyiség földadását egy tőle idegen dolog érdekében, de ezzel az élete is értelmét veszítette. A kikényszerített önfeladás bumerángja itt üt vissza, ezen a ponton vált át önmegsemmisítésbe; lelki drámájának azonban nincs semmiféle beteges motivációja, az egészséges ember reflexeivel lép a szakadékba, mert kilátástalan helyzetbe, az értelmetlen megmaradásába került. Azáltal, hogy csak egy lehetősége maradt, melyet vállalni kénytelen azonosulás nélkül, ezt

az egyet tagadja meg, mégis érvényesítve a kettő közül való választás kényszerítő igényét, s ezzel egyben megaláztatásának is véget vet.

Gaál a parabolikus történet filmrevitélében mindvégig megmaradt az eszköztelen realizmus stílári világában, valahol így is jelképezve a visszavonulás gesztusát. Betétjeleneteiben — mint a Kanadából hazalátogatóké, vagy a piaci jelenetek — elsősorban a környezet periferikusságát állítja előtérbe. Ez a provincialitás azonban nem elsősorban az elhagyott falura, hanem a férj egyoldalú elkötelezettségére, kisszerű szerzési ösztöneire vonatkoznak. Az öreg parasztság sorsának értelmes változatát képviseli. Nem valamilyen cél kényszere tartja vissza a faluban, hanem belső szükséglet, melyre kívülről senki sem kényszeríthető, s ezért derűsen néz szembe az elmúlással.

Nyilvánvaló, hogy a *Holt vidék* drámáját nem az elnéptelenedő környezet, hanem a férj magatartása okozza, hisz a történelem periferiáján élni önmagában még nem tragédia. A férj alakja azonban — nem annyira az őt játszó Ferenczy István, mint inkább a forgatókönyv hibájából — egy fokkal jellegtelenebbre sikerült, mint amilyenre a film koncepciója szempontjából szükség lett volna. Az olykor már dokumentyszerű környezetrajz elnyomja a szereplőket, maguk is provinciálisakká válnak, szemben a gondolat egyetemességével, melyet Gaál szándékai szerint képviselniök kellene, s így képtelenek teljesen kibontakoztatni a gondolati mélységet. Pedig ebben a filmben Gaál illúziótlanul csupasz etikai következetessége mögött komoly kihívás rejlik minden önáltatással szemben. Az esélytelenséggel való leszámolás maga is esély, de lekierő kell hozzá. Szellemi életünknek Kölcsey óta visszatérő motívuma ez a nosztalgia-mentes törekvés az önismeretre, melynek végső célja mindig az érdemes megmaradás számbavétele volt. Gaál István filmje ilyen számbavétel, de egyben biztató erőgyűjtés is alkotó munkájához.

UNGVÁRY RUDOLF

Ha Betlehemben ezerszer is megszületett Krisztus, de benned nem, akkor mégis elvesztél.

Angelus Silesius

ZOLTÁN KODÁLY (1882—1967)

Ily a cinq années, mourut Zoltán Kodály, le compositeur hongrois d'une renommée mondiale. Dans sa patrie, il est apprécié même comme un grand éducateur de son peuple, de plus, il fut un compositeur éminent de la musique et du chœur sacraux. Ce numéro rapelle maintenant au souvenir les activités de ce grand compositeur et savant.

L'article introductif: „L'unité dans l'oeuvre de Kodály”, fut écrit par *László Eöszé*, musicologue, directeur de la section littéraire des Ed. de Musique. Il examine surtout les influences réciproques se révélant dans les oeuvres de Zoltán Kodály, du musicologue et de l'investigateur du folklore musical, puisque ses oeuvres ont été profondément empreintes de l'inspiration de la chanson populaire. „La musique de Kodály est concise, laconique, — écrit-il, — elle évite soigneusement les formules les expressions prolixes. Sa caractéristique est plutôt d'une objectivité, cette musique n'est ni rêveur — se, ni sentimentale. Ce sont justement les traits remarquables de la chanson populaire, surtout de ses couches anciennes.”

László Dobszay, professeur-chef de la chaire à l'Académie de l'Art Musical, analyse avec minutiosité dans son article „Le plan de Kodály, éducateur de son peuple”, les activités de Kodály qu'il développait pour éveiller l'intérêt de la nation pour les valeurs du folklore musical hongrois, d'une part, d'autre part, pour intégrer la culture musicale hongroise à la culture générale d'Europe.

Benjamin Rajeczky, de l'ordre cistercien, historien de la musique de renommée, l'ancien directeur de la Section des Recherches de la Musique Populaire à l'Académie Hongroise des Sciences, présente dans son article „Kodály et la science du folklore musical hongrois”, surtout les activités de Kodály savant et musicologue.

Alfonz Nádas, de l'ordre bénédictin, professeur à Győr, qu'une amitié personnelle de plusieurs dizaines d'années liait au grand compositeur et qui fut son confesseur permanent, consacre deux articles à la mémoire de Kodály. Dans le premier, „Le patriotisme de Kodály”, il explique que, parallèlement avec l'épanouissement de la sensibilité musicale de la nation et l'éveil conscient du sens national de cette musique et de sa culture, qui fut un problème crucial de Kodály, il soulignait toujours l'importance de ce que cette musique dût cultivée comme la part intégrée à la musique européenne, et non comme un folklore particulier et exotique. L'éducation et la formation musicales étaient logiquement négligées en Hongrie, surtout avant la guerre. Ce fut le grand mérite de plusieurs écoles catholiques et protestantes „qu'elles étaient les premières à construire le bâtiment dont on rêvait, ainsi qu'il y a 900 ans, à Pannonhalma, Pécsvárad, Pécs, Veszprém Fehérvár, Marosvár et plus tard, à Sárospatak, et dans d'autres écoles jusqu'ici peu connues, et lesquelles contribuaient à faire avancer la cause de la musique européenne.” — L'autre article d'Alfonz Nádas, „Kodály, l'homme et l'ami”, présente ses vertus, son sens pédagogique excellent, la passion dont il se consacrait aux affaires, etc.

Zoltán Gárdonyi, musicologue et compositeur, l'ancien disciple de Kodály et professeur retraité de l'Académie de la Musique de Budapest, apprécie le pédagogue de la composition, dans son étude „La musique sacrée de Palestrina dans la pédagogie de Kodály”, et il souligne le rôle important du chœur sacré lequel influençait l'enseignement de Kodály. „Dans les exercices de composition d'air, Kodály apportait une grande attention à ce que la beauté des airs choraux, limités eux-mêmes dans l'hauteur et la profondeur, insistât particulièrement à l'approche, à la culmination et à l'abandon raffinés... Il exigeait de ses disciples qu'ils ne fussent pas contents de la qualité moyenne des airs trouvés par eux, mais qu'ils s'efforçassent à les rendre plus „Palestrine”, par des variations. Pour ces exercices, il fallait composer toutes des séries de contrepoints, surtout à

l'échelle fondamentale. Au moment où toutes les possibilités semblaient être épuisées, Kodály — à la vue de ses disciples, — esquissait des variations encore plus belles et plus parfaites.

Pál Péter Domokos, chercheur du folklore musical, ethnographe, présente le poète fameux des Hongrois „csángó”, vivant en Roumanie, Demeter Lakatos, lors de sa 60e anniversaire. — *Zoltán Latinovits*, l'acteur prominent, publie ses pensées dans „La mise en scène d'un drame”. — Dans le ressort „Vie et Évangile”, l'article de *István Tótfalussy*, une courte méditation, est publié. — *Szilveszter Sólomos*, professeur bénédictin à Pannonhalma, nous informe sur la situation actuelle du renouveau liturgique.

Nouvelle d'*Emil Simon*; poèmes de *Mária Bozóky* et de *Demeter Lakatos*.

L'ALLUSION DU PAPE PAUL VI À LA „VIGILIA”

A cette Pentecôte, un pèlerinage national, conduit par des évêques et le clergé, visita Rome. A cette occasion, Paul VI recevait à une audience privée les évêques et les prêtres, il prononça un discours latin devant eux où il parlait de l'éducation religieuse du peuple et de la conservation de la famille. „En parlant des familles — dit le Saint Père —, il est inévitable de mentionner la crise actuelle dont vous pouvez être témoins même dans votre pays. Nous citons les dates de l'étude publiée dans *VIGILIA*, dans le numéro de mars, traitant la diminuation des naissances, ainsi que l'accroissement des avortements, des divorces et des suicides. On ne peut pas rester indifférents à voir ces faits. Nous avons l'information que les autorités hongroises développent de grands efforts pour remédier ces maux. Le devoir urgent de l'Eglise est qu'elle y intervienne le plus vite possible dans son domaine, puisqu'il s'agit des problèmes strictement éthiques.”

ZOLTÁN KODÁLY (1882—1967)

Vor fünf Jahren starb Zoltán Kodály, der weltberühmte Komponist, der in seiner Heimat, in Ungarn auch als grosser Volkserzieher geehrt wird. Ausserdem war er auch ein hervorragender Repräsentant der sakralen Musik und der kirchlichen Chorkultur. Unsere Nummer dient dem Andenken des grossen Musikers und Musikwissenschaftlers.

Der einleitende Artikel wurde — unter dem Titel „Die Einheit des Kodály'schen Lebenswerkes” — von dem Musikhistoriker *László Eöszé*, Leiter der Musikliteratur-Abteilung der Budapester Musikverlagsgesellschaft geschrieben. In seinem Beitrag untersucht er welche Wechselwirkungen in der Tätigkeit Zoltán Kodály's, des Komponisten, des Folkloristen und des Musikwissenschaftlers zur Geltung kamen. Das Kodály'sche Lebenswerk wurde entschieden durch die Inspiration der ungarischen Volksmusik bestimmt. Massiv und wortkarg ist die Kunst Kodály's — stellt der Autor fest — und geht einer breitschweifigen Konzeption aus dem Wege. Er ist eher sachlich, als träumerisch und wird nie sentimental. Diese zwei Züge charakterisieren auch die Volkslieder, besonders die von alten Zeiten.

László Doboszay, Professor an der Budapester Musikakademie schrieb seinen Essay unter dem Titel „Der Volkserziehungsplan Kodály's”. Er schildert ausführlich die Tätigkeit Zoltán Kodály's, die sich einerseits darauf richtete die Werte der ungarischen Volksmusik in seinen Landsleuten bewusst zu machen und gleichzeitig diese musikalische Kultur in die allgemeine europäische Kultur einzuschalten.

Benjamin Rajeczky, Zisterzienser Pater und namhafter Musikhistoriker und ehemaliger Direktor der folkloristischen Abteilung an den Ungarischen Akademie der Wissenschaften würdigt in seinem Essay, betitelt „Kodály und die ungarische Volksmusik-Wissenschaft” in erster Linie die wissenschaftliche und folkloristische Tätigkeit Kodály's.

Alfonz Nádas, Professor des Benediktiner Gymnasiums von Győr, der viele Jahrzehnte lang ein persönlicher Freund des Musikers war, und der auch ständiger Beichtvater Kodály's war, gedenkt in zwei Beiträgen des grossen Musikers. Der Titel seines ersten Artikels lautet: „Das Ungartum Kodály's”. Er stellt fest, dass Kodály—obwohl für ihm die Ausbildung des musikalischen Bewusstseins der Nation und die bewusste Reflektierung auf die Eigenart unserer Kultur eine zentrale Frage war — verkündete gleichzeitig und mit demselben Akzent, dass man diese eigenartige, uralte, völkische Musikkultur nicht im Gegensatz zur euro-

päaischen Musik, sondern eingegliedert in dieselbe pflegen muss. Die musikalische Erziehung war lange Zeit ein Stiefkind in Ungarn. Besonders vor dem Krieg war dies der Fall. Ein unvergänglicher Verdienst war deswegen der katholischen, evangelischen und reformierten Schulen, „dass sie als erste Handlanger dafür arbeiteten, dass das erträumte Gebäude aufgezogen werde. Ebenso wie vor neunhundert Jahren Pannonhalma, Pécsvárad, Pécs, Veszprém, Fehérvár, Marosvár und dann später Sárospatak und viele bisher unentdeckte Gesangschulen der europäischen Musikkultur geholfen haben“. Der andere Beitrag von *Alfonz Nádas* trägt den Titel: „Der Mensch und der Freund“. Er würdigt hier die ausserordentlichen menschlichen Qualitäten, die leidenschaftliche Liebe zur Sache und das einzigartige pädagogische Gefühl Zoltán Kodály's.

Zoltán Gárdonyi, Komponist und Musikwissenschaftler, ehemaliger Schüler von Kodály und pensionierter Professor der Budapester Musikakademie schrieb eine sehr interessante Erinnerung unter dem Titel „Die sakrale Musik von Palestrina in der Pädagogie von Kodály“. Er beschreibt wie grosse Rolle der Chorkunst von Palestrina in der Kodály'schen Musikpädagogie zukam. „Bei der Einübung der Melodiekomposition legte Kodály sehr grossen Wert auf die Tatsache, dass die Schönheit der für den menschlichen Gesang bestimmten Melodien in grossem Masse von der Annäherung zum Gipfelpunkt und von der Erreichung und dem Verlassen desselben abhängt, es sei denn, dass die menschliche Stimme bezüglich der Breite beschränkt ist. Er erwartete, dass seine Schüler sich nicht mit der Fehlbarkeit der von ihnen komponierten Melodien abfinden, sondern sie sollen trachten diese Melodien ein bisschen mehr palestrinaartig zu gestalten. Um das einzuüben, musste man — hauptsächlich am Anfang — eine ganze Reihe Gegenstimmen konstruieren. Manchmal schien es, dass der Schüler schon alle möglichen Kombinationen erschöpft hatte, als Kodály — vor den Augen seiner Schüler — eine an Schönheit alle bisherige übertreffende Gegenstimme aufzeichnete.“

Anknüpfend an unsere Juni-Nummer, die sich mit der Thematik des Ökumenismus beschäftigte, veröffentlichen wir in unserem DIALOG-Feuilleton je einen Essay von *László Márton Pákozdy*, Professor an der Reformierten Theologischen Akademie und Chefredakteur der reformierten theologischen Revue und von *József Félegyházy*, Professor der Kirchengeschichte an der Budapester Katholischen Theologischen Akademie. Sie befassen sich vom protestantischen, bzw. katholischen Gesichtspunkt mit den ungarischen Unionsbewegungen in der Vergangenheit.

Pál Péter Domokos, der namhafte Folklorist, würdigt, gelegentlich seines sechzigsten Geburtstages, den in Rumänien lebenden *Demeter Lakatos* den berühmten Dichter der Csángó Ungarn. Der hochgeschätzte Schauspieler *Zoltán Latinovits* spricht von seinen Gedanken unter dem Titel „Ein Drama inszenieren“. In seinem Feuilleton „Leben und Evangelium“ schreibt *István Tótfalusi* eine kurze Meditation. *Szilveszter Sólomos*, Benediktiner Pater aus Pannonhalma schildert die heutige Lage der Liturgischen Erneuerung.

Erzählung von *Emil Simon*, Gedichte von *Mária Bozóky* und *Demeter Lakatos*.

PAPST PAUL VI. ZITIERT VIGILIA

Gelegentlich des diesjährigen Pfingstfestes begab sich eine ungarische nationale Pilgerfahrt nach Rom mit der Leitung eines Teiles des ungarischen Episkopates und mehreren Geistlichen. Papst Paul VI. empfing nicht nur alle Teilnehmer der Pilgerfahrt, sondern gewährte auch eine Sonderaudienz den Bischöfen und Geistlichen, die nach Rom gereist waren. Er sprach zu ihnen in lateinischer Sprache in der er sich auch über die religiöse Erziehung des Volkes und über die Aufbewahrung der Werte der Familie äusserte. „Wenn schon von der Familie die Rede ist — sagte unter anderem der Heilige Vater — ist es unmöglich die heutige Krise der Familie nicht zu erwähnen, die Krise die auch Ihr in Eurer geliebten Heimat feststellen könnt. Als Beispiel erwähnen wir den Essay der in der diesjährigen März-Nummer der *Vigilia* über den Geburtsrückgang, über dem Abortus, über die Scheidungen und Selbstmordfälle. Der Tatsache gegenüber können wir nicht gleichgültig bleiben. Wir erfuhren, dass auch die staatlichen Behörden diese Übel zu heilen trachten. Es ist eine dringende Aufgabe der Kirche, dass sie auf diesem Gebiet auch in ihrem eigenen Wirkungskreis zu dieser Heilung beitrage, da es sich, im engsten Sinne des Wortes, um ein moralisches Problem handelt.“

VI. PÁL PÁPA HIVATKOZÁSA A VIGILIÁRA

Mint ismeretes, ez év püskösdjén magyar nemzeti zárándoklat járt Rómában, amelynek püspöki és papi résztvevőit külön is fogadta VI. Pál pápa. Hozzájuk intézett beszédében, amint azt az Új Ember június 4-i számában olvashattuk, a Szentatya többek között ezeket mondotta:

„Ha már a családról van szó, lehetetlen, hogy ne említsük a család mai vágását, amelyet a ti szeretett hazátokban is tapasztalhattok. Példának hozzuk fel azt a tanulmányt, amely a Vigilia ez évi márciusi számában jelent meg a születéscsökkenésről, az abortuszról, a válásokról és az öngyilkosságokról. A tényekkel szemben nem maradhatunk közömbösek. Értessük arról, hogy maguk az állami hatóságok is igyekeznek ezeket a bajokat orvosolni. Az egyháznak sürgető kötelessége, hogy ezen a téren, saját hatáskörében, mivel szoros értelemben erkölcsi problémáról van szó, a bajok orvoslására siessen.”

SZÁMUNK ÍRÓIRÓL. — *Eősse László* zenetörténész, a Zeneműkiadó Vállalat zenei-irodalmi vezetője. Tanulmánya a debreceni Kodály Zoltán Zenetudományi Úlésszakon, 1971. február 2-án elhangzott előadás.

Dobszay László a Zeneművészeti Főiskola tanszékvezető professzora. Legutóbb (1972 április) „A népének hazai története” c. cikkét közzeltük.

Rajeczky Benjámín zenetörténész, egykor Kodály növendéke a Zeneművészeti Főiskolán. Az MTA Népzene-kutató Csoportjának nyugalmazott igazgatója.

Nádasi Alfonz bencés tanár Győrött.

Gárdonyi Zoltán zeneszerző és zenetudós, egykor Kodály növendéke a Zeneművészeti Főiskolán. A zenetudományok kandidátusa, az MTA zenetudományi főbizottságának tagja, a Zeneművészeti Főiskola nyugalmazott professzora.

Pákozdy László Márton a Teológiai Szemle főszerkesztője, a Református Teológiai Akadémia professzora. Legutóbb (1972 június) a „Protestáns uniós törekvések” c. cikkét közzeltük.

Félegyházy József a budapesti római katolikus Hittudományi Akadémia egyháztörténet professzora. 1969 májusában „Történelmi irodalmunk kezdetei” c. tanulmányát közzeltük.

Domokos Pál Péter népzene- és néprajzkutató.

Sólymos Szilveszter bencés tanár Pannonhalmán.

Tótfalussy (Jelenits) István piarista tanár, író, irodalomtörténész. 1972 februárjában „Ábrahám áldozata” c. írását közzeltük.

KÖVETKEZŐ SZÁMAINKBÓL

„Az egyházi életnek vannak olyan formái és struktúrái, amelyek megalvadt hibáknak tűnnek. Az egyház önmagához való hűsége nem jelentheti azt, hogy megrögződjék e hibákban. A kritikus teológiának itt határozottan ellent kell mondania” — J. B. Metznek, a neves német teológusnak e soraival indítja következő számunk vezető tanulmányát („Az egyházban levő változásokról”) *Tomka Ferenc*. — Ez év augusztusában fejeződik be a Szent István jubileumi év. Ebből az alkalmából közöljük *Király Ilonának* a XI—XV. század Szent István ábrázolásait feldolgozó cikkét és *Vas József* írását, mely a Szent István-kori misék történeti áttekintését adja. *Szántó Konrád* a jászok és a ferencesek hétszáz éves kapcsolatára hívja fel a figyelmet, a jászberényi volt ferences templom és kolostor ötszáz éves fennállása alkalmából. — *Lukács László* „A tévedhetetlenség problémájához” c. cikkében *Karl Rahner* és *Hans Küng* emlékezetes vitáját és annak visszhangját ismerteti a pápai csalhatatlanság kérdéséről. — *Pergel Ferenc* nagyszabású tanulmányában a magyar szellemi ellenállás történetének egyik izgalmas fejezetét (1941—1944) írja meg „A Nyugat utóda, a Magyar Csillag” címmel. — *Makkai Ádám* (USA) az anyanyelvi fennmaradás problémáját boncolgatja az amerikai magyarok körében. — Szépirodalmi anyagunkban *Kalló Ferenc* és *Possonyi László* novelláját, *Mécs László* és *Tóth Judit* verseit közöljük. — A Vigilia Galériájában *Dévényi Iván* és *Szedő László* Borsos Miklós szobrászművész életművét és legújabb munkáit mutatja be.

KODÁLY ZOLTÁN RÉSZVÉTFEVELE HARMAT ARTÚRNÉNAK

Harmat Artúrné
úrhölgyem

Budapest ^{XIV.}
Chászár úton 6. 19

Breuk
maj 5

1962

Üdvözléssel Artúrné.

Seleucéusot vizsgálva találom
a fekete lapot; hát igen, meggyűnk.
Mindnyájan, csak Artúr Kise előre
sietett. Most Kise mondja meg,
milyen sok volt a nevezett zene a
San Marco-ban, hogy huszöt várnak
is csak egy Perri. Milyen csodálatos, sőt.
Ez most a mondandó ha mind-
nyájan így találkoztak, eddig kíváncsi
tárgyalással és megadással vizsgálta a
Könyv- és egyetemes.

Örömei kedveskedés
Kodály